

LaborComm 2015

Bildiriler Kitabı

Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı
Labor and Communication Conference

www.laborcomm.org

ISBN: 978-605-64782-3-9

LaborComm 2015

6. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı

The 6th International Labor and Communication Conference

9-10 Mayıs 2015, Ankara

Bildiriler Kitabı

Derleyenler

Hakan Yüksel

Banu Durdağ

Zafer Kıyan

LaborComm 2015 – 6. Uluslararası İşçi ve İletişim
Konferansı, 10. Uluslararası İşçi Filmleri Festivali
Kapsamında Düzenlenen Bir Etkinliktir.

LaborComm 2015 - 6. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı, Bildiriler Kitabı.
Derleyenler: Hakan Yüksel, Banu Durdağ ve Zafer Kıyan.
Basım Yeri ve Tarihi: Ankara, Eylül 2015.

ISBN No: 978-605-64782-3-9

www.laborcomm.org

info@laborcomm.org

Laborcomm

LaborComm

LaborComm 2015'i Düzenleyenler:

- Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Bilişim ABD.

LaborComm 2015'e Destek Verenler:

LaborComm 2015 Danışma Kurulu:

- Prof. Dr. Nurcan Törenli (Ankara Üniversitesi).
- Prof. Dr. Funda Başaran-Özdemir (Ankara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gülseren Adaklı (Ankara Üniversitesi).
- Dr. Irmtraud Voglmayer (Universität Wien).
- Dr. Michael Wayne (Brunel University).
- Dr. Aylin Aydoğan (Ankara Üniversitesi).
- Steve Zeltser (LaborTech).

İÇİNDEKİLER:

SUNUŞ.....	7
SOSYAL BİLİMLERİN ‘SÖZ’Ü: ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM – <i>Ali Karakaya</i>	9
TEORİDEN PRAKSİSE ALTERNATİF “İŞÇİ” MEDYALARI: KISA BİR SOSYO-TARİHSEL İNCELEME – <i>Emre Köksalan</i>	15
ÖZEL GÜVENLİK SEKTÖRÜNDE GÜVENCESİZLİK VE SINIF DENEYİMİ – <i>Çağlar Dölek</i>	31
KIRSAL EMEĞİN PROLETERLEŞME SÜREÇLERİ – <i>Fusun Kökalan Çımrın</i>	43
A STUDY OF THE WORKING CONDITIONS OF CAMEROONIAN PROFESSIONAL JOURNALISTS – <i>Peter Tiako Ngangum</i> ...	51
BİLGİNİN ÖZGÜRLEŞEMEME SORUNU: NEOLİBERAL ORTAMDA İNTERNET İÇERİĞİNE MÜDAHALELER – <i>Hüseyin Çelik ve Cansu Arısoy</i>	65
ANALİTİK DÖNÜŞÜM VE HERŞEYİN İNTERNETİ: SAYISAL KAPİTALİZM ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER – <i>Derya Tellan ve Tolga Tellan</i>	79
YAZILIMLARIN HUKUKEN KORUNMASI: ÖZGÜR YAZILIMLAR VE KORSAN PARTİ – <i>Serhat Koç</i>	93
DİJİTAL EMEK KAVRAMSALLAŞTIRMASI: MARX, ARENDT VE SENNETT’TEN İZLENİMLER – <i>Adem Yeşilyurt</i>	117
SONUÇ BİLDİRGESİ	129

Sunuş

LaborComm 2015 – 6. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı değerli akademisyenler ve aktivistlerin katılımıyla 9-10 Mayıs 2015 tarihlerinde Ankara’da gerçekleştirildi. Konferansın bu yılki çağrılı konuşmacısı Türkiye’nin önde gelen Marksist hocalarından Korkut Boratav’dı. Boratav, “Türkiye’de İşçi Sınıfı Kavramı: Gezi Sürecinin Gösterdikleri ve Beyaz Yakalı Proleterleşme” başlıklı konuşmasında yakın dönem Türkiye tarihine damgasını vuran Gezi Direnişi’nin sınıfsal perspektiften bir okumasını sundu. Aksi yöndeki yorumlara rağmen direnişi gerçekleştirenlerin arasında önemli bir kesimi oluşturan beyaz yakalıların işçi sınıfının bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini, Türkiye toplumunun hızla proleterleştiğini belirtti. İngiltere’deki Westminster Üniversitesi’nde dersler veren Christian Fuchs da konferansta “Critically Theorising Communication Labour” başlıklı bir video sunum yaparak, iletişimin ekonomi politiği temelinde dijital emek kavramı üzerinde yoğunlaşan bir sorgulamada bulundu. Önceki *LaborComm* konferanslarından farklı olarak bu yıl 2 Mart 2015’te bir ön konferans etkinliği de gerçekleştirildi. Burada özgür yazılım hareketinin öncülerinden olan Richard Stallman bir sunum yaptı. “Özgür Yazılım ve Özgürlüğünüz” başlıklı sunumunda Stallman, bilgisayarlarımızda kullanılan yazılımların niteliği ve insan özgürlüğü arasındaki bağı anlattıktan sonra sermayenin yazılımları metalaştırarak insan özgürlüğünü sınırlandırma gayretinde olduğunu belirtti.

Konferansta ayrıca “Sokağın Medyası: Haber Aktivistleri Tartışıyor” başlıklı bir atölye çalışması gerçekleştirildi ve 4 oturumda toplam 13 bildiri sunuldu. Atölye çalışmasında yeni teknolojileri kullanarak, ana akım medyanın yayıncılık anlayışının uzağında ciddi bir siyasal bilinçle habercilik yapan aktivistleri dinledik. Haberciliği, tahakküm ve sömürüye karşı mücadelenin bir parçası olarak nasıl kavradıklarını ve icra ettiklerini öğrenebilme imkânı bulduk. Konferanstaki oturumlardan “Emek ve Medyaya Eleştirel Bakışlar” başlıklı ilkinde toplumsal planda yaşanan dönüşüm ve medya alanındaki değişimler bağlamında özgürleşim mücadelesine katkı yapabilecek eleştirel tartışmalar gerçekleştirilirken, “Kuramdan Alana Özgür Yazılım” başlıklı ikinci oturumda özgür yazılımların sermaye karşısındaki konumları ve bu alandaki hukuki düzenlemeler irdelendi. “Emeğin Güncel Sorunları” başlıklı oturumdaysa özellikle Türkiye’de emek sömürüsünün sanayileşmenin ilk dönemlerinden geri kalmayan şartlarda devam ettiği vurgulandı. “Kapitalizm ve Teknoloji” başlıklı son oturumda İnternet’in geleceği ve İnternet’teki bilgi akışına dair sorunlar tartışıldı.

Tüm bunların ışığında kapitalizm-teknoloji-iletişim ilişkisini bütünlüklü biçimde kavramak ve buradan yola çıkarak özgürleşim mücadelesine katkı sağlayacak bilgi birikimini üretmek amacındaki *LaborComm*’un hedeflerine büyük ölçüde ulaştığını söylemek mümkün. Konferanstaki bildiriler içinden yazarları tarafından yayına hazır hâle getirilenlerin e-kitap şeklinde kitlelerin erişimine sunulması özgürleşim mücadelesine yapılacak katkıyı daha da artıracaktır. Geçen yılki konferansa ait bildiriler e-kitabının İnternet’ten indirilmesine ilişkin rakamlar bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

Dünyanın pek çok yerinde kapitalizminden kaynaklanan sıkıntıların artması yanında Türkiye’de 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra içine girilen şiddet sarmalı barış, özgürlük, eşitlik ve adalet isteyenlerin bir araya gelmesini çok daha elzem kılmaktadır. Bu yüzden tüm diğer paylaşım ve dayanışma platformları gibi *LaborComm*’un da sürekliliğini sağlamak gerekmektedir ki, bu noktada katılımlarıyla bu yılki konferansı mümkün kılan herkese teşekkürü borç biliyoruz.

LaborComm 2015

Sosyal Bilimlerin ‘Söz’ü: Eleştirel Bir Yaklaşım

Ali Karakaya ¹

¹ Araş. Gör. Giresun Üniversitesi, Tirebolu İletişim Fakültesi.

E-Posta: ali.karakaya85@gmail.com

Özet

Bu çalışmanın temel derdi, aşağıdaki üç soru üzerine temel politik sorunlar ile ilişkilerinde eğilmektir. Bu soruları, tarihsel-toplumsal yöntem temelinde açarak ilerleyeceğim ve sosyal bilimlerde söz söylemenin neliğine dair pratikle beslenip yine pratikten hareket eden bir perspektife işaret etmeye çalışacağım: Sosyal bilimlerin ‘söz’ü ne anlama gelir, niteliği nedir? Sosyal bilimlerde ‘söz’ün mekanı neresidir? Sosyal bilimlerde ‘söz’ün bir eylem formu olması ne demektir? Bu sorular bağlamında, alana müdahil bir eleştirel söylemi tartışacağım.

Anahtar Kelimeler

Sosyal bilimler; söylem hegemonyası; güç ilişkileri; söz; eleştirelilik.

Sosyal Bilimlerin ‘Söz’ü: Eleştirel Bir Yaklaşım

*“Yalnızca doğruyu söylemek değil,
yanlışın nedenini de göstermek gerekiyor;
ikna için geçerli olan bu.”* Aristoteles (2007, s. 153).

Hemen başlangıçta kısa bir tavır bildiriminde bulunmak istiyorum. Bu bildirimin iki ayağı var. Biri ünlü İngiliz Marksist tarihçi Eric J. Hobsbawm diğeri Çorum’lu Mehmet amca. Önce Hobsbawm (1998) ile birlikte söyleyelim: “...mütevazılık ihmal edilebilir bir erdem değildir. Ara sıra, kendimize

toplum hakkındaki bütün cevapları bilmediğimizi ve bunları keşfetme sürecinin basit olmadığını hatırlatmak önemlidir.” Ardından bir inşaat çalışması sırasında babam ile bana sofrayı hazırlayan Mehmet amcanın, bir olayı anlatırken beni de muhabbet için yanına çağırması ve konuşmaya başlamadan önce şu sözleri söylemesini aktarayım: – “*Ama oğul, aslından azını anlatayım ki yalana yer kalmasın.*” İki farklı dünya bilgeliği olarak okuyabiliriz her ikisini de. Ben de kendileri ile tanışalı beri, bir yandan Hobsbawmci mütevazılığı diğer yandan Mehmet amcanın ölçülülüğünü ve yalandan sakınmasını tüm yöntemsel ve düşünsel çalışmalarımın ana tavrı yapmaya çalışmaktayım. Bu sunumumu da böyle bir tavrı olabildiğince sergileme ve koruma derdi ile yapmaya çalışacağımı bildirerek başlayayım.

Bu çalışmanın temel derdi, aşağıdaki üç soru üzerine eğilmektir. Bu soruları, belli bir perspektifle tartışıp açmaya ve buradan hareketle de önemli gördüğümüz kimi noktalara işaret etmeye çalışacağız. Sorularımızı hemen ortaya koyalım:

- Sosyal bilimlerin ‘söz’ü ne anlama gelir; niteliği nedir?
- Sosyal bilimlerde ‘söz’ün mekanı neresidir?
- Sosyal bilimlerde ‘söz’ün bir eylem formu olması ne demektir?

Çok temel ve basit bir yanıt sunarsak; sosyal bilimlerde söz söylemek, doğaya ve insani yaşama dair sorunlarla ilişkilendirilmiş sorulara cevap vermektir. Bu cevaplar bir mutlaklık içermez; ancak içinde büyüdüğü tarihsel-toplumsal koşulların somut gerçekliğine dokunur bir anlamı ve işlevi olmak durumundadır. Burada, sözün esas niteliği karşımıza çıkar: bir sorunla ilişkide olmak. Dolayısıyla sosyal bilimlerde söz söylemek, soruları tarihsel-toplumsal önemi haiz sorunlarla ilişkilendirerek tartışmak ve yanıtlamaya çalışmaktır. Peki, bu sözün mekanı neresidir? Yanıt; tüm yaşam alanları, yaşamın damarlarının attığı her yerdir; yaşama müdahil olunabilecek her alan sözün mekanıdır. Bu anlamda, herhangi bir resmi statü, konum veya içerik, bunların geçerliliği, işlevselliği veya anlamı konusunda bir fark oluşturmaz. Son olarak, sözün bir eylem formu olması ne demektir? Bu, söz konusu yaşam alanlarına dair bir açıklamayı, tavrı ve müdahaleyi içermesi demektir. Ucu biraz daha sivrileştirerek konuşursak, söz, bir muktedire karşı konumlanıp, tavır alıyor ve müdahil oluyorsa bir eylem formudur. Bu konumdan azade herhangi bir söze, biraz karikatürize ederek ‘*bunak muhabbeti*’ diyebiliriz. Sorularımızı, onlara dair perspektifimizi ve kısa yanıtlarımızı bu şekilde ortaya koyduktan sonra metnimizi belli sorunlarla ilişkide açarak ilerleyelim.

Metnimizin derdi açısından belirleyici bir noktaya işaret etmek gerekir. Kendimizi düşünce ve eylemler tarihinde bir yere konumlamak gerektiği bilinciyle, konumumuzu şöyle ifade edelim: Ezenlerin söylemine, konumuna ve tavrına karşı mücadele etmek. Konumuz bağlamında ise, şuna dikkat çekelim: bu mücadele, oldukça önemli bir yönüyle bir söylem evreni ile kavga etmeyi içerir. Zira insani ilişkiler ağının nasıl kurulup gelişeceği ve işleyeceği konusu, bu ilişkilerin hem ürettiği hem de onun tarafından üretildiği bir söylem evreni ile bağlantılıdır. Herhangi bir söylem, belli bir dünya görüşünü yansıtır, üretir, yeniden üretir ve insani ilişkilerin kuruluşunda oldukça belirleyici bir rol oynar. Bu nedenle söz ile konumlanmak, belli bir söylem evreni içerisinde kendi sözlerini kurarak, temellendirerek geliştirmeyi içerir. Bu da söylem evreni içerisinde, söylem hegemonyasını kurma çabasını içerir. Bu çabanın en önemli mekanlarından biri olan akademide emek veren bizler için bu konu daha can alıcı önemdedir. Zira önemli bir karşılığını üniversitelerde bulan bir güç ve hegemonya ilişkileri ağı içerisinde söz ve eylem mücadelesi daim olarak sürdürülmektedir.

Her toplumsal evren gibi üniversite dünyası da, üniversite dünyasının ve genelde toplumsal dünyanın hakikati hakkında bir mücadele yeridir. Toplumsal dünya, bu dünyanın anlamı

konusunda süre giden mücadelelerin yeridir; ama üniversite dünyasının özelliği, kararlarının günümüzde toplumsal olarak en güçlü kararlar arasında olmasıdır. Üniversite dünyasında, bu evrende toplumsal dünyanın hakikatini söylemeye; örneğin kimin suçlu kimin meslek sahibi olduğunu tanımlamaya, şu ya da bu grubun (bölge, ulus, toplumsal sınıf vs.) varolup olmadığı ya da hakları olup olmadığını söylemeye vs. kimin toplumsal olarak yetkisi olduğunu bilme sorunuyla sürekli karşı karşıya gelinir (Bourdieu ve Wacquant, 2012).

İşte sosyal bilimlerin ayırt edici önemlerinden ve işlevlerinden biri tam da burada yatmaktadır: akademiye güç ilişkileri alanı olarak ele alıp, bu güç ilişkileri içerisinde muktedirlere karşı konumlanmak ve eleştiri gücünü müdahil olma perspektifiyle birleştirip söylem hegemonyasını elde etmek.

Sosyal bilimlerde böyle bir çabayı ve kavgayı yürütenlerin oldukça önemli bir ayağı, sorulan soruların ve sorma tarzının farklılığında yatar. Burada, bu farklılığın ve ezenlerin tarihsel konumuna dair temelden bir eleştirinin oldukça nitelikli bir örneği olarak Löwy'nin (2007) aktarımıyla Brecht'in "Okuyan bir işçinin soruları" adlı şiirini dillendirelim:

Yedi kapılı Thebes'i kim inşa etti?
Kitaplarda kralların adı yazılı
Krallar mı taşları kayalıklardan taşıdı?
Ya o kadar sıkça yıkılan Babil?
Onu o kadar sıkça inşa eden kim?
(...) Büyük Roma
Zafer kemerleriyle doludur
Kime karşı galip gelmiştir Sezarlar? (...)
Her sayfaya bir zafer.
Galibiyet yemeğini kim hazırladı?
Her on yılda bir büyük adam.
Harcamaları kim ödedi?
Ne kadar anlatı,
O kadar soru.

Brecht'in bu şiirinde bize sunduğu en önemli şey, tarihi hangi konumdan ve perspektiften okuyacağımıza dair işaretlerdir. Zira egemenlerin tarihe bakışı, tarihsel değer ve anlam payesini muktedirlere hasretmektedir. Onlara göre tarih, muktedirin eseridir. Tarihi ezenlere karşı ezilenlerin saflarında okumaya ve canlandırmaya çalışan bizler için, yani Hobsbawm'ın dillendirdiği şekilde 'Aşağıdan Tarih' okulu için, sosyal bilimlerin alanında söz söylerkenki ana mesele tam da bu konumu deşifre ve bertaraf etmektir. Onların kurduğu söylem evrenini, düşünce sistemlerini, algı biçimlerini vs. hedef alarak, eleştirerek ve onların içeriğine müdahale ederek değiştirip dönüştürmektir. Ancak burada, kuru bir slogan görülmemelidir. Zira bu çabanın kendisi oldukça zor ve sürekli bir mücadele demektir. Bu, Bourdieucü bir alan kavrayışı içerisinde sürekli mücadele demektir. Yukarıda üniversiteleri birer güç ilişkileri ağı olarak düşündüğümüz gibi, bu üniversitelerin ilişkide olduğu bilimsel alan da bir güç alanıdır. Bourdieu'nun (2013) deyişiyle:

Her alan, örneğin bilimsel alan, bir güç alanıdır; alandaki güç dengesini dönüştürmek veya muhafaza etmek için girilen mücadelelerin alanıdır. İlk aşamada, bilimsel veya dinsel alanı, güç ilişkileri, tahakküm ilişkileri içeren bir fiziki alan olarak tasvir edebiliriz.

Bu güç alanları içerisinde farklı biçimlerde verilecek mücadelenin içerisinde izlenecek en doğru ve verimli yolu ise Gramsci'nin (2007) şu ifadeleri ile açıklayalım:

Tarih içindeki gelişmeleri eleştirel bir gözle incelemek üzere bir takım sorunlar ortaya konduğu zaman, bunlar üzerindeki bilimsel tartışma, bir sanıkla bir savcının karşılaştığı ve sanığın ortadan kaldırılması gereken bir suçlu sayıldığı bir yargılama gibi anlaşılmalıdır. Bilimsel tartışmada elde edilmesi düşünülen kazanç hakikatin araştırılması ve bilimin gelişmesi olduğuna göre, tutulacak en ‘ilerici’ yol, bu tartışmaya girenin karşısındaki tartışmacının ileri sürdüğü fikri, hiç olmazsa ikinci derecede bir aşama olarak, kendi görüşünün yapısına katmasıdır. Karşıt olanın durumunu ve kanıtlarını gerçekçi olarak anlatmak ve değerlendirmek; aslında bu ideolojilerin (terimin en kötü anlamıyla körü körüne ideolojik bağnazlığın) zindanından kendini kurtarmak, işte araştırmada tek verimli yol budur.

Gramsci oldukça yerinde ve vurucu bir biçimde, herhangi bir söylem evreni ve düşünce sistemi ile nasıl mücadele edilmesi gerektiğini anlatır. Burada özellikle, en güçlü yerleri hedef almak gerektiği ve böyle bir mücadelede karşısına konumladığınız düşünceleri ‘total negasyona’, yani tümüyle olumsuzlamaya ve küçümsemeye düşmeden ele almak gerektiğini belirtmeliyiz. Zira politik veya askeri cephede zayıf taraflara saldırmak doğru strateji iken, Gramsci’ye (2007) göre:

İdeolojik cephede ise, tersine, kuyrukların ve düşmanın ufak tefek taraftarlarının bozguna uğratılması hemen hemen hiçbir önem ifade etmez; bu mücadelede en kuvvetli darbeler en başta gelen düşmanlara yöneltilmelidir.

Buradan hareketle söyleyebiliriz ki, sosyal bilimlerde söz söylemek ne gündelik yakınmaları, ne beylik sözlerle kestirip atmayı ne kendini mutlaklaştıran bir bilmişliği ne de derdi ve konumu belli olmayan kişisel zihin mastürbasyonlarını içermez. Ayrıca resmi ve hiyerarşik ilişkileri olumlayarak da böylesi bir söz kavrayışını beslemek mümkün olmaz. Bu nedenle, yakınmacılığı, bilmişliği, zihin mastürbasyonlarını besleyen bir ilişkiler ağı olarak “*Hiyerarşiyi sözlü olarak teşhir etmek bir işe yaramaz; onu gerçeklikte ve beyinlerde var eden koşulları gerçekten değiştirmeye çalışmak gerekir.*” (Bourdieu, 2013)

Peki, sosyal bilimleri nasıl kavramalı ve onlarla ilişkimizi nasıl kurmalıyız sorularını ele alalım. Aslında buna dair belli hatları elde etmiş olduk ancak daha somut hale getirirsek öncelikle “...her türlü sosyal zaruretten azat olmuş ‘katıksız ilim’ ve tüm siyasal ve ekonomik taleplerle esaret altına alınmış ‘hizmetkâr ilim’ ikiliğinden kurtulmak gerekir.” (Bourdieu, 2013)

Bilime dair bu ikiliği aşacak bir yaklaşımın kendisi, esas olarak bilimsel alanın kendi dinamikleri ile onun ilişkide olduğu tarihsel-toplumsal dinamikleri birbirleri içinde eritmeden ve de birbirlerinden de koparmadan ele almaya dayanacaktır. Burada da sosyal bilimlerde söz söylemenin, bir kavga alanında konumlanmak ve eylemek olduğunu unutmadan hareket etmek gerekir. Zira egemenin konumuna ve egemen gücün mahalline yerleşen bir söz ve tavır, bizi sürekli olarak bu gerçeklikten koparmaya çalışacak muğlak söylemler üretecektir.

Herhangi bir araştırmada, o konu nesnesini ele alma amacınız, onunla ilgili dertleriniz ve ona dair yorumlarınız önemli bir yer tutacaktır. Şurası düşünce tarihine olabildiğince dürüst yaklaşımaya çalışanlar için açıktır ki, insani ilgiler onların elde ettiği veya elde etmek istediği bilgileri önceler. Başka bir deyişle her bilgi, bir ilgi ile ilişkisinde aranır, yorumlanır ve işlevselleşir. Her sözün bir dünya görüşüne ve tarihsel-toplumsal ilişkiselliğe ait olduğu yerde bizim için önemli olan, egemenin bizim hareket alanımızı daraltacak ve müdahale gücümüzü azaltacak çıkışlarına karşı bilincimizi açık tutmaktır. Yine Bourdieu ile birlikte biraz da zihnimizi uyaracak şekilde ifade edersek, birer alan olarak sosyal bilimler “...güç ilişkilerinin mahallidir; aşkın eğilimler, nesnel ihtimaller içerir. Bir alan

hiçbir şekilde tesadüfen bir istikamete yönelmez. Aynı şekilde her şey her an mümkün veya imkânsız değildir.” (Bourdieu, 2013)

Buradaki ‘hiçbir şekilde tesadüfen bir istikamete yönelmez’ ifadesi, bizim için en uyarıcı noktadır. Herhangi bir sosyal bilim alanındaki eğilim, değişim veya yönelme hiçbir zaman alanın kendi başına izlediği bir yol anlamına gelmez. Bu, o alanın belli tarihsel-toplumsal sorun ve meselelerle ilişkide izlediği seyrini verir. Bu da bize, kendi konumumuz açısından hem sosyal bilimlerin kendi dinamiklerini hem de onların diyalektik bir ilişkide olduğu tarihsel-toplumsal bağlamı bir arada doğru bir şekilde değerlendirmemiz gerektiği gerçeğini verir. Zira hiçbir söz, salt kendi başına değildir. Onun ilişkide olduğu, yöneldiği ve içinde taşıdığı kimi içerikleri ve bağlamları doğru tespit edip ortaya koymak en önemli noktalardan biridir. Burada eksik olan bir adım bile tüm yolu yanlış adımlamamıza neden olabilecektir. Son olarak Michael Löwy’den (2009) aldığımız bir pasajı kendi konumuz açısından dillendirelim:

...kutsal hatlar, eski yollar, bilindik geçitler düşmanın elindedir. Öyleyse [bizlerin] yeni sahalara bulması ya da daha doğrusu kendi [yollarımızı] toprağın üzerinde [kendimizin] çizmesi gerekiyor, çünkü yolu yapan yürüyendir.

Kaynakça / References

- Aristoteles, (2007). *Nikomakhos’a Etik*. İstanbul: BilgeSu.
- Bourdieu, P. (2013). *Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin*. Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2012). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. İstanbul: İletişim.
- Gramsci, A. (2007). *Hapishane Defterleri*. İstanbul: Belge.
- Hobsbawm, E. J. (1988). *Aşağıdan Tarih: Bazı Düşünceler*. <http://yeryuzununlanetleri.blogspot.com.tr/2010/06/asagdan-tarih-baz-dusunceler-e-j.html> adresinden alınmıştır. (Erişim tarihi 09 Mayıs 2015)
- Löwy, M. (2009). *Sabah Yıldızı: Gerçeküstücülük ve Marksizm*. İstanbul: Versus.
- Löwy, M. (2007). *Walter Benjamin: Yangın Alarmı*. İstanbul: Versus.

LaborComm 2015

Teoriden Praksise Alternatif “İşçi” Medyaları: Kısa Bir Sosyo-Tarihsel İnceleme

Emre Köksalan ¹

¹ Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

E-Posta: memrekoksalan@gmail.com

Özet

Yapıları itibarıyla egemen sistemle uzlaşım içinde olan ana akım medyaların aksine alternatif medya toplumu oluşturan farklı kimliklerin kendi medyalarını yaratarak karşı hegemonik bir mücadele alanı ortaya koymasını hedeflemektedirler. Ana akım medyanın egemen söylemlerin taşıyıcısı ve yeniden üreticisi olmasına ve kamuyu oluşturan toplumdaki farklı grupların, sınıfların seslerinin duyulmasını engellemesine karşı olarak kendilerini konumlandıran alternatif medyaların tarihi ise bu medyaların çok boyutlu ve katmanlı niteliğinden ötürü oldukça farklı medya biçim ve uygulamalarını barındırmaktadır. Genel medya tarihi içinde değerlendirildiğinde endüstriyel kapitalizmin yükselişiyle birlikte hem bu yeniden tanımlanmakta olan egemen sistemin hem de bu sistemle ontolojik ve pratik bir mücadeleye giren kesimlerin medyalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Sistemin güçlenmesi ve olanaklarını kendi lehine iyileştirmesi noktasında ortaya çıkan ana akım medyaların karşısında onlarla mücadeleye giren ilk medya biçimleri olarak işçi gazeteleri öne çıkmaktadırlar. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda Fransa’da daha sonra da ABD’de güçlü bir biçimde kendileri gösteren bu gazeteler dönemin işçi gündemlerinin ana akımın hegemonik söylemin dışında dile getirildiği etkili mecralar olmuşlardır. Ancak 1950’lilerden sonra zayıflamaya başlayan işçi örgütlenmesine paralel olarak bu medyaların etkinlikleri zayıflamıştır. Buna karşılık 1960’lardan itibaren farklı gündem ve politikalarla sahneye çıkan “yeni toplumsal hareketler” beraberlerinde kendi alternatif medya biçimlerini getirmiş ve 1970’lerden itibaren işçi örgütlenmesinin dışında ama çoğu zaman onları da içine almaya çalışan yeni bir alternatif medya praksişi kendisini göstermiştir. Uzak geçmişi işçi medyalarıyla kesişen ama asıl olarak topluluk radyolarından video hareketlerine, oradan da yeni iletişim teknolojileriyle buluşan uygulamalara uzanan bir yolu takip eden alternatif medyalar, toplumu oluşturan farklı kimliklerin kendi medyalarını yaratarak karşı hegemonik bir mücadele alanı ortaya koymasını hedeflemektedirler. Bu anlamda hem düşünsel arka plan hem de uygulama anlamında işçi medyaları ile alternatif medyalar arasında önemli ortaklıklar bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı da

bu ortaklaşmaları daha iyi aydınlatmak adına alternatif medya ve işçi hareketleri-örgütlenmeleri arasındaki ilişkinin epistemolojik ve pratik bağlamının sosyo-tarihsel bir bakış açısıyla incelemesini yapmaktır. Bu inceleme bize özellikle son elli yılda gelişen alternatif medya pratiğinin zengin ve devingen yapısı ile daha özcü bir yaklaşıma sahip gözükken işçi medyaları arasındaki yakınsamanın doğasını anlama olanağı tanıyacaktır. Bu da alternatif medyanın egemen söylemler karşısındaki güçlü hegemonik pozisyonunun işçi medyalarına sunduğu ya da sunabileceği yeni olanakları tartışmaya açabilecektir.

Anahtar Kelimeler

Alternatif medya; işçi hareketleri; işçi basını; alternatif işçi medyaları; köksap medyalar.

Giriş

Ana akım (Mainstream) medyalar yapıları itibariyle egemen sistemle uzlaşa içinde olan, kendi varlığını devam ettirmek ve sistemi güçlendirmek noktasında sistemin olanaklarıyla kendi olanaklarını birleştirerek yayıncılık stratejilerini üreten kurumsal yapılardır. Bu genel uzlaşının en önemli sonucu ise profesyonel içerik üretiminin, sınırlı temsiliyete dayalı bir izleyici içerik ilişkisi ve ticari kaygıların ağır bastığı bir yayıncılık modelinin ortaya çıkmasıdır. Bu özelliklerin tamamı eleştirel paradigmanın da altını çizdiği gibi ana akım medyanın egemen söylemlerin taşıyıcısı ve yeniden üreticisi olmasına ve kamuyu oluşturan toplumdaki farklı grupların, sınıfların seslerinin duyulmasını engellemesine neden olmaktadır. Buna karşılık toplumda her zaman egemen sınıfın ve onların söylemlerinin dışında kendi söylemlerini üreten ve egemen söylemlerle Gramsci’ci anlamda hegemonik bir mücadeleye giren başka düşünceler, sesler de bulunmaktadır. Ana akım medyanın karşısında hegemonik bir pozisyon alarak bu mücadeleyi veren ve bu anlamda alternatif medyanın ilk dönem örnekleri olarak görülebilecek işçi medyaları buna örnek olarak gösterilebilir.

İşçi medyaları (Labor media) on dokuzuncu yüzyılın başından beri işçi örgütlenmeleri ve hareketlerine paralel olarak gelişim göstermiş, hemen hemen her dönemde farklı iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklara bağlı olarak farklı biçimlerde bu hareketler çerçevesinde kendisine yer bulmuştur. Bu bağlamda özellikle on dokuzuncu yüzyıl Amerika’sı işçi basının oldukça güçlü olduğu ve işçi hareket ve örgütlenmelerindeki farklı seslerin dile getirildiği, toplumda başta yeni sınıf çatışmaları olmak üzere endüstri devriminin yarattığı sorunlar ve bu sorunların çözüm olanakları üzerine önemli tartışmaların yürütüldüğü çok sayıda işçi gazetesine ev sahipliği yapmıştır. Daha sonra bu medyalar ve temsil ettikleri hareketler film, radyo ve video üretim alanlarının, son dönemde de yeni iletişim teknolojilerinin de katkısıyla bu işlevlerini yerine getirirken, özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren belli oranlarda yeni toplumsal hareketlerle eklemlenmeye başlayan alternatif medya pratikleriyle de karşılaşmışlardır.

Uzak geçmişi işçi medyalarıyla kesişen ama asıl olarak topluluk radyolarından video hareketlerine, oradan da yeni iletişim teknolojileriyle buluşan uygulamalara uzanan bir yolu takip eden alternatif medyalar, toplumu oluşturan farklı kimliklerin kendi medyalarını yaratarak karşı hegemonik bir mücadele alanı ortaya koymasını hedeflemektedirler. Bu anlamda hem düşünsel arka plan hem de uygulama anlamında işçi medyaları ile alternatif medyalar arasında önemli ortaklıklar bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı da bu ortaklaşmaları daha iyi aydınlatmak adına alternatif medya ve işçi hareketleri-örgütlenmeleri arasındaki ilişkinin epistemolojik ve pratik bağlamının sosyo-tarihsel bir bakış açısıyla incelemesini yapmaktır. Bunun için öncelikle alternatif medyanın kuramsal ve pratik arka planına bakılacak, daha sonra dünyada öne çıkan alternatif medya deneyimi öncesindeki işçi gazetelerinden örnekler kısaca sunulacaktır. Sonrasında alternatif “işçi” medyası olarak değerlendirilebilecek ilk örnekler incelenecek, çalışmanın sonunda da alternatif medyanın kuram ve pratiği ışığında alternatif işçi medyalarının geleceğine yönelik bir değerlendirme yapılacaktır.

Alternatif Medya: Kuramdan Praksise Genel Bir Kavramsallaştırma

Alternatif medya sıklıkla hem kavramsal düzeyde hem de pratikte zor tanımlanan kolayca sınıflandırılmayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli nedeni özellikle pratikte alternatif medyanın kapsadığı medya alanının içindeki çeşitliliktir. Birçok yazarın (Atton, 1999, 2002, 2003a, 2003b; Atton ve Couldry, 2003; Bailey vd., 2007; Bareiss, 2001; Beckerman, 2003; Caldwell, 2003; Davis, 2003; Downing, 2001, 2003; Forde, 2011; Forde vd., 2003; Gibbs, 2003; Haas, 2004; Hamilton ve Atton, 2001; Harcup, 1998, 2003; Howley, 2003; Khiabany, 2000; Platon ve Deuze, 2003; Rodriguez, 2001; Shaffer, 2003; Welch, 2003) da ifade ettiği bu durum kavramsal düzeyde de terimin belli bir çerçevede sabitlenmesini güçleştirmektedir. Bununla birlikte alternatif medya üzerinde az çok uzlaşılmış pratik biçimler ve genel iletişim bilimleri literatürü içindeki yaklaşımlar çerçevesinde aşağıdaki gibi özetlenecek ortak ama yine de esnek sayılabilecek niteliklere göre tanımlanabilmektedir (Kejanlıoğlu vd., 2012, ss. 275-276). Egemen güçlerden siyasal ve ekonomik olarak bağımsızlık, hiyerarşik olmayan organizasyon yapısı, esnek işleyiş, izleyici/okur/kullanıcılarını “üretici” yapma noktasında açık olma, hegemonik olmayan içerik ve politik eğilim ve deneysel estetik biçimleri kullanma... Bütün bu ortak özelliklerin ışığında bu çalışmanın kapsamında alternatif medya kavramını kullanıcı/okur/izleyicilerine “karşıt üretim” (Hansen, 1993) ve siyasal süreçlere katılım olanağı veren ve bu anlamda egemen güçlere alternatif olan medya biçimleri olarak sınırlandırmak yerinde olacaktır.

Alternatif medyaya ilişkin kuramsal literatüre göz attığımızda karşımıza kamusal alan, katılım, erişim, iletişimin demokratikleşmesi gibi birbiriyle ilintili kavram setlerine vurgu yapılan tartışmaların ağırlık kazandığını görmekteyiz. Bununla birlikte, alternatif medyaların özellikle sınıflandırılmalarına ilişkin güncel bir yaklaşım hem bütün bu kavramsal düzeyde gerçekleşen tartışmaları daha iyi anlamlandırma hem de alternatif medya pratiğinin genel bir resmini çıkarma noktasında bize önemli bir referans noktası sağlamaktadır. Bailey, Cammaerts ve Carpentier “Four Approaches to Alternative Media” başlıklı yakın tarihli çalışmalarında alternatif medyaya ilişkin kuramsal yaklaşımları değerlendirerek dörtlü bir sınıflandırmaya gitmişlerdir (Bailey vd., 2007): topluluğa hizmet medyası, ana akıma alternatif olan, sivil toplumun bir parçası olan ve “köksap (rhizome)” medyalar... Bu ayrım temelde kendilerinin de belirttiği gibi alternatif medyaların aralarındaki sınırların belirsizliğini bir ölçüde ortadan kaldırmaya ve var olan çeşitliliği net bir biçimde tanımlamaya yöneliktir ve temelinde özcü (essentialist) ve ilişkiselselci (relationalist) yaklaşımlar ile bunların kesişiminde karşımıza çıkan medya merkezli ve toplum merkezli medyalar yer almaktadır. Bu yaklaşımların çoklu kuramsal birleşimlerinde ise büyük oranda Laclau ve Mouffe’un (1985) siyasal kimlik kuramı kapsayıcı bir analiz çerçevesi olarak kullanılmıştır. Bailey ve diğerleri de özellikle bu kuramın özcü yaklaşıma getirdiği eleştirilerin yukarıda belirtilen dörtlü kategorinin oluşmasına yardımcı olduğunu belirtmektedir.

Bu çerçevede alternatif medya pratiğinin en önemli damarını oluşturan grupta özcü ve medya merkezli olarak tanımlanabilecek topluluk medyaları yer almaktadır. Topluluk kavramı özellikle antropoloji ve sosyoloji literatüründe uzun zamandır tartışılan bir kavramdır ve genelde de toplum kavramıyla olan karışıklığına vurgu yapılarak tanımlanmaktadır. Tönnies ‘in (1963) kolektif bir kimlik ve yakın ve somut insani bağların varlığı tarafından nitelenen bir sosyal yapı olarak açıkladığı topluluk “büyük bir aile kavramı”na işaret ederken toplum “daha soğuk, birbirine bağlı olmayan, parçalanmış ve toplumsal türdeşlik ve işbirliğinden yoksun bir yaşam biçimi”ni ifade etmektedir (Morris ve Morton, 1998, ss. 12-13). Topluluk medyası ise büyük oranda bu çok genel tanımdan hareketle medyanın topluluğun hizmetine yönelik nasıl kullanılacağı sorunsalıyla ilgilenmektedir. Bu noktada ana akım medyadaki konuları medya profesyonellerinin belirlediği ve hedeflenen izleyicilerin öngörülen beklentilerinin karşılanmaya çalışıldığı tek yönlü iletişimsel akışın dışına çıkılması özellikle önem kazanmaktadır. Dünya Topluluk Radyosu Yayıncıları Birliği’nin (AMARC) kabul edilen tanımı da bunu işaret etmektedir: topluluk medyası topluluğunun medyaya katılımını mutlaka teşvik etmelidir (aktaran Bailey vd., 2007, s. 11). Medyada katılım, medya çıktısının üretim (içerik bağıntılı katılım) ve karar alma süreçlerine (yapısal katılım) profesyonel olmayan kişilerin katılımını kapsamaktadır. Bu da topluluğu temsil eden ya da topluluğun bütününe medya ortamlarında oluşturdukları mikro alanlar içinde iletişim haklarını kullanmaları anlamına gelmektedir. Bu noktada üretimin medya üretiminin süreç ve çıktıları üzerinden topluluk üyelerinin tam bir denetimi mevcuttur. Medya aracılığıyla katılım ise farklı ölçeklerdeki medyalar aracılığıyla oluşturulmuş olan kamusal alanlara bireylerin-grupların katılarak kendilerini temsil-ifade etme olanağına kavuşmasıdır. Medya aracılığıyla katılımı topluluğu temsil eden kişiler (bir temsiliyet düzeni içinde) sorunlarını, gündemlerini dile getirir, toplulukla ilgili her türlü enformasyonu medya profesyonellerinin tanımladığı çerçeve içinde aktarmaya çalışırlar. Dolayısıyla daha önce de bahsedilen geleneksel medyaların kullandığı bir yaklaşım olarak bu ikinci model topluluk medyalarının ilk etapta tercih edecekleri bir model olmamaktadır. Berrigan bu farklılığa ve topluluk medyası ile katılım ve erişim olguları arasındaki hayati ilişkiye vurgu yaparak bu medyaları net bir biçimde şöyle tanımlamaktadır (Berrigan, 1979, s. 8): “...[bu medyalar] *topluluk üyelerinin istedikleri zaman bilgiye, eğitime ve eğlenceye erişebilecekleri medyalarıdır. Bu medyalar topluluğun planlayıcı, üretici ve icracı olarak ona katılabileceği medyalardır. Bunlar topluluk için değil, topluluğun kendini ifade etmesi için var olan araçlardır.*”

Sınıflandırmanın ikinci ayağında yer alan ana akım medyaya alternatif olma anlamındaki medyalarda ise topluluk medyalarına göre daha esnek bir yapı söz konusudur. Buradaki temel hareket noktası “medya merkezli” bir tavır olarak öncelikle ana akıma karşı bir alternatif oluşturabilmektedir. Bu anlamda ana akıma alternatif olarak kendilerini konumlandıran alternatif medyalar öncelikle bunu organizasyon ve içerik düzeyinde farklılaşarak gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Organizasyonel düzeyde bu medyalar her şeyden önce devlet ve pazarın müdahalelerinden bağımsız olarak var olabileceklerini göstermek durumundadırlar. Özellikler ticari kaygıların ve sermayenin hâkim olduğu ve artık bir piyasa olarak görülen medya ortamında alternatif medyalar üçüncü bir alan olma misyonuna yerine getirmektedirler (Bailey vd., 2007, s. 18). Bunu gerçekleştirmek içinse o medyada yer alan herkesin eşit derece o medyanın sahibi olduğu ve yönetim süreçlerine de aynı şekilde katılabildiği hiyerarşik olmayan bir yapının oluşması gereklidir. İçerik düzeyinde ise bu yatay örgütlenme ana akım medyanın görmezden geldiği, gizlediği ya da reddettiği tüm olgu, olay, enformasyon ve bunları çevreleyen ideolojik temsilleri onu takip edenlere aktarmaktadır. Bunu yapmak ise farklı toplumsal grupların, toplulukların, azınlıkların ya da yerel unsurların üretim sürecine

katılmaları ve sağlanan içeriğe kolaylıkla erişmeleriyle mümkün olacaktır. Bu katılım ve erişimin sonucunda program tür, format ve içeriklerinde müthiş bir çeşitlilik ortaya çıkacak, bu da ana akım medya karşısında yenilikçi ve gelişmeye açık tarzların oluşmasına katkıda bulunacaktır.

Daha özcü ve toplum merkezli olarak tanımlanabilecek olan sivil toplum medyaları ise temelde topluluk medyaları gibi özel bir topluluğu hedef alan bir medya pratiği üretme amacından ziyade herhangi bir sivil toplumun kendi gündem ve çıkarlarını yaymak, ençoklaştırmak noktasında kullanabileceği araçlardan biri olarak farklı medya biçimlerinden yararlanmasını içermektedir (Köksalan, 2010). Topluluklardan farklı olarak sivil toplum daha organize, kurumsallaşmış ve sınırları belirli bir yapı sunmaktadır. Bu anlamda dernek, birlik, örgüt gibi kimliklerle kurumsal olarak ve yasalar nezdinde tanınan, tek bir hedef, amaç ve çıkar etrafında (savaş karşıtlığı, hayvanların korunması, çevre sorunları, insani yardım vb.) örgütlenen kuruluşlar aracılığıyla kendini göstermektedir. Alternatif medyanın sivil toplumun bir parçası olarak görülmesini öneren yaklaşım bu medyaların ticari medya ve devlet medyası arasında bir “üçüncü ses” olacağı düşüncesinden hareket etmektedir (Servaes, 1999, s. 260). Her ne kadar sivil toplumun var olma ve uygulanma biçimleri uluslar ve kıtalar arasında değişiklikler gösterse de, günümüz çağdaş toplumlarının birçoğunda bu anlamı korunmakta ve katılım düzeyinin artırılarak demokrasinin yerleşmesi ve genişlemesi için önemli bir konum olarak görülmektedir (Cohen ve Arato, 1992, ss. vii-viii; aktaran Bailey ve diğ. 2007, s. 22). Alternatif medyanın sivil toplumun bir parçası olarak tanımlanması onun demokrasinin varlığını sürdürebilmesi için yaşamsal bir konuma oturtulması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede alternatif medya ilk olarak sivil toplumun “sıradan” bir parçası olarak görülmektedir (Bailey vd., 2007, s. 24). Sivil toplum medyalarının buradaki rolü ise ticari medya ve devlet medyasının iletişimi sınırlayıcı politikaları karşısında özgün gündemler etrafında örgütlenerek bu süreci güçlendirmek olmaktadır. Tam da bu noktada topluluk medyasının sivil toplum medyasından farkı da ortaya çıkmaktadır. Sivil toplum alternatif medyayla toplumsal hareketlere vurgu yapılarak ilişkilendirilirken, topluluk medyasında odaklanan unsur topluluk ve medyanın kendisi olmaktadır.

Köksap metaforu üzerinden tanımlanmaya çalışılan alternatif medya pratiği ise diğer üçüne nazaran oldukça farklı ama bir o kadar da kapsayıcı bir yaklaşım sunmaktadır. Deleuze ve Guattari’nin (1987) “Bin Yayla (Thousands Plateau)” adlı eserlerinde hiyerarşik olmayan yatay olarak örgütlenmiş, kendinden menkul, önceden kestirilemez ve sınırlandırılmaz bir düşün sistemini işaret etmek için kullandıkları köksap metaforu alternatif medya pratiğine uygulandığında oldukça ilginç sonuçlar doğurmaktadır (Köksalan, 2010). Aynı köksaplar gibi alternatif medya da sınırların ötesine geçme ve önceden var olan boşluklar arasında bağlantı kurma eğilimindedir (Bailey vd., 2007, s. 24): “Bir köksap durmaksızın göstergebilimsel zincirler, güç organizasyonları ve sanat, bilim ve toplumsal mücadelelere dair koşullar arasında bağlar kurar (Deleuze ve Guattari, 1987, s. 7).” Alternatif medya özelinde bu bağlar sadece medyanın sivil toplumda oynadığı başat roller üzerinden gerçekleşmez. Aynı zamanda alternatif medyanın devlet ve pazar ile kendi özgün kimliğini kaybetmeden ya da onlar tarafından tamamen özümsemeden (asimile olmadan) kuracağı bağlar aracılığıyla da gerçekleşebilir. Bu çok daha karmaşık ve tanımlanması güç konumlanmalar çoğu zaman bu medyaların hegemonyayı ve baskın düzeni güçlü bir biçimde eleştirmelerine de olanak tanımaktadır. Bu olasılıklar dâhilinde, alternatif medyanın bir köksap olarak piyasayla ve/veya devletle olan ilişkisi artık düşmanca olmak zorunda değildir. Bu aynı zamanda alternatif medyanın yine zorunlu olarak ana akım medyanın tam olarak karşısında olacağı düşüncesini de belli ölçülerde belirsizleştirmektedir. Hegemonya karşıtı olarak tanımlanan bu karşıtlık ilişkisinin ortadan kalkmasıyla piyasa ve devletle kurulan ve hegemonya

ötesi olarak tanımlanacak yeni ilişki biçimleri kendisini gösterecektir. Çoğu zaman hayatta kalmak için de olsa alternatif medyalar piyasa ve devletle farklı biçimlerde ilişki kurarlar ve bu ilişkiler çerçevesinde bile bazen ana akım medyaları onların bozucu, sabit konumlarını terk etmeleri noktasında zorlayabilirler. Deleuze ve Guattari'nin (1987) de belirttikleri gibi alternatif medyalar bu köksapsal nitelikleriyle devlet ve özel medyaların katılıklarını ve kesinliklerini kırabilirler.

Yukarıda ifade edilen alternatif medyaya ilişkin kuramsal yaklaşımlar hem alternatif medyanın pratiğinden bağımsız değildir. Alternatif medyanın ilk örneklerinden sayılabilecek işçi gazetelerinin ilk ortaya çıkmaya başladığı on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren hem endüstriyel kapitalizmle hem de onunla dolayımlanan ana akım medyayla farklı biçimlerde mücadeleye giren birçok farklı medya karşımıza çıkmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, işçi medyalarının tarihi ile alternatif medyanın özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar önemli paralellikler göze çarpmaktadır. Bu noktada çalışmamız kapsamında alternatif medyaya ilişkin sınıflandırmalara denk düşen ve yine bu çerçevede işçi medyalarıyla alternatif medyaların erken dönem kesişimlerini irdelenecek bir analiz bu paralellikleri somutlaştıracaktır.

İşçi Gazeteleri: Alternatif Medyaya Giden Yol...

Erken dönem işçi gazetelerinden söz etmeye başladığımızda konuyla ilgili akademik literatür bizi iki önemli yaklaşıma yöneltmektedir. Bunlardan ilki kapitalizm ve ifade özgürlüğü temelli bir liberalizmden beslenen bir basın hareketinin kendisini gösterdiği ABD'deki ilk dönem işçi gazeteleri ve onların sosyo-politik ve hatta ekonomik etkileridir. Diğeri ise daha ziyade yurttaşlık ve kamusal irade temelli bir anlayışla kol kola ilerleyen bir endüstriyel kapitalizmin sonuçlarını deneyimleyen Fransız İşçi Basınıdır. Elbette on dokuzuncu yüzyılın devrimci yılları boyunca endüstriyel kapitalizmle mücadelenin yaşandığı İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde de işçilere yönelik gazeteler, el ilanları ve broşürler işçi hareketlerinin/mücadelelerinin örgütlenmesi noktasında kullanılmaktaydılar. Ancak bu anlamda hem ABD hem de Fransa deneyimleri hem geride daha fazla iz bırakmasından hem de açıkça işçi örgütlenmeleri etrafında gelişen bir medya hareketleri olmasından ötürü bu çalışma kapsamında ön plana çıkarılmaktadırlar.

ABD'de ilk işçi gazetesi olarak söz edilen oluşum 1828 yılında aktivist editör William Heighton'ın çıkardığı "Mechanics Free Press"tir. Heighton'ın önderliğinde Philadelphia'da çıkarılan bu gazete o yıllarda sadece kentte gelişen işçi hareketlerinin sesinin duyulması için çalışmamakta aynı zamanda Sclatter (2001) de belirttiği gibi siyasete ve topluma yön verecek söylemler de geliştirmekteydi. Özellikle Philadelphia'daki ticaret ve şehir konseylerinde işçi liderlerinin de bulunabilmesi noktasında yaptıkları ikna edici yayınlar dönemin işçi gazetelerinin etkinliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. ABD'de 1800'lü yılların ilk yarısında yayımlanan ve işçi gazetesi olarak tanımlanabilecek gazetelere ilişkin elimizde çok fazla veri olmamakla beraber, Mechanics Free Press, Working Man's Advocate ve Working-Man's Gazette (McFarland ve Thistlethwaite, 1983) gibi işçi yayın organlarının Amerikan kapitalizminin temel taşı olarak ifade özgürlüğü temelli bir iletişim stratejisinden etkilendiğini ve yaklaşık yirmi yıllık bir dönem boyunca daha sonra altın yıllarını yaşayacak Amerikan işçi medyasının temellerini attıklarını söyleyebiliriz.

Buna karşılık Fransa'daki işçi gazeteleri aynı dönemlerde endüstri devrimin sonuçlarıyla Fransız devrimin çıktılarının yarattığı etkilerden birlikte beslenerek kendi özgün deneyimini üretmiştir. Özellikle Paris, bütün bu deneyimin en açıkça yaşandığı kent olarak işçi gazetelerinin büyük

çoğunluğuna ev sahipliği yapmıştır. Fransa'daki ilk işçi gazeteleri Fransız 1830 Devriminden sonra Eylül ayından itibaren görülmeye başlanmış ve 1848 devriminin hemen sonrasına kadar etkinliklerini devam ettirmişlerdir (Weill, 1907/1908). 1830 Eylül'ünden itibaren devrime destek veren işçi sınıfının kendini yeniden anlamlandırma çabalarının bir sonucu olarak da görülebilecek üç gazete birbirinin peşi sıra yayına başlamışlardır: *Le Journal des Ouvrières*, *Le Peuple*, *L'Artisan*. Bu gazetelerin ortak amacı öncelikle 1830 devrimin başarısında işçi sınıfının rolünü vurgulayarak, hareketin değerini ve anlamını yüceltmektir. Böylelikle gazeteler işçilerin gündem ve sorunlarını görünür hale getirecek ve onların toplumda hak ettikleri yeri almaları da sağlanacaktı (Weill, 1907/1908, s. 90). Yayınlandıkları kısa süre boyunca bu gazeteler işçilerin ekonomik sorunları, birleşme ve örgütlenme hakları ve işsizlikle mücadele gibi konularda haber ve yorumlara yer vermişler bu sayede de yukarıda ifade edilen amaçları gerçekleştirmeye gayret göstermişlerdir.

1831 yılında Paris dışındaki ilk işçi gazetesi olan *L'Echo de la Fabrique* Lyon kentinde yayın hayatına başlamıştır. İlk ipek üretim fabrikalarının kurulduğu ve dönemin ilk işçi isyanlarının ortaya çıktığı bu kentte ipek işçileri (les canuts) kendi gazetelerini kurmuşlar ve yaklaşık üç yıl boyunca da kendi gündemlerini ve seslerini yansıtacak güçlü bir yayın organı olarak ondan faydalanmışlardır. Özellikle çalışma koşullarının ve ücretlerin iyileştirilmesi ve işçi birliklerinin kurulması noktasındaki hakların edinilmesi için yaptıkları yayınlar bu dönemde gazeteyi ön plana çıkarmıştır. Gazete Fransa'daki benzer birkaç örneklerle birlikte işçiler tarafından kurulan ve idare edilen bir erken dönem alternatif medya pratiği olarak bu anlamda da öne çıkmaktadır (Frobert, 2010).

1830-1839 arasında işçiler arasında popüler olan gazeteler büyük oranda genel politikaya yoğunlaşan, işçi sınıfına yönelik de haberler içeren ancak işçi sınıfı tarafından çıkarılmayan (*La Tribune*, *La Populaire*, *Le Réformateur*, *Le Bon Sens*) gazetelerden oluşmaktaydı. Ancak 1839 yılından itibaren etkin bazı işçi gazetelerinin yayına başladıkları görülmektedir. 1841 yılında kurulan *La Fraternité* 1843 yılından itibaren tamamen işçilerden oluşan bir yazı işleri ekibi tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Gazete, 1847'ye kadar da bu şekilde devam eden yayınlarında işçilerin ekonomik ve sosyal sorunları üzerinde durmuştur. Aralık 1839'da itibaren çıkarılmaya başlanan *La Ruche Populaire* ise hem yazı işleri hem de basımı işçiler tarafından üstlenilen bir gazete olarak öne çıkmaktadır. “*La Ruche*” bütün bu işçi gazetelerinin içinde düzenli olarak işçi gazetelerinin önemi ve gerekliliği üzerinde duran bir yayın organı olarak diğerlerinden farklılaşmaktadır. *La Ruche*'e göre işçiler tarafından çıkarılan işçi gazeteleri gereklidir zira “Onlar (işçi sınıfı) ve iktidar arasında aracılık eden siyasi partiler halkla ilgili hiçbir şey bilmemektedirler (Weill, 1907/1908, s. 94).” Bu anlamda yayının bir hedefi de o dönemde “İşçilerin Sosyalist Partisi”nin kuruluşuna destek vermek olmuştur.

Weill'in (1907/1908, s. 95) de altını çizdiği gibi, bu dönemde en çok öne çıkan işçi gazetelerinden biri olarak *L'Atelier* özel bir ilgiyi hak etmektedir. Weill'in ifadesiyle *L'Atelier* “gerçek bir politik gazetedir.” Dönemin işçi hareketinde öne çıkan ve farklı sektörleri (dizgici, çilingir, ahşap yontucusu ve ziraatçi gibi) temsil eden üst düzey çalışanların yazı işlerini oluşturduğu gazete, düzenli olarak kurucu üyelerin yeni üyeleri (ki bu yeni üyelerin tamamı işçi sınıfından gelmekteydi) gazeteye sunmasıyla kadrosunu genişletmiştir. Gazetenin yazı işleri ekibi üç ayda bir yapılan seçimle üyeler tarafından belirlenmekteydi ve bu, o dönem için oldukça demokratik ve katılımcı bir yayın organizasyonunu işaret etmekteydi. 1840'dan 1850'ye kadar süren yayın hayatı boyunca işçi sınıfının tüm fraksiyonlarını kapsayacak özel ve genel sorunları taşımaya gayret gösteren gazete ağırlıklı olarak işçilerin ekonomik sorunları ve bunlara yönelik çözüm önerilerini ön plana çıkaran yayınlar yapmışlardır.

1848 devrimi sonrasında 3. Napoléon imparatorluğunu ilan edene kadar, Fransa'daki işçi gazeteleri etkinliklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Ancak imparatorluğun ilanıyla başlayan siyasal çalkantılarla ve ifade özgürlüğüne yönelik kısıtlamalarla dolu yeni dönemde işçi gazetelerinin çoğu yayın hayatına son vermek durumunda kalmışlar, hayatta kalan örnekler ise çok kısa süreli ve sınırlı etkiye sahip örnekler olarak kayda geçmişlerdir. 1848 yılına kadar yayın hayatını devam ettiren bu gazetelerin içinde özellikle *L'Echo de la Fabrique*, *La Ruche Populaire* ve *L'Atelier* gibi gazeteleri topluluk medyalarının ilk örnekleri olarak göstermek çok da yanlış olmayacaktır. Bu gazetelerin işçi toplumuna üyelerinin katılımı ve erişimine açık olmaları, yatay olarak düzenlenmiş ve hiyerarşik olmayan yönetim ve yayıncılık örgütlenmesi ve hitap ettiği toplumun gündem ve sorunlarının taşıyıcısı olma özellikleri söz konusu gazeteleri alternatif işçi medyalarının erken dönem örnekleri olarak nitelendirmemizi kolaylaştırmaktadır. Ancak ne yazık ki, 1848 devrimi sonrasında oluşan koşullar bu gazetelerin etkinliklerini artırmasını güçleştirmiş, buna ek olarak işçi sınıfının genelinin popüler basına olan ilgisi eklenince bu gazeteler yayın alanı bulmakta oldukça zorlanır olmuşlardır.

Buna karşılık, yeniden ABD'ye dönecek olursak, Fransa'nın aksine Amerika'da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren 1950'lere kadar sürecek şekilde işçi basının etkinliğinde sürekli bir artış görüldüğü söylenebilir. Özellikle Doğu yakasında New York ve Chicago başta olmak üzere büyük şehirlerde, Batı yakasında ise Seattle, Portland gibi endüstri devriminin pratiklerinin çok güçlü bir biçimde yaşandığı kentlerde, işçi basının büyük oranda sendikal hareketlere de bağlı olarak hızla geliştiğini görürüz. Bu dönemde gelişen işçi gazetelerini niteleyen birkaç önemli özellik göze çarpmaktadır. İlk özellik, 20. Yüzyılın başından itibaren, ABD'deki çok kültürlü toplumun gelişmesine paralel olarak işçi sınıfı ve onun medyasının bu çok kültürlülüğü yansıtır nitelikte olmasıdır. Örneğin, Chicago kentinde 1925 yılında çıkarılmakta olan on beş günlük işçi gazetesinin – ki bu sayı bile başlı başına çarpıcıdır – sadece altısının yayım dili İngilizcedir (Sclatter, 2001). Bu anlamda dönemin işçi medyalarının sadece işçilerin sorunlarına değil, aynı zamanda da etnik toplulukların gündem ve meselelerine de eğildikleri rahatlıkla ifade edilebilir.

Bu dönemde yayımlanan işçi gazeteleri içinde öne çıkan güçlü örnekler genelde Batı yakasında, özellikle de Seattle şehrinde kendisini göstermiştir. Ağır sanayinin çok yoğun olduğu bu bölgenin işçi nüfusu da çok yüksektir ve bu yoğunluk işçi medyalarına da hem nicel hem de nitel olarak yansımış gözükmektedir. Örneğin, *Seattle Socialist: The Workingman's Paper* (1900-1910) yayımlandığı on yıllık dönem boyunca Kuzey Batı Pasifik kıyısının en etkin sosyalist işçi medyası olarak öne çıkmıştır. Kısaca *The Socialist* oldukça iğneleyici, nükteli ve çoğunlukla da tutucu bir üsluba ve yayın karakterine sahipti (Sclatter, 2001). 1900'da Washington eyaletinde kurulan *Sosyalist*, eğitsel Sendikanın bir yayın organı olarak kurulan gazete on yıl boyunca sosyalizm, anti-kapitalizm retorik, yerel seçim kampanyaları, sosyalist değerler ve Amerika ve İngiltere'deki sosyalizm zaferleri üzerine yazı, haber ve makaleler yayınlamıştır. Gazete ayrıca kapitalizmi hicveden karikatürleriyle de öne çıkmıştır.

Dönemin bir diğer işçi gazetesi yine Seattle'da yayınlanan *Industrial Worker (Spokane, Seattle: 1909-1930)*dir. Bu gazete yirmi yıl boyunca Dünyanın Endüstriyel İşçileri (I.W.W) Sendikası'yla bağlantılı en önemli yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. Kendi yayıncılık manifestosunda da belirtildiği üzere gazete özellikle radikal işçi hareketlerini ve örgütlenmeleri desteklemek için yayın yapmaktaydı. Bununla birlikte, yerel, ulusal ve uluslararası işçi gündemlerine yönelik haber, makale, yorum, fotoğraf ve karikatürler de sıklıkla gazetenin konuları arasında oluyordu. Buna örnek olarak

gazetenin, 1920 ile 1927 yılları arasında dünya kamuoyunu etkileyen Sacco ve Vanzetti davasını sürekli takip etmesini ve olayı tüm boyutlarıyla okurlarına aktarmasını gösterebiliriz.

Bu kapsamda son olarak yine aynı bölgede kısa yayın hayatına rağmen işçi hareketleri açısından çok önemli etkiler yaratan *Guild Daily* örneğinden bahsetmek yerinde olacaktır. Seattle kentinde 14 Ağustos-27 Kasım 1936 tarihleri arasında 105 gün sürecek Seattle Post Intelligencer şirketi çalışanlarının grevini desteklemek için çıkarılan yayın greve yönelik haberlere yer vermek suretiyle hareketi desteklemeyi amaçlıyordu. Bu anlamda gazete grevin etkin bir biçimde sürdürülmesi ve işçilerin istedikleri sonuçları almasında çok güçlü bir rol üstlenmiş ve grev başarıyla sonuçlanınca da yayın hayatına son vermiştir. Gazete bu çerçevede olaylara bağlı kurulan, aktivist alternatif medyaların ilk örneği olarak değerlendirilebilir.

ABD bağlamında değerlendirecek olursak, yukarıda bahsi geçen işçi gazetelerinin ortak özelliklerinin genelde işçi örgütlenmelerine ve hareketlerine bağlı olarak kurulmuş olmalarıdır. Ana akım medyanın sıklıkla yer vermediği hatta çoğu zaman görmezden geldiği enformasyonlara yer vermesi, şüphesiz ki bu gazetelerin söz konusu dönemlerde ana akıma medyaya karşı bir alternatif oluşturduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Özellikle, bu iki unsuru bir arada değerlendirdiğimizde bu gazetelerinin ilk bölümde ifade ettiğimiz topluluk medyalarıyla benzerlik içinde olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu gazetelerin organizasyon yapısına ve içeriklerini oluşturma biçimlerine baktığımızda ise ana akım medyanın yöntemlerinin dışına pek çıkmadıklarını görmekteyiz. Genelde birkaç kişinin çabasıyla çıkarılan, maddi açıdan sendika ya da sendikalarca desteklenen bu gazetelerde içerikler, işçi topluluklarını ve onların çıkarlarını onların adına temsil edecek şekilde oluşturuluyordu. Okurlarla kurulan bu “temsiliyet” ilişkisi doğal olarak medyada katılım değil “medya aracılığıyla katılım” olarak rahatlıkla değerlendirilebilir. Bunun da alternatif medya kuram ve pratiği açısından bakıldığında önemli sınırlılıklar içerdiği açıktır.

Yine de işçi gazetelerinin en parlak dönemlerini geçirdiği yirminci yüzyılın ilk yarısında bu medyaların işçilerin kendileriyle ilgili en doğru ve nitelikli enformasyonu alabilecekleri yayınlar olmuştur. Bu anlamda bu yayınlar işçi hareketlerini, örgütlenmelerini ve buna bağlı olarak genel sosyo-politik ortamı kendi lehlerine etkileyerek işçilerin önemli ekonomik ve sosyal kazanımlar elde etmelerine öncülük etmişlerdir.

Alternatif “İşçi” Medyaları: Kuram ve Pratiği Bir Arada Değerlendirmek

Yukarıda kısaca irdelemeye çalıştığımız işçi gazeteleri bir anlamda alternatif medya dediğimiz ve çoğunlukla 1960’lardan itibaren kendisini göstermeye başlayan yeni toplumsal hareketlerle kendisini somut olarak gösteren medya pratiklerinin öncüleri olarak görülebilir. Ancak 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren sosyo-politik ve ekonomik alanlarda dünya çapında yaşanmaya başlayan radikal dönüşümler genel olarak işçi medyalarını da etkilemiş gözükmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası Batı ülkelerinde yaşanan yüksek büyüme oranları, işgücü açığı ve ücretlerin yükselmesi işçi sınıfını orta sınıfla eklemlemiş, görece kaliteli bir yaşam standardına sahip bir işçi sınıfı yaratma yoluna girmiştir. Bu dönemde her ne kadar sendikal faaliyetler ve örgütlenmelerdeki işçi yoğunluğu oldukça yüksek olsa da sendikaların iletişimsel etkinliği yavaş yavaş güç kaybetmeye ve başlamış, bu durum da doğal olarak işçi medyalarını da etkilemiştir. Bu süreçte işçi medyaları daha ziyade sendikal hareketlerin yayın organlarıyla sınırlı kalır bir hale dönüşmüş ve gitgide okurlarını kaybetmeye başlamıştır (Pizzigati ve Solowey, 1992, ss. XII-XIV). Glass’ın (2003) da belirttiği gibi bu gelişmelerin ışığında

işçilerin seslerini duyurma noktasında yeni iletişim stratejileri geliştirmeleri artık işçi medyaları için kaçınılmaz olmaktadır.

Bu çalışma kapsamında gerek işçi medyası örneklerinden gerekse yeni toplumsal hareketlerle çoğu zaman bir arada anılan alternatif medyalarından yola çıkarak bu yeni iletişim stratejileri için bazı önermelerde bulunacağımızı daha önce ifade etmiştik. Bu anlamda çalışmamızın bu aşamasında hem endüstriyel kapitalizm hem de onun sosyo-politik biçimlenimlerinde görülen önemli değişikliklerin yaşandığı 1950’li yıllardan başlayan süreçte gelişen alternatif medya örnekleri ile işçi medyalarının kesişimlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Özellikle de Pizzigati ve Solowey’in (1992) altını çizdiği gibi, bu kesişimleri özellikle sendikal hareketlerin “resmi” yayın organlarına dönüşen ve gitgide daha hiyerarşik, biçimsel ve içerik olarak da standartlaşmış bir işçi basının dışında aramamız bir gereklilik olarak kendini göstermektedir.

Alternatif “işçi” medyalarının kesişimlerindeki “bağımsız” olarak nitelendirilebilecek örnekler ağırlıklı olarak topluluk iletişimi ve yeni toplumsal hareketlere eklenmiş alternatif medya uygulamalarından gelmektedir. 1950 sonrasının alternatif medya tarihi de benzer bir yol izlediği için tam da bu noktada söz edilmeyi hak etmektedir. Alternatif medya olarak tanımlanan iletişim mecralarına ilk örnekler olarak yukarıda sözünü ettiğimiz işçi gazeteleri ve onlarla benzer hedefleri olan radikal basını gösterebiliriz. Ancak bu erken dönem uygulamalarının temelini oluşturduğu alternatif medyalar asıl ivmelerini önce topluluk radyolarıyla daha sonra ise 1960’ların “isyan” ruhuna uygun bir biçimde video aktivizm hareketleriyle kendilerini daha güçlü bir biçimde göstermişlerdir. II. Dünya Savaşı sonrası doğan ve savaş sonrası on beş yıl süren büyük refah dönemin çocukları 1960’ların ikinci yarısından itibaren sosyo-politik hayata ekonomik kaygılardan bağımsık olarak girmişlerdir. Onların da hayata ilişkin talepleri vardır ancak bu talepler daha ziyade ifade özgürlüğü, çok kimlikli bir yaşam, daha yaşanabilir bir çevre ve belli bir sınıfın taleplerini yansıtmayacak şekilde tüm dünyadaki kaynakların (doğal, ekonomik vb.) hakça paylaşılması gündemleri üzerine yoğunlaşmaktaydı (Köksalan, 2010). Bu aktivist gençler söz konusu taleplerini dile getirme noktasında birçok farklı toplumsal eylemlerle birlikte gazete, broşür, afiş gibi daha geleneksel mecralardan da yararlanmaktaydılar. Ancak asıl olarak tam da o yıllarda ortaya çıkan tüketici video kameraları, bu yeni toplumsal hareketlerin kendilerini ifade etmeleri ve görünür kılmaları noktasında olağanüstü olanaklar sağlamıştır. Uygun fiyatlı, kolay erişilebilir ve kullanılabilir bu teknoloji sayesinde normal şartlarda medya profesyonellerine ait olan video prodüksiyon ve televizyon dünyasının olanakları yeni toplumsal hareketlerin temsilcilerinin kullanımına açılmıştır. Sonuç oldukça çarpıcıdır. Politik, kültürel ve benzeri eylemleri konu alan videolardan, seçim kampanyalarının satirik video belgesellerine, kamu erişim kanallarını kullanan topluluk televizyonlarından Avrupa Açık kanallarına ve mahalle televizyonlarına uzanan geniş bir çeşitlilikte kendini gösteren video aktivizm uygulamaları dünyanın farklı bölgelerinde kendilerini göstermişlerdir (Köksalan, 2010).

Bütün bunlarla birlikte, alternatif medya pratiği içinde niceliksel çoğunluğu elinde bulunduran hep topluluk medyaları olmuştur. Topluluk radyo ve televizyonları birçok farklı topluluk tarafından kendi çıkarları tarafından kullanıldığı gibi işçi hareketleri tarafından da zaman zaman oldukça etkin bir biçimde onlardan yararlanılmıştır. Bu topluluk medyaları içinde yer alan işçi medyası örneklerine genellikle işçi hareketlerinin Avrupa ve ABD’dekinden çok farklı geliştiği Güney Amerika ülkelerinde rastlamaktayız. Bu noktada konuyu somutlaştırmak adına iki örnek oluşumdan ve farklı medya uygulamalarından bahsetmek yerinde olacaktır: *Madenciler Radyosu* ve *Brezilyalı İşçilerin Televizyonu*...

Güney'in (2009, ss. 50-54) de ifade ettiği gibi Bolivya'daki maden işçileri radyosu deneyimi 1950'linin başında kalay baronları adı verilen bir grup zengin aile tarafından zor koşullar altında çalıştırılan ve haklarını savunmak üzere örgütlenmeye başlayan işçilerin mücadelesinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu örgütlü mücadelenin sendikal bir ayağı bulunsa da madenci radyoları hiçbir zaman sendikaların resmi yayın organı olmamış, aksine tamamen âdem-i merkezîyetçi bir yapıda tabandan örgütlenen ve işçilerin bizatihi kendileri tarafından hayata geçirilen bir yapıda olmuşlardır. İlk defa Bolivya'da Potosi bölgesindeki Siglo XX maden ocağından yayına başlayan bu harekete kısa sürede ülkenin değişik bölgelerindeki maden ocaklarından 23 istasyon daha katılmıştır (Güney, 2009, s. 50). Bu radyo hareketinin çok kısa sürede gördüğü bu büyük desteği doğal karşılamak gerekmektedir zira maden ocaklarında çalışan işçiler gerçekten insanlık dışı koşullar ve gerçek bir sömürü düzeni içinde çalışmakta, düşük ücretler, silikoz gibi madenci hastalıklarından yaşanan ölümler, hiçbir tedbir alınmaması sonucu oluşan iş kazaları vb. sorunlarla mücadele etmektedirler. Tam da bu noktada madencilerin radyoları bu anlamda bütün bu zor koşullara direnmenin ve daha iyi bir yaşam olanağı talep etmenin bir aracı haline gelmişlerdir. Radyoların ve dinleyicilerinin sayısı arttıkça bu mücadele süreci içinde madenci radyoları işçileri bir araya getirmiş ve ana akım medya organları tarafından emek kesiminin çıkarları aleyhine yapılan propagandayı tersine çevirecek haber, bilgi ve yorumları üreten güçlü cevaplar olmuşlardır (Güney, 2009, s. 53). Radyoların etkinliği zaman içinde öylesine artmıştır ki her hükümet bu yayınları engellemek için farklı uygulamalara gitmiş ama tüm varlıklarıyla destekledikleri radyolarına sahip çıkan işçiler çoğu zaman bu baskılardan kurtulmayı yayınlara devam etmeyi başarmışlardır.

Madenci radyoları hem alternatif medya uygulamaları içinde topluluk medyaları hem de işçi medyalarının yeni iletişim mecralarıyla buluşması açısından önemli ve farklı bir deneyim sunmaktadır. Çalışmamızın sorunsalı kapsamında irdelediğimizde, özellikle topluluk radyoculuğunun sunduğu olanaklar işçi basının nicel olarak zayıfladığı ve hedef kitlesine ulaşım olanaklarının sınırlandığı bir noktada radyonun coğrafi sınırları aşan ve görece düşük maliyetli yapısı sayesinde yeni bir işçi iletişimi mecrasının ortaya çıkmasına neden olmuş gözükmektedir. Bu sayede, işçilerin bizatihi kendilerinin ürettiği ve kendilerinin denetiminde olan, herhangi bir üst kurumla “gönül bağı” dışında bir birliği olmayan topluluk radyoları sayesinde işçiler ülke çapında genel bir grevi yürütebilmiş ve kamuoyuna seslerini duyurabilmişlerdir.

Güney Amerika'daki alternatif işçi medyalarına bir diğer örnek ise görece daha yakın tarihlidir. Güney Amerika'daki ve ABD'deki topluluk televizyonlarının yolunu takip ederek, geniş bir topluluk tabanın desteğiyle yaptıkları video kasetleri aralarında ticari kanalların da bulunduğu birçok farklı ortam üzerinden dolaşıma sokarak işçi hareketleri için önemli bir enformasyon kaynağı oluşturan bu “alternatif televizyon” projesi Brezilyalı İşçilerin Televizyonu (Brazilian TV dos Trabalhadores)'dur (Aufderheide, 2000, s. 220). Medya aktivisti Luis Fernando Santoro ve Regina Festa tarafından 1986 yılında kurulan bu televizyonun tabanını “Otomobil İşçileri Sendikası” oluşturmaktaydı. Bu “İşçilerin Televizyonu” zaman zaman yayın kalitesinde işler üretmiş, eğitim kasetleri, önemli konuşma ve olayların kayıtlarını gerçekleştirmiş ve işçiler için önemli sayılabilecek her şeyin günlüğünü tuttukları bir görüntü arşivi bile oluşturmuşlardır. Projelerin neredeyse tamamı üyelerin heyecanlı katılımlarıyla gerçekleşebilmiştir. Medya aktivistleri tarafından eğitilen sendika üyeleri, üretim süreçlerinin tamamına farklı biçimlerde de olsa katılmışlar bu katılım sayesinde televizyonun etkinliği ve inanılabilirliği sürekli güçlenmiştir. Bu üretim sürecinde “İşçilerin Televizyonu” özellikle genel grev gibi çok geniş kitleleri ilgilendiren toplumsal olaylarda temel enformasyon kaynağı haline gelmiştir.

Örneğin Brezilya’da 1986’daki genel grev sırasında sendika-tabanlı bu “İşçilerin Televizyonu”nun ürettiği haber videoları ulusal ölçekte farklı sendikal gruplar arasında paylaşılan önemli bir enformasyon kaynağı olmuştur. Televizyonun farklı bölgelerdeki üyeleri yerel grev süreçlerini kaydetmişler, bu kayıtlar kısa zamanda grev yapan işçi topluluğunun çok uzak olan üyelerini birbirlerinden haberdar eden önemli araçlara dönüşmüştür (Aufderheide, 2000, s. 220). Bu girişimin sonucunda bütün grevi anlatan videolar tek bir kasette birleştirilmiş ve bu kaset hem işçi sendikaları konfederasyonunun bütün üyelerine hem de ticari televizyonların haber bölümlerine dağıtılmıştır.

Hem Bolivya’daki maden işçileri radyosu hem de Brezilya’daki İşçilerin Televizyonu bu anlamda ABD’de ve Fransa’daki sendikalardan bağımsız oluşan – ama onları çoğu zaman desteklemekten vazgeçmeyen – işçi gazeteleriyle benzerlikler taşımaktadır. Brezilya örneğindeki video aktivizm ile topluluk iletişimini bir araya getiren “işçi televizyonunun” radyodan farklı olarak kadim bir “içerik dağıtımı” sorunu her zaman olmuştur. Ancak yine de topluluk iletişiminin araçları aynı maden işçileri radyolarında olduğu gibi onlara da hareketleriyle ilgili güçlü bir sahiplik duygusu kazandırmış ve örgütlü emek hareketinin içinde ama aynı zamanda, zaman zaman hiyerarşik, bürokratik ve iç çekişmelere dayalı çeşitli iktidar mücadelelerinin yaşandığı bir yapılanma olarak işçilerin hayatına yansiyabilen sendikalardan bağışık bir medya alanını da ortaya çıkarmıştır.

Sonuç ve Değerlendirmeler: İşçilerin Alternatif Medyası Mümkün Mü?

Çalışmamızın önceki bölümlerinde ifade ettiğimiz gibi alternatif medyalar ve işçi medyaları arasında önemli yakınlıklar göze çarpmaktadır. Özellikle ilk dönem işçi gazetelerini günümüz alternatif medya kuram ve pratikleri açısından değerlendirdiğimizde bu medyalar günümüz alternatif medyalarının katılım, erişim kolaylığı, egemen söylemlerin karşısında olma gibi temel özelliklerini taşıdığını görmekteyiz. Ancak zaman içinde, özellikle de 1970’lerden itibaren daha ziyade işçi gazeteleriyle sınırlı bu işçi medyaları gitgide söz konusu niteliklerini ve güçlerini kaybetmeye başlamıştır. İşçi hareketlerinin dönemin gerekliliğine uygun biçimde yeninden düzenlenmesi tartışmaları kapsamında, 1990’ların başından itibaren ise hem gelişen teknolojiler hem de alternatif medya hareketlerinden beslenen ve işçi medyalarının “restorasyonunu” talep eden yaklaşımlar sıklıkla dile getirilir olmuştur (Pizzigati ve Solowey, 1992; Grass, 2003, Kling, 2003). Bu çalışmaların ortak ifadesi genelde işçi hareketinin erken dönemlerindeki medya uygulamalarına geri dönüştür. İhtiyaç duyulan “işçilerin avukatlığını yapacak bağımsız açık sözlü ve hiçbir sendikaya resmi olarak bağlı olmayan” yayınlardır (Kling, 2003, s. 28). Bu noktada aslında sendikal hareketlerin günümüzde önemini yitirdiğine ilişkin küresel kapitalizme eklenmiş egemen bir söylemden söz edilmediğinin özellikle altını çizmek gerekmektedir. Aslında sözü edilen tam aksine sendikal hareketlerin eski coşkusunu yitirmesinin nedenini sadece dışsal koşulların değişiminde değil, işçi sınıfı örgütlenmelerinin sorunlu bir temsiliyet düzeni içinde kurulmasında aranmasının gerekliliğidir (Glass, 2003, ss. 1-16). Glass’ın da ifade ettiği gibi, bu sorunlu temsiliyet düzenini değişmesi için Gerekli olan şey ise işçi iletişimine yönelik yeni bir düzenleyici model ortaya koymaktır. Kendi ifadesiyle bunun için “eski yollardan yenisine” geçmek gerekmektedir. Glass’ın bu yeni yollar için önerileri, meselenin öznelarini iletişim süreçlerine dâhil etmek ve mümkün olduğunca katılım ve etkileşimi olanaklı kılan medyalardan, dolayısıyla yeni iletişim teknolojilerinden faydalanmak şeklinde özetlenebilir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, topluluk iletişimini benimsemiş Madenci Radyoları ve Brezilyalı İşçilerin televizyonu gibi örneklerin başarıları Glass’ın önermelerini destekler niteliktedir.

İşçilerin bir alternatif medya mecrası olarak yeni iletişim teknolojilerini, özellikle de interneti etkin olarak kullanmaya başlamaları ise oldukça yeni bir durumdur. 2004 yılında ilk defa yayın hayatına başladıktan sonra günümüze kadar etkinliğini devam ettiren Radyo LabourStart internetin sağladığı erişim ve katılım olanaklarıyla yeni bir enternasyonalizm hareketi oluşturmak adına yoluna devam etmektedir. Bu alternatif işçi medyası örneği, dünya üzerindeki tüm işçileri büyük bir topluluğun parçası olarak gören ve haber ve içeriklerini 300'e yakın gönüllü muhabir ağıyla ve 15 dilde hazırlayarak bu topluluğa sunan bir topluluk iletişimi ağı olarak da değerlendirilebilir. Gerçekten de internet bize bu anlamda yepyeni küresel ölçekli mücadele olanakları sunmaktadır. Özellikle yeni toplumsal hareketler (çevre, kadın, LGBTT, çok kimliklilik vb.) sürekli birbiriyle eklemlenerek bu teknolojiyi haberleşme, hareketler için yeni motivasyonlar sağlama ve hatta geleneksel medyayla kurulan ortaklıklarla birlikte bu hareketlere görünürlük sağlamada etkili biçimde kullanılmaktadırlar.

Tam da bu noktada alternatif medyanın oldukça tartışmalı ama bir o kadar da özgürleştirici bir yaklaşımı olarak köksap olarak alternatif medya pratiğinin işçi medyalarına sunabileceği olanaklardan bahsetmek yararlı olacaktır. Deleuze ve Guattari'nin köksap benzetmesine dayanarak alternatif medyayı tanımladığımızda farklı koşullara uyum sağlayarak kendi varlığını ne olursa olsun sürdürmeyi başaran bir yapı karşımıza çıkmaktadır (Köksalan, 2010, s. 200). Bu yapı kendisine dayatılan her türlü koşullanmayı reddetmesine rağmen, kendi yolunu belirlerken gerek alternatif alanlarla gerekse ana akımla olan temasını yitirmemektedir. Bu anlamda, köksapçı alternatif medya uygulamaları hiyerarşiyi dışlarken kendi varlığını devam ettirebilmek için önceden kestirilmez kanallar seçer, kendine yeni bağlantılar kurar. İşçi iletişiminin yeni pratiğinde yukarıda talep edilen yollar açısından da köksap metaforunun önemi göz ardı edilmemelidir. İşçi hareketlerinin iletişim kanalları olarak sadece işçilerin dâhil olduğu ya da onların ilgisini çekecek içeriklerin yer aldığı mecraları kullanmak, bu hareketin genel toplumsal mücadele içindeki sesinin duyulmasını ve dolayısıyla destek görmesini zorlaştıracak niteliktedir. Bu anlamda köksapçı bir yaklaşımdan beslenerek üretilen alternatif medya içeriklerinin de işçi medyaları için yol gösterici olabileceğini söylemek mümkündür. İngiliz kamu yayın kurumu BBC'nin temellerini 1995 yılında attığı ve 2001 yılında web ortamına taşınan Video Nation projesi köksapçı bir alternatif medya uygulamasına böylesine bir yaklaşıma örnek olarak gösterilebilir (Köksalan, 2010, ss. 185-190). Video Nation, İngiltere'de yaşayan insanların gündelik yaşamlarının tüm zenginliğiyle aktarılması ve böylelikle "İnsanların kendi gözlerinden gördükleri haliyle Britanya Ulusu'nun bir antropolojisini yapmak" amacıyla başlatılan bir ulusal video ağı olarak kendini tanıtmaktadır. Bu projede ilginç olan nokta toplumun farklı kesimlerinin – BBC'nin temel yayıncılık ilkelerine (tarafsızlık, özgünlük, biçimsel kalite vb.) uygun olarak – hazırladıkları videolarını sisteme yükleyebilmeleri ve bu videolardan yapılan düzenli seçkilerin BBC televizyonunun kanallarında da yayınlanmalarıdır. Bu videoların – belli bir konuya ait olmayanlar dışında – içinde "Benim Hikâyem", "Dünyanın Tarihi", "Madenci Grevi" gibi konulardan oluşan on başlık yer almaktadır. Video Nation Ağına videolarıyla katkıda bulunmak isteyenlerden bu başlıklar altında vurgulanan içeriğe uygun bir üretim gerçekleştirmeleri talep edilmektedir. Bu başlıklar içinde bizim konumuz dâhilinde en dikkat çekici olan "Madenci Grevi'dir. Liverpool kentinde 1970'lerde yaşanan kömür işçilerin deneyimlerin aktarıldığı videoların ağırlıklı olarak yer aldığı bu bölümdeki içeriğin tamamı o sürece tanıklık eden işçiler ve medya profesyonellerinin birlikteliği sonucunda," bir topluluk medyası ürünü" olarak üretilmişlerdir. Basit, eğlenceli ama eleştirel bir üslupla hazırlanan bu videolar o dönem yaşananların canlı bir panoramasını sunmakta ve Video Nation içinde en çok izlenen içeriklerin içinde yer almaktadır.

Bu televizyon ağı genel olarak ilk bakışta bağımsız bir video aktivizm alanı izlenimini verse de programların BBC'nin belirlediği konu, anlatım biçimi ve amaçlara uygun olarak üretilmelerinin teşvik edilmesi, bu alanın geleneksel yayıncılık alanıyla olan bağlantısını da bize göstermektedir. Ancak bu tarz bir sınırlandırma, bireylerini kendisini özgürce ifade etmelerini engelleyecek bir unsur biçiminde değerlendirilebileceği kadar, köksapçı bir bakış açısıyla yaklaşıldığında geleneksel yayıncılık ile topluluk iletişimi arasında bir pazarlık ve uzlaşım alanının ortaya çıkması olarak da değerlendirilebilir.

Çalışmada şimdiye kadar dile getirilenler ışığında, çağımızın yeni iletişim biçim ve teknolojileriyle iç içe geçmiş küresel kapitalizmiyle mücadele etmek için söz konusu iletişim biçim ve teknolojilerini kullanmanın kaçınılmaz olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Özellikle küresel kapitalizmin örgütlü mücadelenin önemi yitirdiğine dair sürekli yeniden ürettiği hegemonik söylemin geçerliliğini yitirmesi noktasında etkinliği büyük oranda ortadan kalkmış geleneksel işçi medyalarından medet ummak da bu noktada ancak nostaljik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Bu nedenledir ki, işçi medyaları kendi tarihlerindeki – özellikle Fransa'daki katılımcı işçi gazetelerinin ya da ABD'deki genel-yakıcı gündemleri işçi gündemleriyle birleştiren forum gazetelerinin – deneyimleri de hatırlarında tutarak güncel alternatif medyaların uygulamalarından yararlanmayı da daha fazla düşünmelidirler. Ancak böylelikle daha iyi bir iletişim ve daha iyi bir dünyanın mümkün olacağı bir yola girilebilecektir...

Kaynakça

- Atton, C. (1999). A Reassessment of the Alternative Press. *Media, Culture and Society*, 21, 51-76.
- Atton, C. (2002). *Alternative Media*. London: Sage.
- Atton, C. (2003a). What is 'Alternative' Journalism? *Journalism: Theory, Practice and Criticism*, 4(3), 267-272.
- Atton, C. (2003b). Ethical Issues in Alternative Journalism. *Ethical Space the International Journal of Communication Ethics*, 1(1), 26-31.
- Atton, C. ve Couldry, N. (2003). Introduction to Special Issue on Alternative Media. *Media, Culture and Society*, 25(5), 579-586.
- Bareiss, W. (2001). Alternative Radio and Television in South Dakota: A Place Study of Public Service Electronic Media in the US. *No News Is Bad News: Radio, Television and the Public*. Bromley, M. (der.) içinde Harlow: Longman. 219-242.
- Beckerman, G. (2003.) Emerging Alternatives*/Edging Away from Anarchy: Inside the Indymedia Collective, Passion vs Pragmatism. *Columbia Journalism Review*, No. 5, September/October, www.cjr.org.
- Caldwell, J. (2003). Alternative Media in Suburban Plantation Culture. *Media, Culture and Society*, 25(5), 647-68.
- Davis, A. (2003). Whither Mass Media and Power? Evidence for a Critical Elite Theory Alternative. *Media, Culture and Society*, 25(5), 669-690.
- Downing, J. (Ed.) (2001). *Radical Media: Rebellious Communication and Social Movements*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Downing, J. (2003). Audiences and Readers of Alternative Media: The Absent Lure of the Virtually Unknown. *Media, Culture and Society*, 25(5), 625-646.

- Forde, E. (2001). From Polyglottism to Branding: On the Decline of Personality Journalism in the British Music Press. *Journalism: theory, practice and criticism*, 2(1), 23-43.
- Forde, S. (2011). *Challenging the news*. Palgrave MacMillan.
- Frobert L. (2010). *L'Écho de la fabrique : naissance de la presse ouvrière à Lyon, 1831-1834*. ENS Éditions Institut d'Histoire du Livre.
- Gibbs, P. (2003). Alternative Things Considered: a political economic analysis of labour processes and relations at a Honolulu alternative newspaper. *Media, Culture and Society*, 25(5), 587-606.
- Glass, F. (2003). Amplifying the Voices of Workers: An Organizing Model for Labor Communications. *Labor Studies Journal*, Vol. 27, No. 4 (Winter 2003), 1-16.
- Harcup, T. (1998). There Is No Alternative: the demise of the alternative local newspaper. *Making the Local News: local journalism in context*. Franklin, B. ve Murphy, D. (der.) içinde. London: Routledge. 105-116.
- Harcup, T. (2003). The Unspoken*/Said: the journalism of alternative media. *Journalism: theory, practice and criticism*, 4(3), 356-376.
- Howley, K. (2003). A Poverty of Voices: street papers as communicative democracy. *Journalism: theory, practice and criticism*, 4(3), 273-292.
- Haas, T. (2004). Alternative Media, Public Journalism and the Pursuit of Democratization. *Journalism Studies*, 5(1), 115-121.
- Hamilton, J. ve Atton, C. (2001). Theorizing Anglo-American Alternative Media: toward a contextual history and analysis of US and UK scholarship. *Media History*, 7(2), 119-135.
- Hansen, M. (1993) Foreword. *Public sphere and experience: Toward an analysis of the bourgeois and proletarian public sphere*. Negt, O. ve Kluge, A. içinde. Minneapolis: University of Minnesota Press. ix-xi.
- Khiabany, G. (2000). Red Pepper: a new model for the alternative press? *Media, Culture and Society*, 22(4), 447-463.
- Kling, H. (2003). Organizing Media Toward a National Labor Communications Strategy. *Labor Studies Journal*, Vol. 27, No. 4 (Winter 2003), 26-36.
- Laclau E. ve Mouffe C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso (New Left).
- McFarland, C. K. ve Thistlethwaite, R. L. (1983). 20 Years of a Successful Labor Paper: The Working Man's Advocate, 1829-49. *Journalism Quarterly*, 60(1), 35-40.
- Pizzigati, S. ve Soloway, F. J. (Ed.) (1992). *The New Labor Press: Journalism for a Changing Union Movement*. ILR Press Books.
- Platon, S. ve Deuze, M. (2003). Indymedia Journalism: a radical way of making, selecting and sharing news? *Journalism: theory, practice and criticism*, 4(3), 336-355.
- Rodriguez, C. (2001). *Fissures in the Mediascape: an international study of citizens media*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Shaffer, G. (2003). Emerging Alternatives*/a Passion for Print. *Columbia Journalism Review*, No. 5, September/October, www.cjr.org.
- Welch, M. (2003). Emerging Alternatives*/Blogworld: the new amateur journalists weigh in. *Columbia Journalism Review*, No. 5, September/October, www.cjr.org.

LaborComm 2015

Özel Güvenlik Sektöründe Güvencesizlik ve Sınıf Deneyimi

Çağlar Dölek ¹

¹ Doktora adayı, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

E-Posta: caglardolek@gmail.com

Özet

Bu çalışma, Türkiye’de özellikle 2000’li yıllarla birlikte önemli bir sermaye birikim alanı haline gelen ve günümüzde yüz binlerce emekçinin istihdam edildiği bir alan olan özel güvenlik sektörünün barındırdığı sınıfsal çelişkilerin somut düzeyde genel bir değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. Bu değerlendirme, temel olarak özel güvenlik olgusunun sınıfsal niteliği, emek-sermaye çelişkisi bakımından işgal ettiği toplumsal konum ve özel güvenlik sektöründe var olan güvencesiz çalışma koşulları bağlamında yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Özel güvenlik; sınıf deneyimi; sınıf çelişkisi; Türkiye; güvencesizlik.

Giriş

Toplumsal yaşam alanlarının sınırsız bir sermaye saldırısına maruz kaldığı neoliberal dönemde, gündelik hayatta artan toplumsal-sınıfsal çelişkilerin idaresi yeni tahakküm biçimleriyle sağlanmaya çalışılmaktadır. Devletin polis teşkilatının paramiliter ve profesyonel bir şekilde yeniden yapılandırıldığı, toplum destekli polislik gibi uygulamalar ile *sivil toplum*un devletin güvenlik paradigması içine daha fazla çekildiği ve MERNİS, MOBESE gibi teknoloji destekli denetim-gözetim araçlarının yaygınlaştığı bu dönemde ortaya çıkan en önemli toplumsal denetim biçimlerinden biri de özel güvenliktir. Piyasa ilişkisiyle yönetilen bir polislik biçimi olan özel güvenlik, temel olarak sınıfsal eşitsizliklerin sosyo-ekonomik ve mekansal düzelmelerde derinleştiği ve kutuplaştığı neoliberal küreselleşme döneminde, açık bir sınıfsal temelde örgütlenen bir tahakküm aygıtının gündelik hayatın idaresinde başat hale geldiğini göstermektedir.

Özel güvenlik, Türkiye’de 1980 sonrasında serpilmiş ve günümüzde devletin polis gücünü nicelik olarak aşan bir noktaya gelmiştir. Bu niceliksel artışın gündelik hayatın zapt edilmesi anlamında niteliksel bir sıçramaya gönderme yaptığı iddia edilebilir. Zira özel güvenlik olgusunun, toplumsal mülkiyet ilişkilerinin idaresi bağlamında özgül bir *sınıf projesine* tekabül ettiği ileri sürülebilir. Bunun nedeni, sınıfsal eşitsizliklerin derinleştiği bir dönemde güvenliğin de bir sınıf ilişkisi biçimi ya da bir sınıf deneyimi olarak yeniden kurgulanıyor olmasıdır. Temel olarak evrensellik ve kamusalılık ilkesi çerçevesinde devlet tarafından sağlandığı düşünülen güvenlik olgusunun sınıfsal temelde yeniden tanımlandığını görmekteyiz. Daha öz bir ifadeyle, “garibana emniyet, kibar muhitlere özel güvenlik” (Bora, 2007) gibi bir ayırım, kapsamlı ve uzun erimli bir toplumsal-siyasal proje dâhilinde genelleşmektedir.¹ Ancak, bu *sınıf projesi*, kendini var eden toplumsal çelişkilerle birlikte düşünüldüğünde anlamlı bir çerçeveye oturtulabilir. Özel güvenlik olgusunun en özgül yanı, bu sektörde istihdam edilen emekçilerin temel olarak alt sınıflardan devşirilen ve genellikle asgari ücretle çalışan toplumsal kesim olmasıdır. Alt sınıflardan devşirilen bu *özel güvenlik ordusu* ise, temel olarak yine alt sınıflara karşı ve ama orta-üst sınıfların güvenliğini sağlama, mülkünü koruma vs. saiklerle işe koşulmaktadır. Neoliberal dönemde yoksulluğun suçlulaştırılması yönünden kapsamlı bir siyasal projenin genelleştiği düşünüldüğünde,² sorunsallaştırılan toplumsal olgunun çelişkisi daha da ayyuka çıkmaktadır: özel güvenlik görevlileri, muğlâk ve ama stratejik bir suçlulaştırma siyasetinin nesnesi olan bir toplumsal kesimden devşirilmekte ve yine aynı kesime karşı konumlandırılmaktadır.

Eldeki çalışma, Türkiye’deki özel güvenlik sektöründe hâkim olan güvencesiz çalışma koşulları ve sömürü ilişkisinin analizi bağlamında, yukarıda bahsedilen türden bir sınıfsal çelişkinin özel güvenlik emekçileri tarafından nasıl deneyimlendiği sorusu üzerine odaklanmaktadır. Bu metne kaynaklık eden çalışma, 2013 yılının Temmuz ve Ağustos ayları ile 2014 yılının Kasım ve Aralık aylarında Ankara’nın farklı yerlerinde (özel site, hastane, üniversite, belediye, park, AVM vs.) toplam 20 özel güvenlik emekçisiyle yapılan derinlemesine görüşmeler temelinde şekillenmiştir. Yapılacak tartışmanın olgusal zeminini temel olarak bu görüşmeler oluştursa da, konuyla ilgili basında çıkan haberler, internet tabanlı forumlar, özel güvenlik sektöründe var olan sermaye ve emek örgütleri (sendika ve dernekler) tarafından üretilen metinler de eldeki çalışmaya içerilmeye çalışılacaktır.

¹ Neoliberal küreselleşme döneminde güvenlik alanında yaşanan dönüşümler ve bu bağlamda özel güvenlik olgusunun genelleşmesi üzerine yapılacak bir tartışma, devlet, kamusalılık, sınıf, güvenlik gibi kavramlar arasındaki ilişkinin dönüşen niteliğine dair kendi başına ayrı ve kapsamlı bir dizi tarihsel-kuramsal sorunsalı da beraberinde getirmektedir. Eldeki kısa metin bağlamında ayrıntılı bir şekilde tartışılması mümkün olmayan bu meseleye ilişkin metnin pozisyonu şu şekilde özetlenebilir: Modern devletin varlık nedeni olarak anlaşılagelen güvenlik alanında yaşanan özelleşme sürecinin, temel olarak kapitalist devlet-zor-sınıf arasındaki diyalektik ilişkinin yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamış olduğu iddia edilebilir. Devlet-zor-sınıf ilişkisi ise temel olarak burjuva devrimleri çağı bağlamında tanımlanmış ve nihai biçimini işçi sınıfının tarihsel mücadeleleri sonucunda almış olan bir siyasal formun (burjuva devlet) örgütlenmesi ve bunun neoliberal küreselleşme döneminde içine girdiği dünya-tarihsel dönüşümler bağlamında anlaşılmalıdır. Bu bakımdan toplumsal düzenin inşası ve yeniden üretilmesi açısından merkezi bir siyasal idare biçimi olan kamu kolluğunun tarihsel özgüllüğünün altını çizmek gerekmektedir. Zira devlet erkinin – *gerçek bir görüngü* ve *yabancılaşmış bir biçim* olarak – gayri şahsi ve sınıf tarafsız (*impersonal and impartial power*) bir şekilde yapılanmasının temel dolayımından birinin kamusalılık ve evrensellik ilkeleri temelinde örgütlenmiş modern burjuva polis projesi olduğu iddia edilebilir. Bu nedenle, özel güvenlik olgusunun zorun örgütlenmesi ve sınıf-devlet ilişkisi bağlamında burjuva devletin tarihsel mirası olan bu ilkeleri yerinden eden bir niteliğe sahip olduğunu iddia ediyorum. Bu tartışmaya ilişkin şu kaynaklar metnin temel kuramsal referanslarını oluşturmaktadır: Clarke (1991); Corrigan ve Sayer (1985); Gerstenberger (2007); Neocleous (1996; 2000); Poulantzas (1978); Reiner (2000); Wood (1995).

² Neoliberal dönemde Kuzey ülkelerinde yoksulluğun suçlulaştırılması meselesinin toplumsal-sınıfsal dinamiklerine ilişkin bütünlüklü bir tartışma için bkz. Wacquant (2009); Türkiye bağlamında kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Gönen ve Yonucu (2011).

Bir Sınıf Projesinin Tarihsel Kökleri

Özel güvenlik olgusunun bir sınıf deneyimi olarak kendini ne türden somut süreçlerle ortaya koyduğu üzerine bir tartışma yapmadan önce, Türkiye’de özel güvenlik sektörünün yapılanmasının tarihsel dinamikleri üzerine kısa da olsa bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Güvenlik alanında yaşanan özelleşme süreci, özellikle 1970’li yıllarda ABD, Kanada, İngiltere gibi Kuzey ülkelerinde başlamış ve 1980 sonrası süreçte ise Güney ülkelerine de yayılarak genelleşmiştir. Bu dönüşümün toplumsal, siyasal ve iktisadi nedenlerine ve veçhelerine ilişkin hacimli bir literatürün ortaya çıktığının altını çizmek gerekmektedir. Ancak güvenliğin özelleştirilmesi sürecinin içinde gerçekleştiği toplumsal-sınıfsal bağlam, bu süreci yönlendiren siyasal projeler ve ona eşlik eden çelişkiler ve çatışmalardan bağımsız olarak, günümüzde bu meseleye ilişkin oldukça berraklaşmış bir olgudan bahsetmek mümkündür: özel güvenlik görevlilerinin sayısı devletlerin polis güçlerinin sayısını nicelik olarak aşmış ve özel güvenlik gündelik hayatın idaresinde başat hale gelmiş bulunmaktadır.³

Türkiye’de güvenlik alanında gerçekleşen özelleşme sürecinin bir tür sınıf talebi ve eş zamanlı işleyen bir devlet stratejisi olarak 1960’lardan beri var olduğu ileri sürülebilir (Dölek, 2015). Özellikle sınıf mücadelesinin yükseldiği 1970’li yıllarda emeğin disiplin altına alınması ve özel mülkiyetin korunması amaçlarına hizmet edecek bir özel polis yapılanması talebinin, sermaye temsilcileri tarafından açıkça dillendirildiği ve devletin farklı kurumlarının da bu talebe ilişkin gerekli yasal-kurumsal stratejiler üretme gayreti içinde olduğu söylenebilir. Ancak güvenlik alanında bu minvalde yaşanan dönüşümleri mümkün kılan siyasal dinamik, 12 Eylül darbesiyle devreye sokulan neoliberal dönüşüm projesiyle ete kemiğe bürünebilmiştir. Nitekim Türkiye’de bu alanda gerçekleşen ilk yasal düzenleme 1981 yılında çıkarılan 2495 sayılı yasadır. Bu yasayla birlikte, birçok kurum ve kuruluş kendi kurumsal yapıları içinde oluşturdukları özel güvenlik teşkilatları ile özel güvenlik görevlisi istihdam etmiştir. Bu yasa güvenlik alanında iş gören taşeron şirketlerin kurulmasına hukuki dayanak oluşturmaya da, özellikle 1990’larla birlikte hız kazanan güvenliğin özelleştirilmesi sürecinde, ordu, emniyet müdürlüğü, istihbarat teşkilatı gibi güvenlikle ilgili kurumlardan emekli olan kişiler özel güvenlik şirketi kurarak bu sürecin *nimetlerinden* faydalanmıştır. İstanbul eski Valisi Erol Çakır, emekli Tuğgeneral Veli Küçük, emekli Kurmay Yarbay Oryal Ünver ve İstanbul Narkotik Şube eski Müdürü Nihat Kubuş gibi kişiler bu alanda akla gelen ilk isimlerdir. 2000’li yıllara gelindiğinde, artık devletin de denetleyemediği bir alan olarak hızla büyüyen özel güvenlik sektörü, devlet-sermaye ilişkisinin mafyavari bir ağ içinde örgütlendiği çelişkili bir alan olarak serpilmiştir. Öyle ki 2000’li yılların başında özel güvenlik sektörü, herhangi bir yasal dayanak olmadan yüzlerce taşeron şirketin iş gördüğü ve 50 binin üzerinde güvenlik görevlisinin istihdam edildiği bir sektör haline gelmiştir. AKP iktidarıyla birlikte kurumsallaşma ve anayasallaşma sürecine giren neoliberal projenin bu niteliği, kendisini özel güvenlik alanının tahkim edilmesi sürecinde de göstermiş ve 2004 yılında 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun çıkartılmıştır. Bu yasayla birlikte bu alana kurumsal ve hukuksal bir çerçeve kazandırılmıştır. Bu tarihten sonra özel güvenlik sektörü, sermaye birikiminin gerçekleştiği önemli bir alan olarak ön plana çıkmış ve sektörde istihdam edilen emekçilerin sayısı yüz binlerle ifade edilen bir noktaya gelmiştir.⁴

³ Bu mesele bağlamında güvenilir ve kapsamlı bir veriye ulaşmak mümkün olmasa da, şu çalışma var olan eğilimin dünya genelindeki niteliğine ve boyutlarına ilişkin önemli ipuçları vermektedir: (Small Arms Survey, 2011).

⁴ Türkiye’de özel güvenlik sektörünün tarihsel olarak kurulma sürecine ilişkin eleştirel değerlendirmeler için şu çalışmalara bakılabilir: Yardımcı (2009); Hülagü (2011); Haspolat (2012); Dölek (2015).

Yoksul Yığınlardan Devşirilen Özel Güvenlik Ordusu

Gündelik hayatta AVM’sinden özel/lüks sitesine, kamu kurumundan parklara kadar neredeyse tüm yaşam alanları özel güvenlik tarafından zapt edilmiş durumda. Özel güvenlik sektörü Türkiye’de özellikle 2000’li yıllarda öylesine büyük bir *patlama* gerçekleştirdi ki, günümüzde 200 binin üstünde emekçinin istihdamı ve 3 milyar doların üzerinde bir sermaye döngüsü söz konusu.⁵ Sektörde çalışan emekçilerin sayısına ilişkin verilen bu rakamın *kayıtlı işgücünü* kapsadığını özellikle vurgulamak gerekmektedir. Emek piyasasının türlü araçlarla esnekleştirildiği 2000’li yıllarda *kayıtdışı istihdam* meselesinin Türkiye işçi sınıfının çalışma deneyimini – doğrudan veya dolaylı yollarla – belirleyen temel dinamiklerden biri olduğu düşünüldüğünde, özel güvenlik sektöründe resmi rakamların çok üstünde bir istihdamın varlığından bahsedilebilir. Nitekim Emniyet Genel Müdürlüğü Özel Güvenlik Dairesi Başkanlığı’nca yayınlanan istatistiklere göre, Nisan 2015 itibarıyla bir milyon iki yüz bin emekçinin de özel güvenlik görevlisi olmak için sertifika almış olduğunu vurgulamak gerekmektedir.⁶ Kayıtlı çalışan güvenlik görevlisi sayısı ile sertifika alan kişi sayısı arasındaki bu muazzam farkın kendisi, sektörde var olan *enformal* istihdamın boyutlarına ilişkin ipucu vermektedir. TOBB Özel Güvenlik Hizmetleri Meclisi’nin 2014 Sektör Raporu’nda yaptığı şu tespit, yukarıda yapılan değerlendirmeyi doğrulamaktadır:

Özel güvenlik sektöründeki haksız rekabet ve kayıt dışı çalışma kaliteyi düşürmekte ve bu bağlamda verilen hizmetlerin verimsizliği, kamu ve özel sektör işbirliğine olumsuz olarak yansımaktadır. *İşgücü maliyetini düşürebilmek amacıyla hizmetin belirli aşamalarında devreye soktuğu, böylelikle fason üretim yapan işyerleri ile taşeron işyerlerinde kayıtdışı istihdamın daha fazla olduğu belirlenmiştir* (vurgu bana ait).

Bu durum dikkate alındığında, şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Güvencesizlik temelinde tanımlanmış bir çalışma rejiminde savrulan hayatlar yaşayan emekçilerin önemli bir kısmı, belirli bir süre için de olsa, özel güvenlik sektöründe çalışmakta ve mülk sahibi sınıfların *güvenliğini* sağlama işini üstlenmekte. Tam da bu nedenle, özel güvenlik sektörü, Türkiye işçi sınıfının önemlice bir kesiminin bir şekilde *bulaştığı* bir toplumsal alan olarak var olmaktadır. İşbu metin bu *bulaşma* hikâyesinin toplumsal bağlamını, sınıfsal niteliğini ve çelişkilerle örülü deneyimlerini tartışmaya açacaktır.

Her şeyden önce, metnin şimdiye kadarki kısımlarında sürekli vurgulanan *sınıf çelişkisi* mefhumunu özel güvenlik olgusu bağlamında netleştirmek gerekmektedir. Bu sorunsal ise, sektör içinden konuşan öznelere sektörün üzerine kurulu olduğu emek-sermaye ilişkisine dair stratejik konumlanışı bağlamında en somut biçimiyle anlaşılabilir. Sermaye temsilcilerinin oldukça örgütlü olduğu özel güvenlik sektörünün önde gelen kuruluşlarından olan Tüm Özel Güvenlik Dernekleri Federasyonu’nun (TÖGF) başkanlığını yürüten Bülent Perut, 2010 yılında özel güvenliğin toplumsal-sınıfsal niteliğine dair *dolaylı* bir değerlendirme yapmakta ve şunları söylemekte idi:

Devletin üzerinden ciddi bir yük alıyoruz. Herhangi bir yerde atıl duran veya iş arayan, kahve köşesinde suçun kendisini bulma ihtimali yüksek olan insanları alıyoruz, suçla mücadele eden insanlar haline getiriyoruz. Hem istihdam yaratıyoruz, hem de suçla mücadelede ciddi bir etki

⁵ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’nin (TOBB) Özel Güvenlik Hizmetleri Meclisi adlı biriminin hazırladığı “2014 Sektör Raporu”na göre, bu verilerle Türkiye özel güvenlik piyasasında Avrupa’da İngiltere’den sonra ikinci büyük ülke durumundadır (TOBB, 2014, ss. 1-2).

⁶ Bu rakam tam olarak 1.216.871’dir. Bkz: <http://www.ozelguvenlik.pol.tr/Sayfalar/%C3%B6gg-istatistikleri-link.aspx>, (Erişim tarihi 12 Temmuz 2015).

ve katkı sağlıyoruz. *Adam suça ulaşacakken, hırsız olacakken bir anda hırsız kovalayacak adam pozisyonuna dönüyor* (vurgu bana ait).⁷

Burada dolayimsız olarak dillendirilen olgunun, özel güvenlik sektörünün tanımlayıcı niteliği olduğu iddia edilebilir. Zira bu sektör, 2004 yılında kurumsallaşmasından bu yana, sadece güvenlik açısından değil istihdam açısından da sermayenin topluma sunduğu bir tür *kamusal hizmet* olarak güzellenmiştir. Bu nedenle, 2000’li yılların ortasından itibaren sermaye temsilcileri, medya ve devlet kurumlarınca piyasayı güzelleştiren ve bu alana meşruiyet devşirme kaygısıyla şekillenen bu söylemin çok güçlü bir şekilde dolaşıma sokulduğu tespiti yapılabilir.⁸ Öyle ki, 2008 krizinden sonra artan işsizlik ortamında *bile* özel güvenlik sektörünün istihdam yaratmaya devam ettiği ve ülke ekonomisine ciddi katkılar sunduğu sürekli dillendirilmiştir. Sektörde örgütlü olan diğer bir sermaye kuruluşu olan Güvenlik Servisleri Organizasyon Birliği’nin (GÜSOD) başkanı olan Cevat Turan’ın 2008 krizinden sonra yaptığı şu değerlendirmeler, meselenin bu yönüne ışık tutmakta:

Önümüzdeki günlerde işsizlik arttıkça sektörümüze olan ilgi daha da artacak. Hükümetin işsizlikle ilgili bazı politikaları ve reel sektörü güçlendirecek çalışmalarının olması durumunda özel güvenlik eğitimi alan personelin istihdamı sağlanabilecek.⁹

Sermaye temsilcileri tarafından dillendirilen bu durum, özel güvenlik görevlilerinin gerçek hayat deneyimleri bağlamında türlü biçimlerde kendini göstermekte. Güvenlik görevlileriyle yapılan görüşmeler temelinde, bu meseleye ilişkin şöyle bir tespit yapılabilir: Özel güvenlik görevlisi olarak çalışan emekçilerin büyük bir kısmının, güvencesiz ve vasıfsız iş gücü olarak emek piyasasında uzun bir süre savrulduğu ve “eli yüzü düzgün” bir işe sahip olma *umuduyla* bu sektöre girdiği görülmekte. Örneğin, Ankara’da iş adamları, bürokratlar ve milletvekillerinin oturduğu bir lüks sitede özel güvenlik görevlisi olarak çalışmakta olan T. (29, erkek), güvenlik görevlisi olma sürecini şöyle özetlemekte:

Liseden sonra babamın yanında çalıştım... babam sebzeçilikle uğraşıyordu, doğumuz vardı. Onu bıraktıktan sonra gene aynı arabaynan zücciyecilik yaptı. Babamın yanında çalışıyordum, liseden sonra bir kuru temizleme firmasına girdim. Orda çalıştım. Orda fazla uzun çalışmadım açıkçası. 6 ayla 1 yıl arası çalıştım. Ordan çıktım askere gittim, 2006’da. Askerden geldim, yapacak bir iş yok yani. Düşünüyorum, ne yapabilirim, ne edebilirim diye. Arkadaşım dedi ki ben güvenlik sertifikası alacam diye. Gel sen de al dedi. Liseden arkadaşımdı. Gittik kursa yazıldık 2008 yılında, kimliğimi aldım.

Görüşme yapılan güvenlik görevlilerinin tamamının kendi özgül deneyimleriyle paylaştığı ortak nokta, birçok geçici işte çalıştıktan sonra, bir şekilde haberdar oldukları (genellikle arkadaş çevresi veya akraba ilişkileri sayesinde) özel güvenlik işine başlamış olmaları. Bu bağlamda, işsizlik ve güvencesizliğin Türkiye işçi sınıfı açısından gittikçe genelleşen ve derinleşen bir sorun olduğu düşünüldüğünde, özel güvenlik sektörünün bir tür *işsizlikten kaçış stratejisi* olarak iş görmüş olduğu söylenebilir. Ankara’da bir kamu kurumunda özel güvenlik görevlisi olarak çalışan Ç. (32, kadın), benzer bir deneyimi şu şekilde paylaşmakta:

⁷ “Özel güvenlik ordu gibi,” *Hürriyet*, 27 Aralık 2010.

⁸ Bkz. “Özel Güvenlik Sektörü Yatırımcıların İştahını Kabartıyor”, *Zaman*, 8 Mart 2007; “İşsizlerin Umudu Özel Güvenlik Sektörü Oldu”, *Milliyet*, 5 Nisan 2010; “İşsiz Gençlerin Yeni Umudu, Özel Güvenlik Görevlisi Olmak”, *Zaman*, 11 Haziran 2010.

⁹ “İşsizlerin umudu özel güvenlik,” *t24.com.tr*, 27 Nisan 2009.

Süper marketlerden tutun da inşaat şirketine kadar birçok işte çalıştım. En son işim inşaat şirketi idi. Telefon şirketinde çalıştım. Satış yaptım. Bu güvenlik işine başlamadan önce 1.5 yıl kadar bir inşaat şirketinde çalıştım. Daha sonra şirket büyüyüp İstanbul'a taşındığından dolayı ayrılmak durumunda kaldım. Gidemezdim çünkü. Ofis yardımcısıydım. Muhasebeye falan bakıyordum, banka işleriyle ben ilgileniyordum. Randevuları ben ayarlıyordum. Bu işten 2011'de falan ayrıldım.... Daha sonra o sıkıntılı dönemler sonrasında akrabaların önerisiyle güvenlik oldum ben. Hiç aklıma gelmemişti. Belli bir işin olur diye. Diğer işim çok yorucuydu, sürekli dışarıda elimde paralarla falan dolaşıyordum. En azından, bi işin olur temiz olur falan dediler. O şekilde ben başvuruda bulundum işte, kursa gittim, sınava girdim, direkt bu kuruma başladım.

Özel güvenlik sektöründe istihdam edilen emekçilerin sosyo-ekonomik statüsüne ilişkin kapsamlı ve güvenilir bir istatistik bulunmamasına rağmen, bu alanın geneli itibarıyla toplumun yoksul kesimlerinin sömürsü üzerinden işleyen bir sektör olduğu iddia edilebilir. Ancak, "işsize umut kapısı," "kriz koşullarında bile istihdam yaratan sektör" gibi piyasayı güzelleyen söylemler, sermaye temsilcileri, medya ve devlet kurumlarınca sürekli üretilse de, güvenlik emekçilerinin sektöre girdikten sonra yaşadıklarının üstünü örten ve güvencesiz çalışma koşullarını meşrulaştıran bir dinamik olarak da işlemekte. Zira taşeron şirketler üzerinden kurulan ve enformel istihdam dinamikleriyle de daha da yaygınlaşan güvencesizliğin en derinden yaşandığı bir alan olan özel güvenlik sektörü, anaakım iktisadın terimleriyle konuşacak olursak, *işgücü devir oranının* oldukça yüksek olduğu bir sektör. Bunun temel nedeni, özel güvenlik işinin emekçilere uzun çalışma saatleri, düşük ücretler ve baskıcı bir çalışma rejimi dayatmasıdır. Türlü formel ve enformel ağlarla örülen taşeron çalışma rejiminin çerçevesini çizdiği bu *esneklik*, AVM, fabrika, hastane gibi birçok farklı yerde geçici sürelerle güvenlik emekçisi olarak çalışmış A. (31, erkek) tarafından şu şekilde anlatılmakta:

Bu sektörde iş bulursun da istediğin gibi bulamazsın, çok zor şartlarda bulursun yani. 12-14 saatlik işi çok kolay bulursun ama 8 saatlik bir işi kolay kolay bulamazsın. Çünkü güvenlik sektöründe 8 saatlik iş artık neredeyse yok gibi bir şey yani. ... O yüzden hani güvenlik sektöründe kesinlikle işsiz kalma gibi bir durumun olmaz bulursun yani. Ama işte resmen sömürülürsün ezilirsin seni asgari ücrete tabi tutup her türlü zor şartlar altında çalıştırırlar hani.

Bu noktada gündeme gelen mesele, özel güvenlik sektöründe emek-sermaye ilişkisinin ne türden kurumsal-siyasal süreçlerle kurulduğu, çalışma koşullarının hangi dinamiklerce belirlendiği ve güvenlik emekçilerinin bu süreçleri nasıl deneyimlediği sorusudur. İlerleyen tartışma başlıkları, bu sorular bağlamında ortaya çıkan meseleleri kısa da olsa ele almaya çalışacaktır.

Emekçileri Terbiye Etmek

Yukarıda da bahsedildiği üzere, özel güvenlik sektörü 1990'lı yılların başından itibaren enformel istihdam biçimlerinin yeşerdiği bir alan olarak doğmuş ve zaman içinde taşeron çalışma rejiminin yaygınlaştığı en önemli alanlardan biri haline gelmiştir. Böylece, iş güvencesinin olmadığı, çalışma koşullarının ağır ve süresinin oldukça uzun olduğu, asgari ücretin norm olduğu bu sektörün dayattığı piyasa disiplini, taşeron çalışma rejimine ilişkin başka bağlamlarda yapılan tartışmaların özel güvenlik sektöründe de geçerli olduğunu göstermektedir.¹⁰

¹⁰ Daha genel bir bağlamda bu yönde bir tartışma için bkz. Yücesan-Özdemir (2010); Özügürlü (2009).

Ancak bu noktada, bir tahakküm aygıtı olarak özel güvenliğin tanımlayıcı unsuru olan, ancak bu alandaki emek sürecinin niteliğinin belirlenmesinde de kurucu bir yer işgal eden başka bir olguya işaret etmek gerekmektedir. Yukarıda kısaca bahsedildiği üzere, bu sektör kurulma sürecinden itibaren devletin zor aygıtlarıyla organik bir ilişki içinde serpilmiştir. Böyle olduğu oranda, devletin güvenlikle ilgili kurumlarında uzun yıllar çalışmış öznelerin özel güvenlik sektörünün işleyişine doğrudan müdahil oldukları ileri sürülebilir. Bu nedenle, özgül bir emek süreci olarak özel güvenlik işi, emekli asker ve polislerin denetiminde ve gözetiminde örgütlenir. Bu denetim, özel güvenlik emekçilerinin *terbiye edilmesi* veya *iş disiplinine sokulması* sürecinde işlevsel roller üstlenir. İncek'te bir villada güvenlik görevlisi olarak çalışmış olan G. (27, erkek), bu *terbiye edilme sürecini* şu şekilde anlatmakta:

... bir de benim çalıştığım firma şeydi böyle rütbeli kesimin amir olarak çalıştığı bir firmaydı. Gelir, niye böyle oturuyorsun, niye bana selam vermiyorsun? yani bir köpek yüzünden bile azar yiyebilirsin yani. Köpeğin yemi verilmiştir şu olmuştur bu olmuştur. Şikâyet bitmiyor bir türlü. Devriye atarsınız attığınız devriye gözükmez. Bütün sorumluluklar sizdedir. *Çok aşırı disiplinliydi, disiplinden ziyade artık işkenceye dönüşüyordu yani. Bir yerden sonra artık yeter şekline geliyorduk.* Zaten dağ başında bir yer. Ha deyince gelemiyorlar falan, İncek uzak. Ama geldikleri zaman da bin tane soruyla niye gözlerin kızarık, uyuyor muydun? Sürekli böyle bir uyuyor muydum ben yav? durumuna geliyorsun. Gerçekten bu kafayı yaşıyorlar sana. Çünkü bi geldikleri zaman iki üç kişi birden geliyorlar takım elbiseli falan. Baya sorguya çekiyorlar, ne zaman devriyeye çıktın, nasıl yaptın? Öyle bir yerd. Sık sık şikâyet gelmiyordu ama geldiği zaman da bizi sorguya çekiyorlardı... o firmanın çalışanı hep öyledir. O firmada oturamazsınız, eliniz cebinizde gezemezsiniz, telefonda konuşamazsınız. O firma öyledir (vurgu bana ait).

Bu bağlamda benzer bir deneyimi özel bir sitede güvenlik görevlisi olarak çalışmış olan O. (30, erkek) şöyle paylaşmakta:

... site yönetimi sonuçta, yönetim var, yönetimin tahsis etmiş olduğu muhasebesine bakan bir tane sorumlu şahıs var gündüz yönetimde duruyor. Asker kökenliydi, emekli olmuş. Bir rütbeli geldiği zaman, adam hala aynı zihniyette, esas duruş, selam vermeler, kafa eğmeler, askeri disiplinle hareket eden bir insandı. Ve o disiplini de, kendisi başçavuş emeklisiydi, aynı şekilde bizden de bekliyordu...

Görüşme yapılan güvenlik görevlilerinin neredeyse hepsinin farklı biçimlerde deneyimlediği bu özgül baskı biçimi, özel güvenlik sektörünün tanımlayıcı unsuru olarak yerleşmiş durumda. Böyle bir baskı süreci, bir yandan gündelik hayatın *kılcal damarlarına* nüfuz etmiş bir gözetim-denetim pratiğini mümkün kılarken, diğer yandan da bizzat bu sürecin hem nesnesi hem de öznesi olan emekçileri de disipline eden bir dışı gibi işlemekte. Nitekim güvenlik sektörünün yapılanışı dikkate alındığında şu tespit yapılabilir: bu baskı mekanizması Emniyet Genel Müdürlüğü ve valiliklere kadar uzanan hiyerarşik bir ağ şeklinde örgütlenmekte ve böylece kurulan denetim mekanizmasının ahvali garanti altına alınmaya çalışılmaktadır.¹¹

İşverenin Maşası Olma veya Bir Haysiyet Meselesi olarak Çalışmak

Bu türden bir baskıcı emek rejimi içinde ve oldukça güvencesiz koşullarda çalışan güvenlik emekçilerinin deneyimlediği sınıf çelişkileri de önemli bir tartışma başlığı olarak ele alınmalıdır.

¹¹ Bu yönde tartışmalar için, dördüncü dipnotta bahsedilen kaynaklara başvurulabilir.

Güvencesizlik bağlamında tanımlanmış piyasa şiddetine eklemlenen *amir-müdür baskısını* emek sürecinin bizzat kendisi olarak deneyimleyen geniş bir emekçi kitlesinden bahsetmekteyiz. Bu baskıların ve güvencesiz çalışma koşullarının yanında, güvenlikçi olarak yapılan işin niteliği de yaşanan sürecin çelişkilerini yoğunlaştırmaktadır. Zira özel güvenlik görevlilerinin *korudukları* alanlar ve *dokundukları* yaşamlar kendi sınıfsal konumlarından farklı olduğu ölçüde, *güvenlik işinin* kendisi bir tür sınıf deneyimi olarak kendini kurmaktadır. Aşağıdaki kısa tartışma ile vurgulanmak istenen şudur: güvenlik sektöründe kurulan emek süreci ve özel güvenlik olgusunun çelişkili sınıfsal konumu, muhtelif *sınıf yaralarının* derinleşmesine yol verirken bir tür özsaygı veya haysiyet meselesi de acil ve yakıcı bir şekilde emekçilerin gerçek yaşam deneyimlerini belirlemektedir.¹² Biriken *sınıf yaraları* ise, bir zor aygıtı olarak özel güvenliği icra eden bireylerin uyguladığı şiddetin *ne'liğine* dair oldukça fazla şey söylemektedir.

Özel güvenlik işi, sınıf karşılaşmaları penceresinden bakıldığında, güvenlik emekçilerinin haysiyetlerine yönelik bir tür *normalleşmiş ve rutinleşmiş* saldırı biçiminde deneyimlenir. Bu saldırının temel dolayımından birinin taşeron emek rejimi üzerinden kurulduğu iddia edilebilir. Zira iş yerine ait olamama/hissedememe, yapılan işin meslek olarak görülmemesi/aşağılanması gibi duygu halleri açık veya örtülü biçimlerde kendini gösterir. “Dış kapının mandalı olma”, “üvey evlat muamelesi görme” gibi cümleler, bu duygu hallerinin dışa vurulma biçimleri olarak neredeyse tüm güvenlik emekçilerinin paylaştığı cümlelerdir. Bir devlet hastanesinde “otopark görevlisi” adıyla ama aslında özel güvenlik görevlisi olarak çalışan A. (30, erkek)’nin söylediği gibi:

Ben 8 senedir buradayım kimse de arkamızda durmadı. Aslında, hastane olarak kurum olarak dış kapının mandalı gibi gözüküyoruz çünkü o hastanede çalışanlar, doktor, personel, müdür, müdür yardımcısı, başhekim, başhekim yardımcısı, biz de en alt birimiz. Şirket elemanıyız, asgari ücretli elemanız yani, biz dış kapının mandalıyız, öyle diyeyim!

Diğer taraftan, “dışkapının mandalı olma” şeklinde deneyimlenen değersizlik duygusu, sınıfsal karşılaşmaların katmerlediği *sınıf yaraları* ile daha da derinleşmektedir. Bunun temel nedeni, özel güvenlik işinin üst sınıflarla alt sınıflar arasında bir tür karşılaşma anı olarak farklı deneyimlere kapı aralamasıdır. Natoyolu’nda oturan ve kendi tabiriyle “geçici olarak, üniversite bitsin diye” güvenlik işine başlayan Ö. (erkek, 27)’nin Çayyolu’nda özel bir sitede güvenlik görevlisi olarak çalışma deneyimi, bahsedilmeye çalışılan karşılaşmanın ne türden sorgulama süreçlerine de eşlik ettiğini özetlemekte:

Konuşmayan insan yalan söyler. Yani o da insan onun da iki bacağı var benim de iki bacağım var. Hani gösterende de var. Vücut desen onlarda varsa bende de var, tip desen onlardan daha fazla bende var. Ama iş yaşam şekline yaşam şartlarına gelince farklı oluyor, yani çocuk geliyor diyor ki mesela abi gittim kravat aldım kendime diyor mesela, bizde koçum hayırlı olsun falan filan, eee abi indirime girmiş, ne kadar diyorum. 330 liraya kravat aldım diyor. Ya ciddi mi söylüyorsun muhabbetleri oluyordu. 330 milyona kravat alıyordu yani çocuk. O denli bir insan. İster istemez kızılıyordu insan. Kızmadan edemiyorsun neden böyle kader mi böyle çizgimiz mi böyle diye. Kader desen sanmıyorum, hayat çizgisi desem benim ne suçum var, yaradılışa kızmış gibi düşünmeyelim de! Hani o adamı zengin olarak doğurması, beni fakir olarak doğurması ya da onun kafası çalışmadığı halde birinin bir şeylerine koşturması, benim

¹² Çalışmaya *sistematiik bir biçimde* içerilmiş olmasa da, sınıf deneyimi, sınıf yaraları, öz-saygı yitimi, sınıf karşılaşmaları gibi meseleler etrafında dönen bu tartışma şu kaynaklardan beslenmektedir: Erdoğan (2007); Özügürlü (2009; 2010); Sennett ve Cobb (1973); Thompson (2004).

kafamım çalıştığı halde bir şeylere koşturamam değil. Bu olay farklı yani bilmiyorum, şans da değil bu olaya bir anlam veremiyorum. Yaşam şekli diyorlar ya onun öyle benim de böyle yaşamam gerekiyormuş.

Keçiören’de otururken Yaşamkent’te özel bir sitede güvenlik görevlisi olarak çalışmış olan T. (29), burada bahsedilen ve emekçilerin haysiyetine yönelik bir tür saldırı biçiminde gerçekleşen sınıfsal çelişkiye dair başka bir deneyimi şu sözlerle paylaşmakta:

Şimdi 2 tane blok vardı, bir bloktan ben sorumluydum. Gelen giden misafirlere sipariş olsun durduruyorduk daireyi arıyorduk onay verirse yukarı gönderiyorduk. Asıl sorun da zaten burada başlıyor çağlar. Adam geliyor, yani belli kodaman adam, beyefendi kime geldiniz? Sana ne? Bu! İşte alttan alıyorsun. İlk zamanlar ben çok sıkıntı çektirdiler. *Ben şimdi Keçiören’de büyümüşüm, hoyratım ondan sonra genciz, askerden gelmişiz. Bir de hiç insanlarla böyle diyalogum olmamıştı. Anlatabiliyor muyum? Babam da yani esnaflık yapmasına rağmen. Babam da yani esnaflık yapıyor ama gariban yerlerde esnaflık yapıyor gene sonuçta. Bunlar yani ben böyle zengin kodamanlarla hiç muhatap olmamıştım şimdiye kadar hayatımda.* Lan bir baktım, ilk zamanlar tersliyorlar mersliyorlar. Çok zoruma gitti ama yapacak bir şey yok. Sonra ben işten çıkacam dedim. İşe başladıktan hemen 1 ay sonra dedim ben işten çıkacam dedim yapamıyorum. Annem dedi oğlum çalış biraz kendini zorla, babam dedi ki canın sağolsun çıkıyorsan çık, başka iş bakarsın dedi. Olacak gibi değil ondan sonra. Kardeşler okuyor, cart oluyor curt oluyor. Babam da ondan sonra emekli olmamıştı, emekliliği yok. Bir tek benim maaşım var, düşün. Nasıl çıkayım? Lan artık kendimizi sıktık sıktık, ondan sonra bu düzen bizi hizaya getirdi! Anlatabiliyor muyum? Bizi hizaya soktu böyle (vurgu banan ait).

Bu özgül vakada dillendirilen “hizaya gelme” süreci, piyasa disiplininin emekçilerin hayatlarını hangi oranda belirlediğine dair önemli bir ipucu vermektedir. Ayrıca, yukarıda bahsedildiği üzere, güvenlik sektörünün devletin zor aygıtlarıyla organik ilişkide olan öznelere tarafından yönlendirildiği de dikkate alındığında, özel güvenlik emekçilerinin çift taraflı bir baskı rejimiyle karşı karşıya oldukları söylenebilir. Bu nedenle, yukarıda dillendirilen “hizaya gelme” meselesi, özel güvenlik olgusunun kurucu siyasal dinamiğini oluşturan *yoksulun yoksula karşı konumlandırılması stratejisinin* hem nesnel hem de öznel süreçlerini belirlemekte.

Nitekim görüşme yapılan özel güvenlik görevlilerinin yer yer vurguladığı önemli meselelerden biri de bu *yoksula karşı konumlanma* halidir ve bu hal farklı deneyimler biriktiren güvenlik emekçileri tarafından “işverenin maşası olma”, “işverenin pis işlerini yapma” gibi cümlelerle dillendirilir. Bu çelişkili sınıfsal konumlanmanın somutlandığı örnekler son yıllarda birçok farklı bağlamda ve artarak kendini göstermektedir. Söz gelimi, Kasım 2014 tarihinde Soma’nın Yırca ilçesinde yapılmak istenen termik santral için altı bin zeytin ağacının yok edilmesi sürecinde Yırca halkının maruz kaldığı özel güvenlik saldırısı, vaktiyle çokça tartışılmıştı.¹³ Bu saldırının ertesi günü termik santralin inşası konusunda Danıştay’ın verdiği yürütmeyi durdurma kararı nedeniyle, işveren 50’si özel güvenlik görevlisi olmak üzere toplam 100 işçinin işine son vermişti. Yırca köylülerine saldıran özel güvenlik görevlilerinden birinin kurduğu şu cümleler, bahsedilen “maşa olma” meselesine dair çok şey söylemekte:

¹³ “Soma’da özel güvenlik köylülere saldırdı, 6 bin zeytin ağacını söktü,” *Bianet.org*, 07 Kasım 2014.

Bize iş garantisi, hatta emeklilik garantisi vererek buraya getirdiler. Ben mevcut işimden ayrılp buraya geldim. Bizleri kandırıp köylülere saldırtılar. Onlarla karşı karşıya getirdiler. Sonra da kullanıp attılar. Bu böyle olamaz. Haklarımızı alıncaya kadar buradayız.¹⁴

Öte yandan, son yıllarda HES projeleri üzerinden doğanın ve yaşam alanlarının ilkel birikim yoluyla piyasaya açılması sürecinde ortaya çıkan toplumsal direnişler, sadece devletin jandarma ve polisiyle değil aynı zamanda büyük sermaye gruplarının *özel orduları* ile bastırılmaktadır.¹⁵ Benzer şekilde, kentsel dönüşüm şiarıyla kent mekânı yeniden yapılandırılırken ve yoksullar yerinden edilirken, *özel güvenlik aygıtının* da aktif bir rol üstlendiği tespiti yapılabilir.¹⁶ Son olarak, son yıllarda ivme kazanan ve irili ufaklı biçimlerde radikalleşme potansiyeli taşıyan işçi direnişlerinin sadece polis ve jandarma eliyle değil özel güvenlik eliyle de bastırılmaya çalışıldığından bahsedilebilir.¹⁷

Sonuç Yerine

Özel güvenlik olgusunun, derinleşen sınıfsal eşitsizlikler ve kutuplaşmaların bağrında ortaya çıkan bir tahakküm aygıtı olduğunu iddia eden bu kısa çalışma, bu olguya içkin olan sınıfsal çelişkileri tartışmaya açmayı amaçlamıştır. Sermaye birikimi ve istihdam edilen emekçi sayısı bakımından oldukça önemli bir alan haline gelen özel güvenlik sektörünün, Türkiye işçi sınıfının güvencesiz ve baskıcı bir emek piyasasına çekildiği temel dolayimlardan birisi olduğu görülmektedir. Bu haliyle, toplumun yoksul kesimlerinin sömürüsü üzerinden işleyen bir toplumsal denetim mekanizmasının barındırdığı sınıfsal çelişkiler, güvenlik emekçilerinin gündelik hayat deneyimleri üzerinden tartışmaya açılmaya çalışılmıştır. Bu deneyimi belirleyen dinamiklerin güvencesizlik ve ona eklenilen ve özgül bir baskıyla belirlenen çalışma rejimi olduğu koşullarda, güvenlik işinin kendisinin emekçilerin haysiyetine yönelik bir tür saldırı biçiminde yaşandığı söylenebilir.

Bu saldırının türlü biçimlerde kendini gösterdiği ve en katmerli halinin de yukarıda verilen örneklerde de görülebileceği üzere “işverenin maşası olma” durumunda somutlandığı ileri sürülebilir. Tam da bu noktada, yoksula karşı yoksulu konumlandıran bir iktidar pratiği ve sınıfsal projeye tekabül eden bu alanda emekçilerin örgütlenmesi üzerine üretilecek bir siyaset hayati önemdedir. Zira bu mücadelenin gündemi hem güvencesizliğe hem de gündelik hayatta artan şiddete ve toplumsal muhalefete yönelen baskılara karşı pratiklerle belirlenecektir. Nitekim son birkaç yıl içinde güvenlik emekçilerinin sendikalaşması yönünde verilen mücadelelerin yükselmekte oluşu, bu alanın barındırdığı sınıfsal çelişkiyi ters yüz edecek bir potansiyelin de ortaya çıkmakta olduğunu göstermektedir. Bu alanda kurulan diğer sendikalar bir yana, başlangıçta Güvencesiz İşsiz İşçiler Sendikası (UMUT SEN) altında örgütlenen ve sonrasında DİSK’e geçen Özel Güvenlik İşçileri Sendikası’nın (Güvenlik Sen)

¹⁴ “Yırca köylüleri işten atılan özel güvenlikçilerin yanında,” *bianet.org*, 11 Kasım 2014.

¹⁵ Bu konuyla ilgili şu örnekler çarpıcıdır: Antalya’nın Ahmetler köyüne yapılması planlanan HES’e karşı direnen köylüler, aylarca özel güvenliğin sistematik şiddetine maruz kalmıştır. Bkz. “Köylülere saldıran HES’çileri işçileri mi koruyor?” *Sol.org.tr*, 10 Kasım 2013. Benzer bir vaka Eylül 2011 tarihinde yaşanmış ve Erzurum’un Tortum ilçesinde yapılmaya çalışılan HES projesine direnen köylüler, özel güvenliğin şiddetine maruz kalmıştır. Bkz. “Tortum’da HES mücadelesinde 4 yaralı”, *Bianet.org*, 7 Eylül 2011.

¹⁶ Mart 2013 tarihinde, Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin kentsel dönüşüm amacıyla Dikmen vadisinde yıkım için açtığı ihaleyi kazanan şirket, yıkıma sadece kepçe ve dozerlerle gelmemiş, pompalı tüfek ve sopalı kişilerle birlikte yıkıma yeltenmiştir. Şirketin yıkım girişimi, mahalle halkı ile özel güvenlik görevlileri arasında, kamu kolluğunun müdahil olmadığı bir ortamda, adeta *meydan savaşı* şeklinde gerçekleşmiştir. Bknz. *Bianet.org*, “Dikmen Vadisi’nde silahlı mahalle baskını var, polis yok”, 15 Mart 2013.

¹⁷ Son yıllarda yaygınlaşan bu tür pratikler konusunda en çarpıcı örneklerden birisi, işten atıldıkları için Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi önünde direnişe geçen taşeron işçilere özel güvenlik görevlilerinin müdahale etmesi ve direnişi kırmaya çalışmasıdır. Bkz. “Hacettepe’de işçilere ÖGB saldırısı,” *Evrensel*, 19 Kasım 2013.

yürüttüğü mücadelenin ayrı bir öneme sahip olduğunu vurgulamak gerekmektedir.¹⁸ TÜRK İŞ ve diğer konfederasyonlara bağlı sendikaların içinde eylediği muhafazakâr-otoriter ideolojik iklim de hesaba katıldığında – ki özel güvenlik sektörü bağlamında bu ideolojik iklimin kolaylıkla faşizan bir noktaya kayabileceğinin de altını çizmek gerekte – özel güvenlik alanında yürütülecek bir mücadelenin sadece güvencesizliğe karşı olmayacağı açıkça görülmektedir. Bu metin bağlamında kısaca değinilen sınıfsal çelişkilerle örülü olan özel güvenlik sektörü, içsel olarak toplumun özellikle yoksul kesimlerine ve örgütlü yapılarına karşı konumlanmış ve keyfi şiddet potansiyelini sürekli barındıran bir alan olduğu ölçüde, bu alanda yürütülecek mücadelenin tüm toplumu kuşatan *otoriterleşmeye* karşı bir mücadele de olacağı açıktır. Emek ve demokrasi mücadelesinin organik bütünlüğüne dair bir mesele olan bu sorunsal, Türkiye’de 1970’lerin POL-DER deneyimi türünden bir mücadele pratiğinin farklı biçim ve bağlamlarda yeniden üretilmesi yönünde bir potansiyelin varlığına ve siyasetin gerekliliğine işaret etmektedir.

Kaynakça

- Bora, T. (2007). Garibana ‘Emniyet’, Kibar Muhitlere ‘Özel Güvenlik’ mi? *İstanbul*, 59, 58-61.
- Clarke, S. (1991). State, Class Struggle and the Reproduction of Capital. *The State Debate*. Clarke, S. (der.) içinde. London: Macmillan. 183-203.
- Corrigan, P. ve Sayer, D. (1985). *The Great Arch: English State Formation as Cultural Revolution*. Oxford ve New York: Blackwell.
- Erdoğan, N. (2007). Yok-sanma: Yoksulluk-Maduniyet ve ‘Fark Yaraları’. *Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*. Erdoğan, N. (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 47-96.
- Dölek, Ç. (2015). Privatization of Security as a State-Led and Class-Driven Process: The Case of Turkey. *Science and Society: A Journal of Marxist Thought and Analysis*, 79:3. 414-441.
- Gerstenberger, H. (2007). *Impersonal Power: History and Theory of the Bourgeois State*. Çev., David Fernbach. Leiden ve Boston: Brill.
- Haspolat, E. (2012). *Neoliberalizm ve Baskı Aygıtının Dönüşümü: Türkiye’de Özel Güvenliğin Gelişimi*. Ankara: Notabene.
- Hülagü, F. (2011). Türkiye’de Güvenliğin Özelleştirilmesi Politikalarına Sınıf Temelli bir Bakış. *2000’li Yıllarda Türkiye’de İktisat ve Siyaset Rüzgarları*. Birler, Ö. vd. (der.) içinde. Ankara: Elif. 23-45.
- Gönen, Z. ve Yonucu, D. (2011). Legitimizing Violence and Segregation: Neoliberal Discourses on Crime and Criminalization of Urban Poor Populations in Turkey. *Lumpen-City: Discourses of Marginality/Marginalizing Discourses*. A. Bourke, T. Dafnos ve M. Kis (der.) içinde. Toronto: RedQuill Press. 75-103.
- Neocleous, M. (1996). *Administering Civil Society: Towards a Theory of State Power*. London: Pluto.
- Neocleous, M. (2000). *The Fabrication of Social Order: A Critical Theory of Police Power*. London: Pluto.
- Özuğurlu, M. (2009). Taşeronlaşma, Güvencesiz İstihdam ya da ‘Hayatta Dikiş Tutturamama’ Halleri Üzerine. *Memleket, Siyaset, Yönetim*, 4:9, 122-128.

¹⁸ Daha fazla bilgi için bkz. <http://www.guvenlikksen.org/>.

- Özuğurlu, M. (2010). TEKEL Direnişi: Sınıflar Mücadelesi Üzerine Anımsamalar. *Tekel Direnişi Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*. Bulut, G. (der.) içinde. Ankara: Notabene, 47-64.
- Poulantzas, N. (1978). *State, Power, Socialism*. London ve New York: Verso.
- Reiner, R. (2000). *The Politics of the Police*. New York: Oxford University Press.
- Small Arms Survey (2011). *Small Arms Survey 2011: States of Security*. Geneva.
- Sennet, R., Cobb, J. (1973). *The Hidden Injuries of Class*. New York: Norton.
- TOBB (2014). *Türkiye Özel Güvenlik Hizmetleri Meclisi Sektör Raporu 2014*. Ankara.
- Thompson, E. P. (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. İstanbul: Birikim.
- Wacquant, L. (2009). *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Duke University Press.
- Wood, E. M. (1995). *Democracy against Capitalism*. Cambridge University Press.
- Yardımcı, S. (2009). Kuşatma Altında Gündelik Hayat: Özel Güvenlik, Kent Yaşamı ve Yönetimsellik. *Toplum ve Bilim*, 115, 226-260.
- Yücesan-Özdemir, G. (2010). Despotik Emek Rejimi olarak Taşeron Çalışma. *Çalışma ve Toplum*. 4, 35-50.

LaborComm 2015

Kırsal Emegın Proleterleşme Süreçleri

Füsun Kökalan Cımrın ¹

¹ 9 Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksek Okulu, İktisadi ve İdari Programlar

E-Posta: fusun.kokalan@deu.edu.tr

Özet

Ülkemizde özellikle de 1980 sonrası gündeme gelen yabancı doğrudan yatırımlar ve neo-liberal ekonomik politikalar sonucunda tarımsal alanda büyük bir çözölme yaşanmaktadır. Ulus-üstü şirketlerin kırsal alanda hayata geçirmiş olduğu büyük sanayi işletmeleri ve çoğunlukla da maden ocakları (altın, kömür, mermer, granit vb.) biçiminde görünür kıldığı bu uygulamalar, kırsal dönüşümü tetiklerken kırsal emegın giderek daha büyük oranda proleterleşme sürecine katkı sağlamaktadır. Kırsal değışme ve tarımsal üretimden kopuş ile ilişkilendirilebilecek bu oluşum, bir yandan tarımsal üretimin kendine özgü güç koşulları (yoğun emek gerektiren güvencesiz çalışma koşulları vb.) diğer yandan da son yıllarda hızla yürürlüğe giren tarım politikaları ve sermayenin özgür dolaşımına dayalı neo-liberal politikalar ile büyük bir ivme kazanmıştır. Kırsal alanda tarım ve hayvancılık ile uğraşan çiftçiler, çeşitli toplumsal, ekonomik ve politik kaygılar sebebi ile daha büyük oranda proleterleşme eğilimindedirler.

Güvenceli iş kaygısı ile çiftçilerin daha fazla oranda bu sanayi işletmeleri ve maden ocaklarında yer almaları ise çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle de ülkemizde son yıllarda ne yazık ki sayıları hızla artan maden kazaları, bu sorunu görünür kılan önemli göstergelerden birisidir. Maden ocaklarında çalışmak için yeterli eğitim olanaklarından yoksun kalan çiftçiler, tarımsal üretimden vazgeçerek hızla proleterleşme sürecine dahil olmaktadır. İşte elinizdeki bu çalışmanın temel amacı da kırsal yapıda meydana gelen toplumsal değışmenin kırsal emek süreçleri üzerindeki dönüştürme gücünü ortaya koymaktır. Böylesi temel bir kaygıdan yola çıkılarak kırsal emegın dönüşümünün köylülük ve tarımsal üretim/tüketim biçimlerinde hayata geçirmiş olduğu farklılaşmayı açıklığa kavuşturmak esastır. Çiftçilerin işçiye dönüşme süreci ve bunun sonucunda ortaya çıkan tarımsal üretimden kopuş sürecinin dinamiklerini açıklığa kavuşturmak bu çalışmanın temel kurgusunu oluşturmaktadır. Bergama altın madenciliği ile başlayan ve Soma, Ermenek ile devam eden madencilik ve bunun dışında turizm işletmeleri ve çeşitli hidroelektrik santralleri vb. birçok yıkıcı toplumsal değışme örüntüsüyle sonuçlanan bu proleterleşme sürecinin sosyal bilimler alanı açısından hem teorik

hem de uygulamalı disiplinler açısından daha derinlikli olarak ele alınması gerekmektedir. İşte elinizdeki bu çalışma da var olan böylesi bir boşluğu doldurmak için atılan mütevazı bir adım olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Kırsal dönüşüm; kırsal emek; kırsal emeğin proleterleşmesi; yeni proleterleşme süreçleri; neo-liberal dönüşüm.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde tüm dünyada olduğu üzere ülkemizde de kırsal yapının toplumsal değişme hızı oldukça ağır seyretmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın sonrasında küresel bağlamda ortaya çıkan büyük kriz ve aşındırıcı etkenler, kırsal alanların hızla dönüşümüne büyük oranda katkı sağlamıştır. Ancak bugün için baktığımızda bizi ilgilendiren yalnızca kırsal dönüşümün hızı değildir. Aynı zamanda bu değişimi tetikleyen ana unsurlar da önemlidir. Geçmişte kırsal yapıların dönüşüm süreçlerinde içsel (hem yerel düzeyde köy içi hem de ulusal boyut) etkenler temel belirleyici faktördür. Günümüzde de ise meydana gelen bu oluşumdan hızlı bir kopuş yaşanmaktadır. Bugün içinde bulunduğumuz konjoktürde kırsal yapıların farklılaşma sürecinde dışsal dinamiklerin (küreselleşmecı kapitalist sistem ve ulus-ötesi kurum ve politikalar) sürece müdahil olduklarını görürüz.

Böylesi temel bir anlayıştan yola çıkıldığında öncelikli olarak sosyolojik bir temelde köy ve köylülük kavramlarından ne anladığımızı açıklığa kavuşturmak gerekir. Kırsal alanlar üzerine yazılmış olan külliyatlı literatürde köy ve köylülük kavramları çok çeşitli biçimlerde tartışılmıştır. Ele alınan tüm literatürde köyün genel olarak yalnızca demografik ve kamusal bir alan olmaktan öte sosyolojik bir öze dayandığı savunulur (Akşit, 1985; Kıray 1984). Yönetimsel ve istatistiksel değerlerden daha önemli olan köyün toplumsal kurgusudur. Köy kavramı sosyolojik bir temelde ele alındığında öne çıkan diğer önemli bir kavram ise köylülüktür. Köylülük, kırsal alana özgü olarak ortaya çıkan ve bazı ortak temel unsurlar taşımasına rağmen içinde bulunduğu toplum yapısına göre farklılıklar gösterebilen bir olgudur (Köymen, 2008). Tüm dünyada farklı köylülük biçim ve türleri olmasına karşın Ercan, köylülüğün dört temel özelliğini vurgulamıştır. Bunlar aile işletmesi, geçimin esas olarak tarımsal faaliyetler üzerinden gerçekleştirilmesi, cemaat ve geleneksel kültür ilişkisi ve son olarak da belki de günümüzde diğerlerinden daha önemli ve ön planda olan baskı gören grup olma özelliğidir (2011, ss. 49-50). Köylülüğün baskı gören grup olması, kırsal alanda hayata geçen yapısal değişmelerin köylü olmayan kesimlerin etkisiyle belirlenmiş olduğu anlamına gelmektedir.

Kentleşmenin ve modernleşmenin bu denli yoğun olduğu küresel dünyada kırsal alan çalışmalarını bu denli önemli kılan unsur ise tarımsal üretimden kopuş ve köylülüğün giderek daha büyük oranda küresel düzeyde bir baskı grubuna dönüşmesidir. Ortaya çıkan bu değerler bağlamında günümüz Türkiye'sinde köylülük meselesi sorunsallaştırıldığında hızlı ve tahrip edici bir toplumsal değişme dinamiğine bağlı olarak ortaya çıkan mevcut durum açıklığa kavuşur.

1980 Sonrası Neoliberal Düzen ve Kırsal Dönüşüm

Türkiye’deki kırsal dönüşüm ve kırsal emeğin proleterleşme süreçlerine bir açıklık getirmeyi amaçlayan çalışmamızın hareket noktası, 1980 sonrasında tüm dünyada hayata geçen neo-liberal süreçtir.

Kırsal bölgelerdeki değişim sürecini ve bu bölgelerde artan ücretli emek istihdamını inceleyen (Arrighi vd., 2010; Arrighi ve Saul, 1968) Arrighi ve arkadaşlarına göre 1980 sonrası liberal politika ve kurumlar ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Çünkü özellikle de kırsal alanda kurulan ve işletilen fabrikalar için gerekli olan ücretli emeğin temini tarımsal üretimden kopan köylüler tarafından karşılanmaktadır. Köylülerin kapitalist üretim ilişkilerine dahil olma süreci olarak yorumlanabilecek bu toplumsal değişim süreci oldukça karmaşıktır.

1980’lerin başından itibaren ulusal kalkınmacı ve ithal ikameci dönemin son bulması ile tarımın küresel etkilere açılması söz konusu olmuştur. Marsved ve diğerleri, 1980 sonrasında kırsal kesimlerde tarımsal üretimin azalmasının temel nedenleri arasında kırsal bölgelerde hayata geçen tarım dışı kazanç ve üretim biçimlerinin ağırlığının artmasını temel faktör olarak gösterirler (1993, s.13). Özellikle de neo-liberal düzenin katalizörleri konumunda olan IMF ve DB gibi kuruluşlar tarafından desteklenen Çok-Uluslu Şirketler ve onların gelişmekte olan ülkelere aktardıkları yabancı doğrudan yatırımlar aracılığıyla bir yandan küçük çiftçilik erozyona uğrarken, diğer yandan da kırsal alanda ücretli emek istihdamı gündeme gelmiştir. Ortaya çıkan bu değişim dinamiği ile birlikte artık kırsal alanda yaşayanlar için tarımsal üretim tek ya da en önemli geçim kaynağı olmaktan çıkmıştır. Tarım dışı ücretli emek karşılığında elde edilen gelirler, kırsal haneler için gittikçe artan bir öneme sahip olmaya başlamıştır (Keyder ve Yenal, 2013, s. 172).

1980’ler sonrasında IMF ve DB’nın tarım sektöründe yapmak istediği temel şey, sektörün liberalleştirilmesini mümkün kılmaktır. Tarımsal ürünlerdeki taban fiyatlarının kaldırılması, küçük çiftçiye verilen kredilerin sonlandırılması ve çeşitli ulusal üretim/pazarlama birimlerinin özelleştirilmesi yoluyla tarım sektörü büyük ölçüde liberalleşmiştir. Ortaya çıkan bu durum yalnızca Türkiye’ye özgü özgü dinamikler değildir. IMF ve DB büyük tarımsal çiftliklerin ve gündeme gelmiş olan ulus-ötesi şirketlerin yararına olmak koşulu ile bu uygulamalarını tüm gelişmekte olan ülkeler üzerinde hayata geçirmiştir. Türkiye’de ise bu sürecin başlangıcı 24 Ocak 1980’de yürürlüğe giren 24 Ocak kararlarıdır. Serbest piyasa ekonomisine dayalı olan bu sistemde korumacı kalkınma modeli terk edilmiş ve yerine liberal politikaların desteklendiği dışa açık ve ihracat temelli yeni bir kalkınma modeli stratejisi benimsenmiştir. Böylece tarım sektörü üzerindeki devletin belirleyici rolü azalmıştır. Tarımsal üretim alanında devletin geri çekilme eğilimi ile birlikte “iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesi, fakat hükümetlerin IMF’ye verilen taahhütlerden dolayı bu gidişi iyileştirmek için hiçbir şey yapmaması” (Kendir, 2002, s. 219) da tarımsal dönüşümün negatif yöndeki biçimlenmesine katkı sağlamıştır

Birçok çalışmada vurgulandığı üzere (Kendir, 2002; Zafer ve Yenal 2013; Özügürlü, 2011) Türkiye’de tarımsal üretim zamanla küresel sermayenin nüfuz alanı içerisine girmiştir. Türkiye’de bir yandan özellikle kıyı alanlarında turizmin giderek artan etkinliği diğer yandan da 80 sonrası gündeme gelen yabancı doğrudan yatırımların harekete geçirdiği çeşitli sanayi işletmeleri (fabrikalar, maden ocakları, hidroelektrik santralleri vb.) neticesinde kırsal bölgelerde yaşayanlar için tarım tek ya da en önemli geçim kaynağı olmaktan çıkmıştır. Tarım dışı gelirlerin kırsal haneler için gittikçe artan önemi yalnızca ekonomik bir değişmeyi değil, toplumsal yapının tümünü farklılaştırmıştır. Köylerde tarımsal

üretimden kopan köylüler giderek daha büyük oranda bir proleterleşme deneyimi yaşarken, ortaya çıkan bu yeni kapitalist süreç, kırsal yapının topyekun değişimine yol açmıştır. Aile, akrabalık ve komşuluk ilişkileri erozyona uğrarken, köylülüğe ait olan toplumsal dayanışma ve cemaat ilişkileri de büyük oranda zarar görmüştür.

1980 sonrası neo-liberal politika ve kurumlar aracılığı ile hayat bulan bu yeni yatırımlar üçüncü dünya ülkelerinde kırsal yaşam döngüsünü alt-üst etmiştir. Çiftçilik dışı gelir kaynaklarının gittikçe artması sonucunda kırsal bölgelerde ortaya çıkan kırsal dönüşümü konu edinen çalışmaların (Sönmez 2001; Aydın 2001; Ertürk 1998; Boratav ve Şen 1998; Kökalan Çımrın ve Candan 2014; Yılmaz 2013) temel bulgusu, 80 sonrasında köylerdeki hanelerin büyük bölümünde elde edilen ve harcanabilen gelir kaynaklarının önemli ölçüde tarım dışı alanlardan sağlandığıdır. Oysaki sosyolojik bir temelde köy ve köylülük kavramlarının esası, tarımsal üretime dayanmaktadır. Köyü, şehirden ayıran esas unsur ne demografik ne de yönetsel/idari bir formasyondur. Köy ve kent arasındaki ayrımı ortaya koyan temel sosyolojik unsur, üretim ve tüketim biçimleridir. Köylerin temel üretim biçimi olan tarımsal üretim, bugün için terk edilmekteyse, kırsal alanların da büyük bir dönüşüm geçirdiğini ifade etmek gerekir.

Son yıllarda kırsal alanların dönüşümüne yol açan tarımsal üretimden kopuşu tetikleyen diğer önemli bir unsur ise toprağın metalaştırılmasıdır. Turizm, madencilik faaliyetleri ve hidroelektrik santrallerinin yapımı gibi nedenlerle “köylülerin geleneksel yaşama ve üretim alanlarına yönelik çok ciddi müdahaleler söz konusudur” (Keyder ve Yenal, 2013, s. 176). Toprağın metalaştırılması, tarımsal üretime büyük bir darbe vurmuştur. Kıyı bölgelerde inşa edilen büyük otel ve yazlık işletmeler, iç bölgelerde ise ağırlıklı olarak ulus-ötesi şirketlerin kurdukları fabrikalar neticesinde toprak fiyatlarının artması, üreticiler üzerinde büyük bir baskı yaratmıştır. Piyasa zihniyetinin egemenliği altına giren toprak, hızla metalaşmıştır. Tarımsal üretim için temel kaynak olan toprak, bir üretim faktörü olmaktan çıkıp, kısa süreli fırsat maliyetine dönüşmüştür. Toprakların tarım dışı kullanımına yol açan metalaşma süreci, emek-yoğun ve göreceli olarak düşük gelir sağlayan tarımsal faaliyetler ile karşılaştırıldığında köylüler için büyük bir çekim unsuru haline dönüşmüştür. Kısa bir sürede kolay yoldan gelir elde etme anlamına gelen toprağın metalaşma süreci, büyük ve verimli tarım arazilerinin tasviyesine yol açmıştır. Marsden ve arkadaşlarının da vurguladığı üzere son yıllarda sayıları hızla artan maden ocakları, rüzgar tribünleri, fabrikalar ve barajların inşa edildiği verimli tarım arazileri, fırsat maliyetleri göz önünde bulundurularak, değerinin üzerindeki fiyatlar karşılığında ulus-ötesi şirketlere tasfiye edilmektedir (1993). Toprağın metalaşması olarak kabul edebileceğimiz bu süreç, tarımsal üretimden kopuş ve kırsal emeğin proleterleşme sürecine büyük oranda katkı sağlamaktadır.

Kırsal Emeğin Proleterleşmesi

Sosyal bilimler literatürüne bakıldığında son yıllarda kırsal dönüşüm çalışmalarında emek tartışmalarının gittikçe artan bir öneme sahip olduğunu görürüz. Tarım sektörünün giderek liberalleştirilmesi ve tarım ürünlerine verilen devlet desteğinin azalması, tarımdan elde edilen gelirleri büyük oranda düşürmüştür. Bizatihi tarımsal üretim biçiminin kendinden kaynaklanan güç koşulları da dikkate alındığında kırsal emeğin dönüşüm süreci de daha anlaşılır hale gelmektedir. “Kırsal bölgelerde gündeme gelen alternatif istihdam kaynakları ile özellikle de köylerdeki genç nüfus, geçici ya da mevsimsel olarak tarım dışı alanlarda çalışmaktadır” (Keyder ve Yenal, 2013, s. 158). Tarımsal alanda ortaya çıkmış olan küreselleşmecî kapitalist gelişmelerle hayat bulan kırsal emeğin proleterleşmesi, literatürde farklı biçimlerde karşılığını bulmuştur.

Çalışmamız açısından öncelikli olarak açıklığa kavuşturulması gereken esas unsur, kırsal emeğin dönüşüm sürecinde “i  ile me” ya da “proleterle me” kavramlarından hangisinin kullanılaca ıdır. Bilindiği  zere Marx ve Engels, Komünist Manifesto’da işçiyi, kendi üretim araçlarına sahip olmadıkları için emek güçlerini satmaya muhtaç olan ücretli sınıf olarak tanımlamışlardır (2013, s. 22). Oysaki bu çalışmada ele alınan ve tarımsal üretim yapan köylüler, kendi üretim araçlarına sahip olan aile işçisi olma konumlarını terk ederek, fabrikalarda çalışma yolu ile ücretli işçi sınıfına yani proleter sınıflara dönüşmektedir. “Bu anlamda işçi sınıfı kavramının çoğu zaman yalnızca üretim sürecine gönderme yaptığını söylemek mümkündür. Proletarya ise doğrudan artık değer üretiminde sermaye sahibi ya da emek g  c  sahibi olarak yer almayan, ancak toplam artık üretimine katkı yapan ya da ondan pay alan olarak daha kapsamlı ve ekonomik/siyasal bir temelde” tanımlanmaktadır (Yurtsever, 2012, ss. 87-88). İşte bu sebeple de bu çalışmada kırsal alanda tarımsal üretimden kopan ve ulus-ötesi birikim sürecine katkı sağlayan bir görev üstlenen köylüler de proleter olarak kavramsalla tırılmıştır. Günümüzde kırsal emek yalnızca tarımsal üretime terk edip, fabrikalarda eme ini satan işçi formuna d n  mez. Burada  ne çıkan unsur, kırsal emeğin, eme ini koyduğu istihdam alanları açısından ulus-ötesi küresel sermayenin ve bunun ortaya çıkardığı artık değerin üretilmesine yaptığı katkıdan kaynaklanır. Büyük toprak metala ması sonucunda giderek büyük oranda m lks zle en köylünün eme inden başka satabilecek bir değeri kalmamıştır. S m r lmeye hazır emek g  c ne d n   en köylü, tarımsal üretim emek-yoğun, standart olmayan ve güvencesiz çalışma ve üretme koşullarını hızlı olarak terk etme eğilimindedir.

Çalışmamız bağlamında köy ayaklı proleter ( z  urlu, 2012) ya da yarı-proleter (Keyder ve Yenal, 2013) olarak kavramsalla tırılan bu yeni oluşumun bir takım ayırıcı nitelikleri mevcuttur. Köy ayaklı proleter kavramını tanımlarken, kullanılan temel ölçüt, g   iken, yarı-proleter kavramı sahip olunan üretim araçları üzerinden tanımlanmaktadır. Köy ayaklı proleterle me sürecinde köylülerde tarımla ilgili istihdam alanları daraldığında yeni i  olanakları bulan köylülerin hala köylülerde yaşamalarına ve kente g   etmemelerine vurgu yapılmaktadır. Ulus- tesi sermaye nüfuzunun etkisiyle fabrika ve işletmelerde istihdam olanakları bulan köylüler, köylülerini terk etmez ve köyde toplumsalla maya devam ederler. Çünkü 80 sonrası politikalar sonucunda hayata geçen ulus-ötesi şirketler ve yabancı doğrudan yatırımların uzantısı olan fabrikalar bizzat kırsalda konumlanmıştır. Dolayısıyla da kırsal emeğin ücretli eme e dönüşmesi için kente g   zorunlu değildir. Kırsal haneler evlerini terk edip, kentte yeni bir yaşam kurma riskini de üstlenmemiş oldukları için buradaki proleterle me hızının ivmesi çok daha yüksektir.

Kırsal bölgelerde özellikle de genç nüfus açısından bir çekim merkezi olan tarım dışı istihdam alanları köyden kopuş sürecine yol a mamaktadır. Kırdan tamamen kopu un tamamen yaşanmadığı ve tüm ihtiyaçlarını ücret gelirlerinden karşılamayan işçi kategorisi  ne çıkmaktadır. Bu anlamda denilebilir ki, kısmi de olsa yarı proleterler hala bazı üretim araçlarına sahiptirler (Keyder ve Yenal, 2013;  ınar ve Lordo lu, 2010) kırsal bölgelerde maddi ve kültürel ba larını sürdüren hanelerin temel gelir kaynağı gittikçe artan oranda tarım dışı alanlardır.

1980’lerden sonraki kırsal dönüşüm dinamikleri açısından kırsal bölgelerde hayata geçen işletmeler sonucunda yaşanan proleterle me süreci klasik kırsal dönüşüm literatürü içerisinde de farklı ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Mevsimlik işçi, kırdan kopuş, gelirin tamamen ücretli i ten karşılanması ve g   olguları ile tanımlanan kırsal de i me çalışmalarının yanında küreselleşen kapitalist dünyanın kırsal dönüşüm çalışmaları farklı temalara vurgu yapmaktadır. Yeni neo-liberal

politikaların biçimlendirdiği süreçte egemen olan kırdan kopma yerine tarımsal üretimden kopuş, toprağın metalaştırılması ve yarı-proleterleşme kavramlarıdır.

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı üzere yarı-proleterler esas olarak her ne kadar bir mülksüzleşme süreci deneyimliyor olsalar da sadece ücretleriyle geçinmezler ve tarımdaki gelirlere de sahiptirler (Foeken ve Tellegen, 1997). Başarılı bir proleterleşme deneyiminin yaşanmadığı kırsal alanlarda ortaya çıkan bu dinamikler hem mikro bağlamda hem de ulusal düzeyde toplumsal değişme dinamiklerini harekete geçiren önemli toplumsal olgular olarak önemini giderek artırmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Kapitalist küreselleşmeci eğilimlerin tüm dünyayı dönüştürdüğü 21. yüzyılın ilk çeyreğinde bütün toplumsal olgular baş döndürücü bir hızla farklılaşmaktadır. Geçmiş yüzyıllarda değişme seyri ağır ilerleyen kırsal alanlar bile günümüzde hızla dönüşmektedir. Kırsal alanlar ve bu bölgelerde yaşamlarını idame ettiren köylüler üzerinde büyük baskılar gün geçtikçe su yüzüne çıkmaktadır. Bir yandan doğa/çevre merkezli yaşanan olumsuz gelişmeler diğer yandan da toplumsal yaşamda öne çıkan yeni gelişmeler, köyü ve köylüyü farklı bir dünya ve yaşam modeli içerisinde savurmaktadır.

Sermayenin serbest dolaşımı üzerine kurulu olan küreselleşmeci kapitalist evrede coğrafi ve siyasi sınırların bir anlamı yoktur artık. Yerel dinamikler üzerine kurulu olan köy ve köylülük olguları ise bu kapsayıcı sürecin fazlası ile etkisi altındadır. Bir yandan sermaye üretimine ve birikimine katkı sağlayan ulus-ötesi şirketlerin üçüncü dünya ülkelerindeki yeni faaliyet alanları ile köylerin mekânsal dokusu bozulurken, diğer yandan da köylerin toplumsal dokusu büyük oranda zarar görmektedir. Özellikle de kırsalda konumlanan yeni turizm işletmeleri, fabrikalar, maden ocakları ya da santraller yolu ile köylüler, kırsal alandan kopmadan 21. yüzyıldaki köylülüğün yeni oluşum dinamiklerine katkı sağlamaktadırlar. Toplumsal yaşamda meydana gelen bu yeni oluşumları açıklamak üzere de sosyal bilimlerin kırsal alan çalışmaları için ürettiği klasik kavramsallaştırmaların yanına yenilerini de eklemesi gerekmektedir. Köy ayaklı proleterleşme, toprağın metalaştırılması ve yarı-proleter köylü kavramları ise bunlardan yalnızca bir kaçıdır.

Günümüzde köyü ve köylü kavramlarını tanımlayan, temel geçim kaynağının tarımsal üretim olması anlayışı, büyük oranda erozyona uğramıştır. Bugün için kırsalda konumlanan alternatif istihdam olanakları sayesinde köylüler, tarımsal üretimden uzaklaşıp, yeni işlerde emeklerini satma yoluna gitmektedirler. Ortaya çıkan böylesi bir oluşum ise köy ve köylülük kavramlarını baştan aşağı dönüşüme uğratmış olduğundan, biz sosyal bilimcilerin de yeni kavram ve teorilerle kırsal alan çalışmalarına yaklaşmamız gerekliliğini de zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

- Akşit, B. (1985). *Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme*. Ankara: Turhan Kitabevi
- Arrighi, G. ve Aschoff, N. ve Scully, B. (2010). Accumulation by Dispossession and Its Limits: The Southern Paradigm Revisited. *St Comp Int Dev*(2010), 45, 410-430.
- Arrighi, G. ve Saul, J. (1968). Socialism and Economic Development in Tropical Africa. *The Journal of Modern African Studies*, 6,2, 141-169.
- Aydın, Z. (2001). Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Svrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği. *Toplum ve Bilim, Bahar*, 88, 11-32.

- Boratav, K. ve Şen, M. (1998). Türkiye Tarımında Sosyal Tabakalaşma ve emek kullanım biçimleri: Bazı köy hane halkı araştırmalarındaki bulgular üzerine bir değerlendirme. *Türkiye’de Tarımsal Yapı ve İstihdam*. Bulutay, T. (der.) içinde. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Çınar, S. Ve Lordoğlu, K. (2010). Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Tekil Bir Analiz: Karasu Fındık Toplama İşçileri. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, no :38, 2010 , 23-33.
- Ercan, F. (2011). *Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Ertürk, y. (1998). *Kırsal Türkiye’de cemaat, gelenek ve değişme eğilimleri, Türkiye’de Tarımsal Yapı ve İstihdam*. Bulutay, T. (der.) içinde. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Foeken, D. ve Tellegen, N. (1997). Proletarianisation, Land, Income and Living Conditions of Farm Labourers in Kenya. *The Journal of Peasant Studies*, 24 (4), 296-313.
- Kendir, H. (2002). Türkiye’de Tarım Sektörü Yönetiminde Devletin Küçülen Rolü ve Yapısal Uyum Politikaları. *Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum*. Dikmen, A. A. (der.) içinde. Ankara: İmaj Yayınları.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıray, M. B. (1984). *Ereğli-Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kökalan Çımrın, F. ve Candan, E. (2014). Siyanürlü Altın Madenciliği ve Toplumsal Değişme: Bergama Örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt.17, Sayı:1.
- Köymen, O. (2008). *Kapitalizm ve Köylülük*. İstanbul: Yordam Yayıncılık.
- Marsden, T., vd. (1993). *Constructing the Countryside*, Boulder: Westview Press.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Komünist Manifesto*. Ankara: Yordam Kitap.
- Özuğurlu, M. (2011). *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Özuğurlu, M. (2012). Emegin Güvencesizleştirilmesi Penceresinden Türkiye Tarımı. *Güvencesizleştirme-Süreç, Yanılgı, Olanak*. Göztepe, Ö. (der.) içinde. Ankara: Notabene Yayınları.
- Sönmez, A. (2001). Doğu Karadeniz Bölgesi Fındık Üretim Kuşağında Toprak Ağalığı, Köylülük ve Kırsal Dönüşüm. *Toplum ve Bilim, İlkbahar*, 88, 69-105.
- Yılmaz, T. (2013). Kırsal Yoksulluk ve Kırsal Emegin Proleterleşmesi: Gökçe ve Bakırca Köylerinin Karşılaştırmalı İncelemesi. *Sosyoloji Kongresi Bildirileri Kitabı*.
- Yurtsever, H. (2012). *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proleterya*. Ankara: Yordam kitap.

LaborComm 2015

A Study of the Working Conditions of Cameroonian Professional Journalists

Peter Tiako Ngangum ¹

¹ Centre for Information and Communications Research, Université Libre Brussels, Belgium

E-Mail: pngangum@ulb.ac.be

Abstract

Drawing on a national survey, this study examines the working conditions of Cameroonian professional journalists. Interviews with journalists revealed that a variety of constraints are adversely affecting the context under which journalists operate. Most journalists, particularly in the private media, operate in dire economic conditions, resulting from low salaries, absence of health insurance and social security benefits. For this reason, requesting or being offered money and other material benefits to cover specific news is a widespread malpractice. Corruption thrives in this environment. For many media organizations and journalists, corruption is a means to survive. The difficult working conditions for journalists also mean that a commitment to professionalism and ethical journalism is not a priority for most journalists. This study argues that within this context, not only is the credibility of the profession damaged, there is the collapse of independent, accurate and objective journalism. The role of the media as a public watchdog and investigative journalism are seriously undermined.

Keywords

Demographic profile; work conditions; journalist survey; Cameroon.

Introduction

The constitution of Cameroon guarantees free speech, though genuine freedom of expression remains elusive in daily life. As part of its democratization process which started in 1990, new laws relating to freedom of the press and association were enacted. In December 1990, government passed the Freedom of Mass Communication Law liberalizing the media sector. The outcome of the law was a newspaper publishing boom in the country. A 2003 report for the Commonwealth Press Union

LaborComm 2015 – 6. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı, 9-10 Mayıs, Ankara-Türkiye

LaborComm 2015 – The 6th International Labor and Communication Conference, 9-10 May, Ankara-Turkey

revealed that 654 newspapers were registered in the country in 1997 (Ndangam, 2006). Ndangam (2006) argues that while the flourishing private press reflected the hankering of a budding politically conscious readership and duly served as a tool for mobilizing public opinion and support, the majority of these publications appeared sporadically and very few survived longer than a couple of months or a particular event.

On January 4, 1996, Law No. 96/04 was promulgated, modifying certain provisions of Law No. 90/052 of December 19, 1990. How appropriate has the new law been in fostering press freedom and improving the working conditions of Cameroonian journalist? The modification of the law has not stopped the authorities from exercising legal methods to harass journalists nor has it provided media proprietors, professionals with a viable economic environment for financial autonomy and professional independence. The craving for control, the selective application of the law has made newsgathering and reporting very difficult for journalists. Thus if one were to take into consideration the degree of persistent censorship, seizures, bans, confiscations, searches and raids on media houses, harassments, arrest and detention of journalists, the 2008 government crackdown on the broadcast media, as well as the precarious working conditions of journalists, then it would be lopsided to reason that the December 1990 media law and its slight modification in 1996 changed much in practice.

As an incisive report by the Federation of African Journalists (FAJ) underlined in the wake of a meeting held in Addis-Ababa in 2010, journalists do not benefit from any health or safety protection and rarely have health insurance. They do not even receive the necessary basic equipment to help them protect themselves in situations of conflict or during unrest (FAJ, 2010). How many Cameroonian journalists for example had basic safety equipment when covering the 2008 nationwide protests and demonstrations? How many have combat helmets which provides effective protection against flying objects and protection against riots and rock throwing. How many Cameroonian journalists have adequate and reliable safety equipment (bulletproof vest, telecommunication tools, first aid kits, and if possible armored vehicles at their disposal) when travelling or operating in hostile, high-risks environments? How many have received training and counseling in minimum security measures before covering a demonstration or riot as the one mentioned above. How many Cameroonian media organizations provide counseling for any post conflict trauma difficulties? Psychological counseling is an integral aspect of media management and the latter should ensure that journalists and their assistants who so desire have access to psychological counseling after returning from dangerous areas or reporting on shocking and eerie events?

How many Cameroonian journalists have an insurance policy to cover illness, disability, loss of life, injuries derived from an assignment or will provide support to their family in case they disappear? While most journalists from North America and Western European nations have health insurance provided either by employers or national plans, a surprisingly high number of journalists from Africa, Latin America and Asia do operate without any health insurance policy. In such cases, journalists who are injured, even on the job, may not be able to rely on their news organizations to cover their medical expenses. In 2007, the Post Newspaper Cameroon, issue No.14 highlighted the call of the Cameroon Radio and Television, CRTV, workers on their General Manager, Amadou Vamoulke, to improve their working conditions. According to journalists, 2007 was a bleak year. Working conditions for CRTV journalists was appalling as medical bills and other allowances were not being refunded. CRTV workers were being exposed to enormous social insecurity.

Among other grievances, CRTV workers maintained that since the rise of Vamoulke, advancements have no longer been coming. The suppression of leave allowances, they argued has only exacerbated an already grim situation. Even though, it is clearly stated in the corporation's statutes that the organization will be responsible for 80 percent of the medical bills of workers, the reality is that some workers fall sick and even die without being able to have such a benefit because of administrative bottlenecks (The Post, issue No.14 of 20th September, 2007).

The public or state owned media in Cameroon has been and still is an integral part of the civil service. The government ensures that this media think of themselves more as a part of the central administration than as a separate institution and profession. Thus, like all other civil servants, state owned media journalists are employed by the government, appointed to positions of responsibility by the president. Accordingly, they are expected to exercise unflinching allegiance to the government by respecting the canons of the civil service rather than journalism.

The integration of the state owned media into the civil service was part of the process of political socialization that government devised in order to ensure loyalty and subservience from all state employed journalists. Thus these journalists had first of all to accept the political system and its ideologies. In this way, they could be sure of operating without endangering themselves or embarrassing government. By assuming the role of gatekeeper and paymaster of all state employees, the government succeeded to procure itself an effective weapon for exacting unflinching loyalty and subservience from all state employed journalists (Nyamnjoh, 2005).

During the 1990s journalists working for the state owned media agitated for more freedom, independence in news gathering and reporting. Some like Boh Herbert & Nkengfack Ofegbe resigned from their posts as editors for political and economic affairs while others like Zacherie Ngniman & Antoine Marie Ngono, editor in chief & political editor for the radio news departments respectively issued 'open protest letters' to the minister of information & culture' (Cameroon Tribune No. 4714 of 5 September, 1990).

If the government was able to undermine pluralism in the public media by making state employed journalists civil servants, it stifled the private press with draconian press laws. According to Frère (2014), vague formulations provide often lead to abusive interpretations, allowing courts to inflict disproportionate sentences on media organizations and journalists that the authorities wish to silence. Journalists who disclose cases of corruption and professional misconduct, scandals involving civil servants, police, army and members of parliament; journalists who criticize government policy and public spending can be accused of libel or posing as a threat to national unity and security, or attempting to destabilize the institutions. Even the health of the president can invoke the fury and repressive hammer of the state. For example, in 1997 the editor of 'Le Messenger', Pius Njawe was imprisoned for having invoked the health of president Paul Biya.

Thus as we can discern from the aforementioned example, there is a general lack of concern and interest of employers and governments regarding the safety of journalists, their deplorable working conditions (Kouyo, 2010). Many African (Cameroonian) journalists do not benefit from any labor legislation, and their employers, who rarely offer them contracts, do not provide any medical coverage, let alone any insurance. Overall, the working conditions of journalists, especially journalists of the private media is precarious, with low salaries, no protection against unfair dismissal and frequently with no contracts (Fanucci et al, 2008). Many journalists are paid below the minimum wage (which is 28.000FCFA, the equivalence of less than 50 Euros), while some of them are not paid for more than a

year. The bulk of working journalists do not have social security and collective bargaining agreements, even when negotiated and agreed, are not implemented and enforced.

While the issue of the deplorable working conditions of Cameroonian journalists has captured the popular imagination and triggered comments from various analysts, there is not much academic literature that focuses precisely on the subject as it relates to the nation's media professionals. The paucity of literature on this very important subject informing the media landscape in Cameroon needs to be addressed because how other economic and political institutions and the body politic in general perceive, interpret and respond to the issue is consequential for improving, building a media system that is able to assume its role in Cameroon's turbulent, shaky and evolving democracy.

According to Frère (2014), though there is a wide range of research based on content produced by African journalists and disseminated by their media, the parameter of the context in which journalists do operate or practice their professional activity and the possible impact on the risks they face on the content they produce are often not taken into account. Better identification of those risks can therefore help not only to better understand what it means to be a journalist in Cameroon but also to shed another light on media content. Thus the aim of this article is therefore to examine the working conditions of Cameroonian journalists, the difficulties that these journalists face in their daily operation in order to check whether and how these difficulties can be prevented, mitigated or even compensated.

Also, exactly who Cameroonian journalists are and precisely under which kind of working conditions they operate in the building of a modern Cameroonian society is largely speculative. This article of the working conditions of media professionals who gather, edit and report the news in Cameroon aims to mitigate the situation. It provides a profile of the Cameroonian journalist at a critically important time in the country's history, where journalism is evolving and where the democratic process remains shaky and turbulent. This paper contends that the evolving practices of journalism in Cameroon demand more scholarly attention than they have received in recent years. This will not only help us to understand journalists' frailties but it will give us a more deeper sociological account of how Cameroonian journalists do journalistic work as well as the conditions under which they operate. Studies of this kind would be relevant in providing factual information based on evidence. Thus a study of the working conditions of Cameroonian journalists is useful in moving beyond generic generalizations about the media and the people who work for the media.

An appreciation of the role of journalism in Cameroon cannot be complete without a valuable understanding of the working conditions of the people belong to this institution. As Weaver (1998) succinctly puts it:

'The major assumption is that journalists' backgrounds and ideas have some relationship to what is reported (and how it is covered) in the various news media around the world, in spite of various societal and organizational constraints, and that this news coverage matters in terms of world public opinion and policies'.

Research Question

This article provides answers to the following research question:

- What is the current work situation of Cameroonian journalist?

In recent years, there is a paucity of information, very limited or no studies that systematically examine the current work situation of Cameroonian journalists. By addressing this question, this study produces some benchmark information about journalism in Cameroon. This is a significant and critical period for Cameroon's transition from a one party state to a multiparty democracy and from state monopoly, heavy control over the media to media liberalization. Even more, by addressing these questions with empirical data, this study attempt to offer an interpretative account of the unique trials and challenges that inform and underpin journalism in Cameroon.

Method

The researcher visited major newspapers, broadcasting stations in the country's major cities of Yaoundé, Douala, Buea, Kumba, Limbe and personally distributed paper questionnaire to 705 journalists. The major cities in Cameroon, especially Yaounde and Douala are closely tied to higher political administrative levels, and media organizations in major cities have more political and social influence, media density, wider audience reach and media consumption. Also, the economic and technological transformation of the media began in those cities, which directly influenced the future development of the media in other parts of the country. Even more, the advertising markets in these cities are most advanced and lucrative.

Overall, the researcher distributed 705 paper questionnaire to journalists between July 2010-April 2011. At each location, the researcher dropped enough questionnaire so that each journalist could complete one in time to be picked up later. Questionnaire were delivered via electronic mail to some few journalists who opted for this channel. This was the case of journalists who live and work in regions that the researcher could not visit given the stipulated time frame of questionnaire administration. Also, the absence of an existing list or databank of journalists and media organizations, the geographic and population size of the nation makes truly random sampling quite difficult. In addition, the questionnaire was pretested on a sample of journalists, 18 Anglophone and 15 Francophone journalists in July-August 2010.

Following Weaver & Wilhoit (1986:168) this study defined journalists as 'those who have the responsibility for the preparation and transmission of news stories and other information'. In other words, the population of the survey is all full-time reporters, writers, editors, columnists, correspondents, photojournalists etc.

The questionnaire, written in the English & French languages contained 85 questions, divided into 13 sections exploring sex, education & training, career development, work situation & conditions, information sources, freedom & professional autonomy, internal as well as external influences, media regulation, self regulation & codes of ethics, censorship, news and the new media, political, ideological and religious considerations of journalists. It was modeled along national studies of US journalists by Weaver & Wilhoit (1986, 1996), with additional statements and questions about bribery and corruption of journalism ethics, ethical dilemmas of journalism in Cameroon, media regulation to reflect the Cameroonian situation.

Apart from questions that collected descriptive information about work related matters and demographics, the questionnaire included open-ended questions on the issue of bribery and corruption of journalism ethics and media regulation.

From 2weeks-4months after self-completion questionnaires were completely distributed, 400 journalists had completed the questionnaire. Almost five reminders were sent to professional journalists. In total, '400' Cameroonian journalists out of the '705' had completed the questionnaire from July-August 2010 when the questionnaires were pretested, September-December 2010 when the questionnaires were administered to journalists and April ending 2011 when the data collection phase of the research became closed. This give a response rate of 57%. 365 journalists completed paper questionnaires while 35 completed the questionnaire by electronic mail (internet).

This study argues that though the latter was meant to supplement the former, the differences in response rate between the two mediums is significant. With low internet connectivity in Cameroon, unstable power supply, raising internet costs, the internet (web) is not a suitable or effective tool for survey research. The disparity in response rate is therefore a glaring testament that Cameroonian journalists prefer office-office personal contact and the delivery of questionnaires for self completion than completion via the web or internet. According to the journalists I interviewed for this study, the former option is more practical and provides them with a variety of options to complete their questionnaires especially when they are out of the office.

Findings

Current Work Situation

Most respondents (91.3%) indicated working 'full-time' either for newspapers, news magazines, radio and television. A majority of them, that is 35.5% work for various 'radio stations' across the country, 30.5% with 'television stations' and 21.0% with 'newspapers'. During the 1990s, the government of Cameroon succumbed to the pressures and rhetoric clamoring for more freedom and liberalization. Everywhere, old patterns gave way to new configurations. The changes in broadcasting were dramatic. Government monopoly gave way to plurality in ownership. A proliferation of private radio and television stations sprouted, generating an influx of new graduates into the labor market. It is therefore easy to understand why the broadcast media has a high percentage of working journalists.

Work Locations, Access to Internet & ICT

Regarding work locations, 44.5% of Cameroonian journalists 'work regularly in the field', 42.0% in the 'department' and 28.5% at 'home'. The pressures of family life, especially for those journalists who are married and have children may justify the low percentage of journalists who work at home. More than 80.% of journalists reported that they have access to the internet (telephone & fax) at work. 82.3% of the respondents indicated that the emergence of the internet has made journalism 'better', 64.0% said that the rise of the internet has helped to 'decrease' the deadline pressure faced by journalists. 48.8% revealed the internet has helped 'decrease' the level of misinformation and false rumors that finds its way into news stories in general.

Job Titles

Most journalists work as reporters, news presenter, correspondent, editors for various media organizations in the country. Others work as publisher as well as studio manager. However, it is very difficult in some cases to state precisely the job title of a multiplicity of journalists. Financial malaise has occasioned the dearth of personnel, trained and experienced. Thus most newspapers, media organizations have very limited staff, some are virtually a one person affair, who may be reporter, publisher as well as editor all in one. In Cameroon precisely, the high death rate or hibernation toll

among newspapers is glaring testament of these difficulties, as few can boost sufficient finances to pay for competent staff, quality processing, printing as well as efficient delivery (Lootvoet et al, 1993: 155). While 23% of the respondents reported that they work as ‘reporters’, 20.5 % are ‘editors’ and 31% operate without a precise job title, a concern affecting the industry.

Workload and Flexibility

Journalism is a very demanding and exhaustive profession. As regards working hours and work pressure, 40% of respondents reported working more than 55 hours a week; 37.8% working 45-55 hours a week. The table below gives us a general overview of the number of hours that Cameroonian professional journalists work per-week.

Table 1. Number of Hours Work Per Week.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Less than 25 Hours	33	8,3	8,3	8,3
	25-35 hours	16	4,0	4,0	12,3
	35-45 Hours	40	10,0	10,0	22,3
	45-55 Hours	151	37,8	37,8	60,0
	More than 55 Hours	160	40,0	40,0	100,0
	Total	400	100,0	100,0	

The nature of journalistic work also mean that most often, journalists are under the pressure of employers to work extra hours; work in the evenings, at nights and even during the weekends. Despite the increased working hours, intensive nature of journalistic work and the fact that most journalists in Cameroon operate under very difficult working conditions, ‘loan’ has been and still is a major issue.

Loan, Salary Scale of Cameroonian Journalists

The increased working hours, work pressure, intensive nature of journalistic work have not been met with a corresponding increase in wages as well as improved working conditions for journalists. The table below highlights the salary scale of Cameroonian professional journalists.

Table 2. Salary Scale of Cameroonian Journalists (1 Euro is approximately 655 Cameroon Franc CFA).

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Lower than 50.000 francs CFA	8	2,0	2,0	2,0
	Between 50.000-65.500 francs CFA	53	13,3	13,3	15,3
	Between 65.500-131.000 francs CFA	108	27,0	27,0	42,3
	Between 131.000-262.000 francs CFA	121	30,3	30,3	72,5
	Between 262.000-393.000 francs CFA	77	19,3	19,3	91,8
	Between 393.000-524.000 francs CFA	28	7,0	7,0	98,8
	Between 524.000-655.000 francs CFA	2	,5	,5	99,3
	Between 655.000-786.000 francs CFA	3	,8	,8	100,0
	Total	400	100,0	100,0	

Drawing from the above table, this study argues that as in many parts of the world, journalism is not lucrative in Cameroon. The issue of loan is not peculiar only to Cameroonian journalists. According to Weaver & Willnat (2012), in Chile the strongest predictors of job satisfaction or the lack of it were pay and the chance of journalists to use all their abilities and knowledge. In Malaysia, pay is crucial, while in Brazil, low pay is a predictor of job dissatisfaction.

In Cameroon, state media employees are categorized as ‘A2 state workers’. They are the civil servants and enjoy a pay package and privileges which falls within margins of appreciation as compared to their peers in the private media. Journalists, especially those working for the private media are poorly remunerated by their employers. Thus there is a tendency for these journalists to request payments in cash, other material benefits from individuals and organizations that they cover-a travesty of journalistic codes of ethics (see Alobwede, 2006, pp. 27; Ndangam, 2006; Nyamnjoh, 2005). Thus, debates informing the need of improved working conditions for journalists have increased in recent years culminating in the 2008 signing of the National Collective Convention of journalists.

National Collective Convention

On November 12th, 2008, a National Collective Convention of journalists and related professionals in the Social Communication sector of Cameroon was signed by press entrepreneurs and journalists in the presence of representatives of the Ministry of Communication and the Ministry of Labor and Social Security. Article 29 of the Convention defines 12 categories of press employees, from workers performing elementary tasks demanding no professional knowledge or adaptation to the senior manager in charge of supervising and controlling the copy editors and managing editors; experimented production manager in charge of supervising and controlling programmes; advisory engineer supervising all technical equipment and advising management; experimental senior manager capable of leading a team and replete with public relations skills.

The salaries fixed by the 2008 Collective Convention for the aforementioned 12 categories of workers range from FCFA 32.865 (50Euros) to FCFA 430.395 (657 Euros). Journalists defined in categories 8-9 are defined as ‘agents responsible for a precise task in the quest for, analysis of and treatment of information, the drafting of articles, the organization and conception of production and dissemination equipment as well as production and realization and continuation’. They should at least have a ‘Baccalaureat or School-Leaving Certificate’. With two years of higher education, the Convention perceives them as ‘confirmed journalists’ with the status of a ‘middle manager’. Their salaries range from FCFA 161.645 (246Euros) to FCFA 293.460 (448Euros).

The Convention is in following with Article 52 of the Cameroon Labor Code, which aims to ensure permanent social dialogue between employers and workers in this domain, with the overriding aim of guaranteeing the protection of their interests like their professional rights, contracts, working conditions, salaries or mode of payment, health and social security entitlements ,which employers have up to now flouted due not only to the ignorance of journalists but particularly because there has been no trade union to ensure these rights are respected.

The Convention has 100 articles grouped into eight main parts with details on all that entails a proper and fair Labor contract. It explains the ramifications, implications, expectations by law of both the employer and worker and covers just about all aspects that constitute a labor contract, from general

provisions, trade union rights of syndicated members, labor contract, salaries and accessories, disciplinary powers, other social advantages and assistance, and finally conclusive depositions.

According to Fanucci et al (2008), by setting common standards for journalists of both the public and private media, the National Collective Convention will contribute to the erosion of the existing cleavage. Even more, the Convention will also determine journalists' rights (regardless of whether they are part of a trade union) in relation to minimum salary, holidays and sick leave. An arbitration court would consider disputes and have the authority to impose sanctions. Fanucci et al (2008) argues that although the state has the responsibility of ensuring the implementation of the Convention, it remains to be seen whether it will be properly implemented and enforced. Indeed, there are hardly any media organizations in Cameroon who can afford to uphold or comply with all the requirements of the Convention. This point has been highlighted in the study of Atenga (2012).

According to Atenga (2012) the average salary for journalists working in the following newspapers is as follows:

Table 3. Average salary for journalists.

Newspaper Title	Average salary
L' Achu New Page Group	100.000 FCFA (153 Euros)
Le Jour	120.000 FCFA (185 Euros)
La Nouvelle Expression	120.000 FCFA (185 Euros)
Le Messenger	100.000 FCFA (153 Euros)
Mutations	130.000 FCFA (200Euros)
Le Popoli	90.000 FCFA (140 Euros)

Table 3 indicates the average salary for journalists working in the aforementioned newspapers and by extension suggest that the newspapers meet the minimum norms set by the National Collective Convention of 2008. However, Atenga (2012) maintains that the reality in the field is quite different. Indeed, between the salaries declared by media owners and those actually received by the journalists and other members of staff, the gap is sometimes quite substantial. Even more, these modest salaries are not always paid on time, if at all. With the exception of 'La Nouvelle Expression', all dailies have delays in payment from 2-9 months. None is up to date concerning social security contributions for its employees. Very few journalists benefit from private health insurance. Amidst the grim working conditions, many journalists are afraid to claim that they are being exploited. According to Charles Nfongang (2009) as cited in Atenga (2012, pp.21), since the inception of the National Collective Convention, 'the text has been evoked neither by journalists, who fear being fired wrongly, nor the media proprietors, who expect aid from the state which is not provided by the Convention'.

Impact of Poor Working Conditions

Though efforts have been made to enhance self-regulation, journalists' pay and working conditions continue to lag behind. The creeping decline in journalists' pay and working conditions may undermine the reputation of the media industry. For instance, in Cameroon, this has generated two types of corruption within the media: There is hardcore corruption, that is when journalists use their power to blackmail people about whom they have sensitive information; or journalists receive payments from influential sources in order to either kill or put a positive spin on stories. According to

Lush et al (2012) an increasing number of journalists and publishers in Cameroon practice investigative blackmail. Furthermore, some media organizations simply don't pay at all, and encourage their reporters to live on transport money from news sources and event organizers.

The second type of corruption is variously referred to as 'Participation Fee, Motivation Fee, Gombo, Final Communiqué in Cameroon. This ranges from bribes or gifts in return for positive coverage of specific issues and events, to journalists receiving transport, food and accommodation allowances from the organizers of events they cover. Some journalists are so poorly paid or not paid at all that they rely fully on these allowances to survive (Lush et al, 2012).

The practice appears to be common, widespread in Cameroon. Thus, when asked whether Cameroonian journalists accept money, gifts and other forms of material benefits as a requirement for event coverage, 55.8% of the respondents indicated that they 'agree', while 22.5% said they 'disagree'.

Thus many journalists are reluctant to undertake newsgathering assignments on behalf of individuals, institutions who are unable to provide money and other material benefits. This culture of rewarding journalists for news coverage has the impact to tilt media attention and usage in favor of the rich. According to Ndangam (2006, 2009), the activities of non-money paying organizations, institutions (such as the British Council, Religious Groups, Southern Cameroons National Congress) are often marginalized, condemned and even boycotted by the media.

43.3% of the respondents indicated that bribery and corruption of journalism ethics was 'very common', 41.8% said 'fairly common'. Furthermore, when asked whether in the last 3-6 months they had received money or material benefit as a requirement for event coverage, 43.3% of the respondents indicated 'Yes' and 56.8% said 'No'. This result adds more impetus to concerns raised in the study of Birhanu (2010), Ndangam (2006, 2009). Birhanu (2010) contends that corruption is seen as legitimate given the low economic status of journalists as well as the precarious conditions under which they operate. In this case the material and economic benefits of the journalist tend to override adherence to ethics and professional values. Similar concerns have been illuminated in Berhanu (2009); Berhanu et al (2009). According to Berhanu & Skjerdal (2009) there is consensus among journalists that corruption exists widely in Ethiopian journalism.

It is therefore not surprising that most respondents rated journalism as one of the sectors in Cameroon that was 'most corrupt'. It was enlisted alongside the police, judiciary, treasury, education & research, business & finance. Music and entertainment were seen as the 'least corrupt' sectors of the economy. In this kind of atmosphere, there is real danger or the risk that 'news sources may end up unduly influencing journalists and news coverage, a situation that may taint editorial and professional autonomy. The situation has been compounded by the absence of 'effective media accountability systems (MAS) to enforce professional codes of ethics, handle complaints, investigate excesses and punish wrongdoers. Even more, media organizations in Cameroon do not have the culture of employing 'independent ombudsmen' who could act as internal checks, balances on ethical behavior.

Conclusions

This study argues that as in many parts of the world, journalism is not lucrative in Cameroon. The results of the study is consistent with Dirbaba (2014) and Ramaprasad and Kelly (2003) Mwesige (2004) studies of Ethiopian, Nepalese, and Ugandan journalists respectively. 93% of Ethiopian journalists receive approximately 72-287 USD while the mean monthly income of journalists in Nepal

is estimated to 113.58 USD. In Cameroon, state media employees are categorized as 'A2 state workers'. They are part of the bureaucratic machinery and enjoy a pay package and privileges which falls within margins of appreciation as compared to their peers in the private media. Journalists, especially those working for the private media are poorly remunerated by their employers. Thus there is a tendency for these journalists to request payments in cash and other material benefits from individuals and organizations that they cover-a travesty of journalistic codes of ethics (see Ngangum, 2015; Alobwede, 2006, pp. 27, Ndangam, 2006; Nyamnjoh, 2005).

Low wages and financial constraints have compounded the problems of newsgathering and presentation. The repercussions are manifold: 'superficiality, lack of research and background in most of the stories and no means to encourage specialized reporting (Boh, 1997). The growing number of generalist reporters and the very few specialists has occasioned 'shallow and inadequate coverage and analysis of events, especially on socio economic issues, and tended 'to distance the mass media from the society they are supposed to serve (Cole, 1995: 64).

Drawing from the results of the survey, journalism is a very demanding profession in Cameroon. According to Tanjong (2012), it requires working at night and for long hours out of home. It also entails long distance travelling. By the same token, Ramaprasad and Kelly (2003) study of Nepalese journalists indicated similar concerns. Their study revealed that there is fear among parents that because of late and uncertain hours and travel, journalism may not be a safe profession for women.

This paper argues that the relevance of staff policy matters, employee protection standards at both the state owned media and other private media organizations in Cameroon deserves effective scrutiny and attention. Thus while media plurality has improved in Cameroon, staff policy and employee protection standards are frail and are not yet well established. The situation has serious implications for media professionals especially those of the official media who are extremely exposed to political, economic influence and thus less committed to ethical journalism. Within the state owned media, complaints about discrimination, dismissal of journalists resulting from pressure to bear on management by outside persons or bodies, are common place, and allegations have been made to the effect that, under the guise, of respecting the principles of public policy, journalists who are seen to be 'too critical, daring, controversial, inquisitive' have been dismissed, or accorded administrative positions.

Drawing from the presentation supra, this study argues that freedom of expression thrives not only under a context where there is limited or no state desire to interfere but where the state takes suitable measures through effective laws and practice to improve the working conditions of journalists. In this way, the state becomes a reliable guarantor of media pluralism, freedom of expression and improved working conditions for journalists.

In order to comply with this obligation, it is important for the state to put in place a sufficient legal framework to ensure an improved working conditions for journalists but the 2008 National Collective Convention have failed to provide the relevant structure and framework.

Drawing from the circumstances supra, it is the contention of this paper that since 1982 till present, when one political party, Cameroon People Democratic Movement (CPDM) dominated politics, exercising firm control over parliament, presidency, government and media, it cannot be gainsaid that existing domestic law have not succeeded in providing a guarantee of improved working conditions for journalists. Thus, while the December 1990 media law, the 2000 audiovisual decree and the National Collective Convention are seen as important milestones, they did not mitigate the problem.

References

- Atenga, T. (2012). Cameroon's Private Daily Press: In Search of a viable Economic Model. *Ecquid Novi*, 33(3), 13-29.
- Alobwede, C.E. (2006). *African Media Development Initiative-Cameroon*. London: BBC World Service Trust
- Berhanu L. (2009). *Freebies and brown envelopes: The case of Ethiopian broadcast media*. Saarbrücken:VDM Verlag.
- Berhanu L. and Skjerdal, T.S. (2009). Freebies and brown envelopes in Ethiopian journalism. *Ecquid Novi – African Journalism Studies*, 30(2), 134–154.
- Birhanu O. (2010). Bribery journalism in Ethiopia: Manifestations and factors. *African Communication Research*, 3, 475-496.
- Boh, H. (1997). *The State of the Media in Cameroon*. Yaoundé: Friedrich Ebert Stiftung.
- Boh, H. and Ntemfac, O. (1991). *The Story of Cameroon Calling: Prison Graduate*. Bamenda: United News Service.
- Cameroon Tribune. 1990. Issue No. 4714
- Coleman, R. (2000). The Ethical Context for Public Journalism: As an ethical context for public journalism, communitarian philosophy provides principles for practitioners to apply to real world problems. *Journal of Communication Inquiry*, 24(1), 41-66.
- Fanucci, F. and Prina, F. (2008). *Scoping Study on Freedom of Expression in Cameroon*. Global Partners & Associates.
- Federation of African Journalists (FAJ). 2010. Workshop on Security and Protection of African Journalists, 2-3 September, Addis-Abba.
- Frère, M-S. (2014). Journalist in Africa: A high-risk profession under threat. *Journal of African Media Studies*, Vol 6(2), 181-198.
- Jyotika, R. (2001). A Profile of Journalists in Post Independent Tanzania. *Gazette*, Vol. 63(6), 539-555.
- Jyotika, R. & Kelly, J. D. (2003). Reporting the News from the World's Rooftop. A Survey of Nepalese Journalists. *Gazette*, Vol 65(3), 291-315.
- Jyotika, R. (2003). The Private & Government Sides of Tanzanian Journalists. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, Vol. 8, No. 1, 8-26.
- Kouyo, A. (2010). Second AFJ Congress in Harare-African Journalists thinking about their working conditions.
- Lush, D, Le Pelley, M. and Funck, K. (2012). *Self-Regulation, Working Conditions and Corruption in African Journalism*. Friedrich Ebert-Stiftung.
- Lush, D. (1998). The Role of the African Media in the Promotion of Democracy and Human Rights. In *Towards a New Partnership with Africa: Challenges and Opportunities*, Kayizzi-Mungerwa, S, Olukoshi, A.O and Wohlgemuth L. (eds). Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, 42-65.
- Mwesige, P.G. (2004). Disseminators, Advocates and Watchdogs: A Profile of Ugandan Journalist in the new Millennium . *Journalism*, 5(1), 69-96.
- Ndangam, L.N. (2006). 'Gombo': Bribery and the corruption of journalism ethics in Cameroon. *Ecquid Novi*, 27(2), 179–199.
- Ndangam, L. (2009). "All of us have taken Gombo": Media pluralism and patronage in Cameroonian journalism. *Journalism*, 10(6), 819–842.

- Ngangum, P.T. (2015). Cash and Gifts for Coverage: Bribery and Corruption of Journalism Ethics in Cameroon. Paper Presented at the 3rd International Conference on Media Ethics. School of Communication. University of Seville, 24-26 March, 2015.
- Tanjong, E. (2012). Media Balance in Sub-Saharan Africa's Fragile Democracy. Analysis of Journalism Practice in Cameroon. Limbe. Design House.
- The Post. 2007. Issue No. 14.
- Weaver, D. and Willnat, L. (Eds). (2012). *The Global Journalist in the 21st Century*. New York, NY: Routledge.
- Weaver, D. and Wilhoit G. C. (Eds). (1996). *The American Journalist in the 1990s: US News People at the End of an Era*. NJ. Lawrence Erlbaum Associates, Inc, Publishers.
- Weaver, D. And Wilhoit, C. G. (1986). *The American Journalist*. Bloomington, IN: University of Indiana Press.

LaborComm 2015

Bilginin Özgürleşememe Sorunu: Neoliberal Ortamda İnternet İçeriğine Müdahaleler

Hüseyin Çelik ^{1*}, Cansu Arısoy ²

¹ Doç. Dr. İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

² University of Salford School of Humanities, Languages and Social Sciences Doktora Öğrencisi

E-Posta: hucelik@gmail.com; cansu.arisoy@gmail.com

* Sorumlu Yazar; Tel.: +90-532-775-3734

Özet

12 Nisan 1993 tarihinde ODTÜ'den Ankara-Washington arasında kiralık hat ile Türkiye'de ilk İnternet bağlantısı gerçekleştiği andan itibaren bu yeni mecra, bilginin serbest dolaşımı, paylaşılması, etkileşimci olması nedeniyle yoğun ilgi çekmiştir. Günümüzde bu mecra üzerinde oluşan bilginin her zaman gerçek olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu nedenle İnternetin oluşturduğu gerçeklik, geleneksel medyaya göre daha şüpheli olarak karşılanmaktadır. Yıllar boyunca habercilik pratiklerinin üretilme ve tüketilme tarzına ilişkin bakış açısı temelde aynı kalmış ve gazetelerde, görsel işitsel araçlarda yer alan haberler için her seferinde çeşitli nesnellik ölçütleri belirlenmiştir. Günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi sonucu oluşan sosyal medya gibi yeni haber mecralarının özellikleri nedeniyle bu ölçütler çok daha sorunlu bir hal almıştır. İnternetin kaygan ve kırılğan yapısı neoliberal ortamın yapısından etkilenmekte ve sonuçta kolayca manipüle edilebilmektedir. Doğruların yanlış, yanlışların doğru olarak kabul edilmesinde internetin uygun yapısı ile neoliberal uygulamaların beraberliğine bakılması gerekmektedir. Zira geleneksel medya ortamında gerçeğin hızlı bir şekilde, etkileşimli ve yaygın olarak manipüle edilmesinin zorluğu nedeniyle neoliberal yapı internet ortamını tercih etmektedir.

Neoliberalizm 1990'lı yıllardan itibaren pek çok ekonomik sıkıntıya ve krize neden olmuştur. Neoliberal düzen, demokrasi karşıtı ve teknokratik oligarşiye dayalı bir sistemdir. Bu oligarşik yapı; ülkenin üst düzey politikacıları, bürokratları, önemli firmaların yönetici ve patronları, bu ideolojik yapıyı hoş karşılayan sivil toplum liderleri, medya patronları ve akademisyenlerden oluşan seçkin bir yapıdır. Bu nedenle bu oluşturulan yapı neoliberal sisteme sarılarak kendi meşrutiyetlerini devam ettirmektedirler. Günümüzde internetin enformasyon işlevini yerine getirilmesi sırasında bu yapı

tarafından yoğun müdahalelerle karşılaşmaktadır. Bu müdahaleler siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduran bu yapı tarafından icra edilmektedir. Bu güçler, günümüzde neoliberal krizin yaşandığı Türkiye’de internetin hızlı ve etkili manipülatif yapısından istifade ederek bilginin çarpıtılması, yeniden ve kendi çıkarları doğrultusunda üretilmesi gibi faaliyetlere girişmektedirler. Bu bildiride son yirmi yıldır dünyada yaşanan neoliberal düzen sonucu iktidarı ve ekonomik gücü elinde bulunduranların internete müdahale çabaları incelenmiştir. Bu kapsamda Türkiye’de 2014 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonraki dönem örneklem olarak alınmış ve bu kapsamda nitel bir araştırma dizaynı kullanılmıştır. Böylece bu çalışmada son yıllarda gerçeğin yeniden inşası, bilginin üretilmesi ve dağıtılması konularındaki internet uygulamaları ele alınmış, neoliberalizmin oluşturduğu yapı ile İnternet arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu ilişki sonucunda ortaya çıkan internetin içeriğine müdahaleler ve bilginin manipüle edilmesi konuları belirlenen döneme ait Türkiye’de yaşanan tipik olaylar örnekler verilmek suretiyle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

İnternet; sosyal medya; neoliberalizm; internete müdahale; sansür.

Giriş

İnternet mecrası, bilginin serbest dolaşımı, paylaşımı ve etkileşimci olması nedeniyle yoğun ilgi çekmiştir. Günümüzde bu mecra üzerinde oluşan bilginin her zaman gerçek olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu nedenle internetin oluşturduğu gerçeklik yapısı, geleneksel medyaya göre daha şüpheli olarak karşılanmaktadır. Yüzyıllar boyunca habercilik pratiklerinin üretilme ve tüketilme tarzına ilişkin bakış açısı temelde aynı kalmış ve gazetelerde, görsel işitsel araçlarda yer alan haberler için her seferinde çeşitli nesnellik ölçütleri belirlenmiştir. Günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi sonucu oluşan sosyal medya gibi yeni haber mecralarının ortaya çıkması nedeniyle bu ölçütler günümüzde çok daha sorunlu bir hal almıştır. İnternetin kaygan ve belirsiz yapısı neoliberal ortamın yapısından etkilenmekte ve sonuçta kolayca manipüle edilebilmektedir. Doğruların yanlış, yanlışların doğru olarak kabul edilmesine kolaylıkla izin veren internetin yapısına günümüzde hâkim olan neoliberal politikalarla birlikte bakılması gerekmektedir.

Neoliberalizm 1990’lı yıllardan itibaren pek çok ekonomik sıkıntıya ve krize neden olmuştur. Neoliberal düzen, demokrasi karşıtı ve teknokratik oligarşiye dayalı bir sistemdir. Bu oligarşik yapı; ülkenin üst düzey politikacıları, bürokratları, önemli firmaların yönetici ve patronları, bu ideolojik yapıyı hoş karşılayan sivil toplum liderleri, medya patronları ve akademisyenlerden oluşan seçkin topluluklardan oluşmaktadır. Bu nedenle bu oluşturulan yapıdaki topluluklar, neoliberal sisteme sarılarak kendi meşrutiyetlerini devam ettirmektedirler. Günümüzde internetin enformasyon işlevini yerine getirilmesi sırasında bu yapı tarafından yoğun müdahaleler olmaktadır. Bu müdahaleler siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduranlar tarafından icra edilmektedir. Bu güçler, günümüzde neoliberal krizin yaşandığı Türkiye’de internetin hızlı ve etkili manipülatif yapısından istifade ederek bilginin çarpıtılması, yeniden ve kendi çıkarları doğrultusunda üretilmesi gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu bildiride son yirmi yıldır dünyada yaşanan neoliberal düzen sonucu iktidarı ve ekonomik gücü elinde bulunduranların internete müdahale çabaları incelenmiştir. Bu kapsamda Türkiye’de 2014

yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonraki dönem örneklem olarak alınmış ve bu kapsamda nitel bir araştırma dizaynı kullanılmıştır. Böylece bu çalışmada son yıllarda gerçeğin yeniden inşası, bilginin üretilmesi ve dağıtılması konularındaki internet uygulamaları ele alınmakta, neoliberalizmin oluşturduğu yapı ile İnternet arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu ilişki sonucunda ortaya çıkan internetin içeriğine müdahaleler ve bilginin manipüle edilmesi girişimleri, belirlenen döneme ait Türkiye’de yaşanan tipik olaylar örnekler vermek suretiyle ortaya çıkarılmıştır.

İnternetin Gelişmesi ve Bilginin Dönüştürülmesi

Yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi, gündelik hayatın zamansal, mekânsal kısıtlamalarıyla çevrili insanların sanal olarak bir araya gelmeleri ya da gelir gibi olmaları için yeni fırsatlar sunmaktadır. Teknolojilerin sunduğu bu yeni imkânlar sonucu insanların deneyimlerini paylaşmaları, fikirlerini beyan etmeleri ve fikir alışverişinde bulunmaları olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca internet, kendine özgü olanaklarından dolayı, sadece mevcut kitle iletişim araçlarından çıkan enformasyonun yayılmasına olanak veren bir araç olarak kalmamış, aynı zamanda enformasyonun yeniden üretildiği ve yeni biçimlerde sunulduğu bir ortam haline gelmiştir (Çakır, 2007, s. 126).

İnsanların sosyalleşmesi için yeni bir mecra olarak görülen yeni iletişim teknolojileri bazılarınca güvenilir bir bilgi yığını kapalı, işe yarayan, yaramayan her şeyin bulamaç olduğu dev bir çöplük olarak kabul edilmektedir. Günümüzde her şeyin gösterge sanayisine dönüşmüş olması (Baudrillard, 1995, s. 21) ve göstergelerin elektronik medyada daha çok yer bulması söz konusudur. Bu durum elektronik medyanın gelişimini hızlandırmıştır.

Elektronik medyanın gelişmesine olumsuz olarak bakanlar bu teknolojilerin sunduğu imkânlardan birisi olan sosyal medyanın işlevlerine, işleyişine aşırı anlamlar yüklediğini ve bu nedenle çok tartışılır olduğunu ileri sürmektedirler. Devasa miktarda bilgi içermesi nedeniyle bu bilgilerin artık kontrol edilememesi ve zamana ve mekâna bağlı olmaksızın devamlı olarak değişmesi bu şüpheleri ve endişeleri arttırmaktadır.

İnternet hakkında temelde üç düşünce hâkimdir: Bunlardan birinci grubu oluşturanlar internetin her türlü alanda dünyada bir devrim yaptığını, bütün insanlık problemlerinin bu yüce araç sayesinde çözüleceğini, politik süreçlerden ve karar mekanizmalarından dışlanan halkların daha katılımcı ve şeffaf demokrasiye bu araç üzerinden kavuşabileceklerini savunanlar insanlardır (Göker, 2009, s. 216).

İkinci grubu oluşturanlar; internetin de diğer pek çok yeni araç gibi neoliberal politikaların yeni bir sömürü aracı olduğunu, sadece üst orta sınıftan gençlerin ve beyaz yakalıların kullanabildiği bu aracın insanları birbirine yabancılaştırdığını, geniş kitleler tarafından kullanılmadığı için toplumsal mücadele aktörleri için asla yaygın medya araçlarının yerini tutamayacağını düşünenler oluşturmaktadır (Göker, 2009, s. 216).

Üçüncü grup ise internetin iktidar sahipleri tarafından kontrol edilmeye ve biçimlenmeye, sermaye tarafından yönlendirilmeye çalışıldığı, erişim engelleri nedeniyle geniş toplum kesimlerinin dışlandığı, ırkçı-cinsiyetçi şiddet söylemleriyle sarmalandığı gerçeğinin farkında olarak, her şeye rağmen burayı da bir mücadele alanı olarak kabul edenlerden oluşmaktadır (Göker, 2009, s. 216). Fakat internetin getirdiği şeylere bakınca dört sonuç ortaya çıkmaktadır. Bunlar: Geniş bilgi kaynaklarına hızlı erişim, sesini duyurmada çok önemli bir araç, coğrafi, fiziki ve zaman engelleri ortadan kalktığı, toplumsal

statü ve hiyerarşi gözetmeksizin herkesin sözünü söyleyebildiği bir ortam olduğudur (Göker, 2009, s. 216). Bu ortam devasa büyüklükte ve hiçbir kütüphanenin almayacağı bir boyuttur. Sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla birlikte bilginin hızlı bir biçimde paylaşılması ve böylece anlık anlam yaratması nedeniyle internet daha önemli hale gelmiştir.

Sosyal medya aslında bilgiden çok, veri ve çeşitli enformasyon kırıntıları içeren yapısıyla gerçeği ifade etmekten çok, o anlık duygusal ve eksik bilgileri içermektedir. Örneğin popüler sosyal medya sitelerinde insanların o anki duygularını ve düşüncelerini ifade eden yazı, resim ve semboller, ne yazık ki kültür yapısı ne de sözlü kültür yapısı ile ilişkilidir. Örneğin sözlü kültür geniş bir kültürel mirası beraberinde taşımaktadır. Oysa sosyal medyada ifade edilenler, insanların o an sesli düşünceleri sonucunda hazırlıksız, düşünmeden sarf ettikleri, genellikle anlık şeylerdir. Bu bakımdan sesli düşünme ile sözlü kültür ayırt edilmelidir. Sesli düşünme şekli, adından anlaşıldığı gibi olgunlaşmadan, biçimlendirilmeden gerçekleştirilen daha ham olan bir faaliyettir. Esasen enformasyon üretim sürecinde “ne, nerede, ne zaman, nasıl, ne şekilde ve kime” faktörleri ortaya konulmadan yapılan eylem bilgi değeri taşımamaktadır. Sosyal medyayı kullananlar genellikle eğlenmek, tartışmak, gevezelik etmek, atışmak, ağzına geleni düşünmeden söylemek, içini dökmek, ifade edemediklerini siyasi ya da sosyal konuları duygusal bir dille ortaya saçmak, kendi tanıklıklarına ait bilgiler olarak gördüğü foto, video, müzik, ses, yazı gibi anlatım araçlarını başlı başına uğraşıp sunmak, dikkat çekmek bağımlılığındadır. Bu medya şekli; katılma, birliktelik, dayanışma, itişme, kendini gösterme, çok ciddi sorumluluk almadan söz söyleme, rahatlatma gibi çeşitli ihtiyaçlara doğal imkân sunan bir kamusal alan ve siyasetçilerin, reklamcılarının, kamusal figürlerin kullanmak istediği bir stadyum kapısı gibi kullanılmaktadır.

İnternetin oluşturduğu sosyal medyaya duyulan ilgi bu mecranın sınır tanımaz olmasından dolaydır. İnternet ile birlikte geleneksel kitle iletişim araçlarının biçimlendirdiği kaynak ile alıcı arasındaki ilişki farklılaşmaya başlamıştır. Bu ilişki çok yönlü olarak yapılandırılmış ve etkileşimci yapısıyla ölçülemez ve kontrol edilemez, anlaşılması zor bir hale dönüşmüştür. Günümüzde internet hem doğru hem de yanlış bilginin taşıyıcısı durumundadır. Bu nedenle alıcılar kaynaktan aldıkları enformasyonu kullanmaları konusunda tereddütler yaşamaktadır. Gelen bilgilere şüpheyle yaklaşarak birçok kaynaktan bilgiyi doğruladıktan sonra kullanma yoluna gitmektedirler. Özellikle sosyal medya aracılığıyla elde edilen bilgilere daha temkinli yaklaşılmaktadır.

İnternetin oluşturduğu yeni ortamda sosyal tecrit tehdidi bulunmaktadır. İnternetin sunduğu ortam sayesinde artık evden dışarı çıkıp alışveriş yapılmasına, geleneksel sosyal ortamlarda bir arada bulunmaya, sinemaya ve tiyatroya gitmeye, konser dinlemeye gerek yoktur. Gündelik hayatın örgütlenmesi fazlasıyla yorgunlukları çoğalttığı için tüm bunlar evinizden internet aracılığıyla yapılabilir şeyler haline dönüşmüştür. Böylece sosyal medya aracılığıyla sosyalleştik derken sosyal alandan tecrit mi olunmaktadır sorusu akla gelmektedir.

İnternet medyasının küresel olması sayesinde kültürel aynılaştırma (homojenleşme) tehlikesi bulunmaktadır. Aynı ve başat haber kaynaklarından çıkan haberlerin aynı kültürel bağlamı insanlara dikte etmesi, bu kültürü aşılması söz konusudur. Böylece kültürel aynılaştırma tehdidi yeni iletişim teknolojileri ile daha da fazla yakınlaşmıştır.

Yeni iletişim teknolojileri ile sanal toplum yapısının oluşması, yani birbirleriyle gerçek anlamda bağlı olmayan ve elektronik olarak iletişim kuran insanlar topluluğu geleneksel anlamda sosyalleşmeyi ifade etmemektedir. Bu şekilde iletişim faaliyetinde bulunan insanların çoğunun birbirini tanımaması, hatta coğrafi ve siyasi sınırları aşarak insanların aynı toplumun üyesi gibi davranmaları söz konusudur.

Oysa aynı toplum üyelerinin gerçek anlamda ortak problemleri ve endişeleri paylaşmaları, birbirlerini anlamaları ve empati kurmalarının sanal toplum yapısıyla mümkün olamayacağı aşîkârdır.

Hızlı bir şekilde, gerçek zamanlı iletişim imkanları verebilen yeni iletişim teknolojileri güvenilir bir projeksiyon sunmamaktadır. Teknolojiyi üretenlerle tüketenler arasında bilgi ve kontrol bakımından bir farklılık göze çarpmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerine sahip olanlarla olmayanlar arasındaki uçurum gün geçtikçe artmaktadır. Bir yanda sayısal teknoloji ile bilgiye ulaşan, imkânlarından istifade eden insanlar, diğer yandan ise teknolojinin sunduğu imkânlardan habersiz, haberi olsa dahi bu konulara para harcayamayan kitleler. Böylece teknolojik gelişmeler bilginin kullanımı ve bilgiden istifade etme fırsatları yaratırken, teknolojik gelişmelerden yararlanamayanları bilgi ve enformasyondan mahrum bırakmaktadır. Teknolojiyi elde etseler dahi eğitim ve kültür düzeyleri düşük olduğundan bunu gerektiği gibi ve sorgulayıcı şekilde kullanamamaktadırlar. Böylece ünlü iletişimci Marshall Mc Luhan'ın “küresel köy” öngörüsü (Mc Luhan, 2011, s. 1) ters yüz edilerek “köylüleşmiş insanlar” şekline evrilmektedir. “Köylüleşen insanlar” arasındaki ilişkiler sığ ve önemsiz hale dönüşmektedir. Bu nedenle sosyalleştik sanılırken kişilerarası ilişkiler zayıflamaktadır. Çünkü insanlar başka insanlarla doğrudan ilişki kurma eylemi yerine onu ikame edici bir sanal ortam aracılığıyla iletişim kurma çabasına girmektedirler. Oysa kişilerarası iletişim ortamları, insanların deneyimlerini yüz yüze, onlarla yakın iletişim ve etkileşim kurarak oluşturduğu ortamlardır.

Yeni iletişim teknolojilerinin çok-uluslu şirketler ve devletler aracılığıyla kontrol edilen merkezlerde yoğunlaşmaları dikkat çekmektedir. Bu yoğunlaşma ile bilginin kontrolü ve yönetilmesi tekeli tarzda yapılmaktadır. Örneğin sosyal medyada yer alan bilgiler önce internet servis sağlayıcıları üzerinden akarak dünyada birkaç yerde konuşlanmış olan internet merkezlerine, oradan da ana programın yer aldığı ve verilerin yer aldığı sosyal medya sitesine ulaşmaktadır. Bu nedenle sansür, filtreleme ve manipölasyon, trafik aktığı sırada da mümkün hale gelmektedir. Ayrıca trafiği kontrol eden programlar, sosyal medya sitesi yöneticileri ve moderatörler aracılığıyla çeşitli müdahaleler yapılabilmektedir. Bu müdahaleler sonucu içeriğin sansürlenmesi ve erişimin kontrol edilmesi mümkündür. Ayrıca çeşitli manipölasyonlar ile tıklanma oranları bile fazlalaştırılmaktadır. Bu nedenle internet mecrasında sanal olarak sanal ortam yapısı itibariyle sorunludur.

Sosyal medyanın yeni iletişim teknolojileri sonucu aşırı yoğunlaşarak gittikçe daha çok tek elde toplanması, kontrol edilme olanaklarının artması ve kolaylıkla manipölasyona izin vermesi nedeniyle bu oluşumlara daha temkinli olarak yaklaşılması gerekmektedir. Bu oluşumların geleneksel sosyalleşme araçlarından okul, aile, arkadaşlar olarak özetlenebilen sosyal çevreyi tam olarak karşılayamayacağı açıktır.

İnternetin kolaylıkla müdahale edilebilir bu yapısı iktidarların enformasyonu-bilgiyi kendi çıkarları doğrultusunda oluşturmalarını ve yaymalarını mümkün hale getirmektedir. Bundan dolayı iktidarlar internetteki çeşitli siteleri kısıtlamakta ve engellemektedirler.

Türkiye’de gezi parkı olayları sonrasında geleneksel medyanın haberlerini kısıtlaması ve engellemesi, haber almada çeşitli zorluklar sosyal medyanın önemini artırmıştır. Sosyal medya geleneksel medyadan daha hızlı ve anlık haber verme imkânını sağlamaktadır. İnsanlar bu nedenle internet mecrasında daha çok paylaşım, haber alma ve yayma etkinliklerine sahip olmuştur. Bu nedenle geleneksel medyaya uygulanan oto sansür veya kısıtlama yöntemleri sosyal medyaya da uygulanmaya başlamıştır.

Neoliberal Yapı ve Sayısal Kültür

Neoliberal ortamda “sermaye, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı”, “tam rekabet ortamının sağlanması” kapitalist ideoloji söylemine uygun bir yapı oluşturmaktadır. Bu yapıda tüm siyasal, toplumsal, askeri ve ekonomik oluşumlar bu hâkim ideolojiye uygun bir şekilde tesis edilmektedir. Bu nedenle paradigma Wallerstein’in dediği gibi Batı’da oluşturulmakta ve Doğu’ya dikte ettirilmektedir (Wallerstein, 2011, ss. 26-28). Bu paradigmada Batı daha özgürlükçü ve eşitlikçi bir yapıda gösterilmektedir. Aynı paradigma neoliberal yapıyı beslemekte ve gelişmesine, şekillenmesine neden olmaktadır. Bu sistemde yeni denetim biçimlerini kurmak için teknolojik gelişmelerden yararlanılmaktadır. Marcuse bu ilişkiyi aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

İleri işletim uygarlığında rahat, pürüzsüz, usauygun, demokratik bir özgürlük yürürlüktedir – teknolojik ilerlemenin bir belirtisi. Gerçekten de, bireyselliğin toplumsal olarak zorunlu ama acılı işlerin makineleştirilmesinde bastırılmasından; bireysel girişimlerin daha etkili, daha üretken şirketlerde yoğunlaşmasından; eşitsiz donatımlı ekonomik özneler arasındaki özgür yarışmacılığın kurala bağlanmasından, kaynakların uluslararası örgütlenişini engelleyen öncelik haklarının ve ulusal egemenliklerin kısıtlanmasından daha ussal ne olabilir? (Marcuse, 2010, s. 19).

Bu ussal olarak kurulmuş düzende – yani neoliberal sistemde – yer alan toplum; bir tavuk, horoz kümesi olarak düşünüldüğünde, zaten tüm tavuklar yani insanlar kümeste veya sistemin biçimlendirdiği, sınırladığı alanda içerdeler. Bu kümesin işletilmesine ve muhafazasına yönelik ihtiyaçlar elde edilmelidir. Kümesteki tavuklar ve horozlar hem sistemin destekleyerek işletilmesini, hem de sirkülasyonu sağlayacaklardır. Kümesteki besili, sağlıklı tavuk ve horoz sayısını artırmak, gereksinmelerini karşılamak (gıda, ısınma, barınma-bunlar insan gereksinimleri olarak uzatılabilir: eğlence, eğitim, enformasyon, giyim, tatil vs.) suretiyle onlardan maksimum fayda elde etmek (et, yumurta) amaçlanmakta ve bu yolla zenginlikler daha fazla artırılmaktadır. Kapitalist ekonomi yapısında her türlü liberal faaliyet o kadar güçlüdür ki, kümesteki tavuklar ve horozlar ne kaçabilir, ne de kendilerine ait yeni bir sistem-küme kurabilirler. Fakat sistemi tesis etmek için eğitilmiş hale geldikçe onlara yeni haklar vermek gerekmektedir. Bu aşamada eski kümesler paralelinde yeni kümesler kurmak gerekmektedir. Bu yeni kümesler daha az maliyetli olmalı ve kapitalist sisteme daha az yük olmalıdır. Daha fazla getiri elde etmek için yapılandırılmalıdır. Bunlar asıl kafesi besleyecek, onu elinde bulunduranların varlığını devam ettirecek ve gelişmesini sağlayacak şekilde yapılandırılmalıdır. Asıl kafesi Batı dünyası, yeni kurulan kafesleri ise Doğu dünyası olarak düşünebiliriz. Doğu dünyasının kafes düzeni artık Batı tarafından oluşturulan bir paradigmaya dayalıdır. Bu nedenle Doğu üretmeli, Batı ise tüketmelidir. Günümüzde Batı sanayi ve endüstri ürünü değil enformasyon üretecek şekilde yapılandırılmıştır. Enformasyon üreterek dünyanın geri kalanını tüketecektir. Bu sistemin işlemesi için Doğu dünyası, Batı gibi ehil, eğitilmiş ve enformasyon üretecek niteliğe gelmemesi gerekmektedir. Batıdaki eğitim sistemindeki bireyler zaten Doğuyu sömürecek insanlar olacak yetiştirilmektedir. Artık yönetenlere veya yönetenlere yardımcı olacak insanların yaşadığı sistemlere değil yönetilenlere daha az eğitilmiş-ideolojik olarak daha rafine olmuş, mümkünse her an kendi içerisinde çatışan ekonomileri her zaman krizde olmalarını sağlayacak sistemlere ihtiyaç vardır. Böylece Batı tarafından üretilen bilgi Doğu’ya işlenmesi ve ürün olarak çıkarılması için gönderilir. Bu nedenle bilginin serbest dolaşımı, özgür olması gibi söylemler ancak kümesin içerisinde yani kontrol edilebilir olduğu sürece mümkündür. Bütün bu sınırlandırmalar zaten kodlarla, yani

programlarla yapılmaktadır. Bilgi her türlü vasıta ile ele geçirilebilir, şekillendirilebilir, değiştirilerek gönderilebilir haldedir. Tüm bunların saniyeler içerisinde yapılması artık mümkün hale gelmiştir. Ortak amaç: Mal ve hizmetlerin serbest dolaşımıdır, bilginin değil. Çünkü kontrol altındaki bilgi, mal ve hizmetlerin ortak dolaşımının sağlanması için gereklidir. Bu yapı, sistemin izin verdiği ölçüde rekabet, özgürleşme, bilginin serbest dolaşımına izin vermektedir. Peki, bilgi nasıl serbest dolaşacak, kendisine yeni bilgiler katarak özgür bir biçimde şekillenecek ve insanlara ulaşacaktır? Bu mekanik, dayatmacı ve toptancı yapıda bilginin özgür olması sınırlıdır. Eğer sınır aşılsa müdahale etme imkânı her zaman vardır. Doğrunun yanlış, yanlışın doğru olduğu, üstelik bütün bunların belirsiz olduğu ortamda bilgi nasıl özgür olacaktır? Bu nedenle internetin özgür olmadığı mekanik yapısı ortaya çıkmaktadır. Bilginin kodlarla, kodların çeşitli uygulamalarla, tarayıcılar (browser) ile işlenip aktırıldığı günümüz internet yapısında bilginin çeşitli kısıtlamalar ile kontrollü olarak verildiği bir ortam, aslında baştan sona kadar sorunludur.

Askeri bir uygulama olarak geliştirilen ve soğuk savaşın tüm izlerini taşıyan platform, sistemin kopmaması, sönmemesi için birkaç adet birbirlerini destekleyen merkezden oluşturulmuştur. Bu merkezler dünyanın çeşitli ülkelerindedir fakat Batı kontrolündedir. Dünyayı dolaşan milyonlarca kilometreden oluşan fiber optik kablo ağı bu yapıyı oluşturmaktadır. Bu yapının kontrolü da Batı şirketlerinin elindedir. Soğuk savaşın bitmesiyle kapitalist yapıya hizmet ettiği açık olarak anlaşılan bu yapı, hem kapitalist ekonomiye hizmet etmekte, hem de eğlendirme, eğitime işini örgütlemekte, fakat bilginin özgürleşmesine katkıda bulunmamaktadır. Aslında bu yapının böyle bir amacı derdi de yoktur. Bu nedenle internet içeriğine müdahalede bulunulması gayet normal bir durum olarak karşılanmaktadır. Bu durum kapitalist paradigma ile son derece uyumludur. Bunu sağlamak, tesis etmek ve sürdürmek için hem Batı'nın bilgi dağarcığından istifade edilmektedir, hem de dünyanın geri kalanının iş gücünden yararlanılmaktadır. Bu şekilde sürdürülebilir gelişmeyi ve azami kar elde etmeye yarayan yapının muhafaza edilmesi amaçlanmaktadır. Neoliberal sistemin krizlerinin devamlı yaşanması ekonomik sistemin tıkanmasından değil, neoliberal yapıyı devam ettirmek amacından kaynaklanmaktadır. Böylece krizlerden beslenen neoliberal sistem kendini yapılandıracak, geliştirecek ve muhafaza edecek, yeni kaynaklar bulmak için kendini devamlı revize edecektir. Bu aşamada internet içeriğine müdahaleler bu açıdan değerlendirilmelidir. Sistemi alaşağı etmek veya sistemde yaralar açmak isteyen girişimler en başından önlenmelidir. Bu şekilde düşünüldüğünde devletler bu işte taşeron olarak kullanılabilir. İnternetin yapısı uluslararası olduğu halde “ulusal çıkarlar” gerekçe gösterilerek internet içeriğine müdahale edilmektedir. Fakat bu durumlar geçicidir. Eninde sonunda muslukları, filtreleri açarak sistemin düzenli akışına izin vermek zorunda kalınmaktadır. Uluslararası sistem Wallerstein'in ifadesiyle dünya sistemi, ancak belirli miktarlarda ve ayarlarda internet içeriğine müdahaleye izin vermektedir. Devletlerin müdahalesi geçici, dünya sisteminin müdahalesi daimidir. Çeşitli sosyal sitelere erişim mahkeme kararıyla yapılabilmekte ve firmalar gelerek devlet yetkilileriyle görüşmekte ve pazarlık yapabilmektedirler. Bilginin aktıktan sonra bilginin veri tabanlarında saklanması veya silinmesi uluslararası kapitalist sistemin elindedir. Müdahale olduğunda çeşitli bilgiler uygulamayı yürüten şirket tarafından çıkarılabilir (You Tube, Facebook, Twitter, Instagram gibi). Devletler bu uygulamaları işleten şirketlere yönelik girişimler yaparak ya da bu uygulamalara girilmesini önleyerek müdahalelerde bulunmaktadırlar. Bu şirketler mahkeme kararlarını uygulayıp içeriğin kaldırılmasını, engellenmesini sağlamakta veya devletlere direnebilmektedirler. Bu girişim çoğu zaman etkili olmamakta, sonuçta ara yol bulunmaktadır. Uluslararası şirketler özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan devletlere karşı daha etkili oldukları görülmektedir. Esas önemli olan

durum; çeşitli veri tabanlarına ulaşma veya ulaşamama konusunda sorunlarla karşılaşılmasıdır. Google, Yahoo gibi dev veri tabanlarında bilgiyi doğru, yanlış, yönlendirici, etkili, etkisiz bilgi kırıntılarıyla ve devasa bilgi yapılarıyla karşılaşmaktadır. Bu yapıların içeriğine müdahaleler olduğunda devlet bu mecraların erişimine izin vermemektedir. Oysa uydu yoluyla internete ulaşılabilmesi mümkün olduğundan bu yol etkili bir çözüm olmamaktadır. Bu nedenle internet içeriğine devlet müdahalesi ancak uluslararası sistemin izin verdiği, uygun bulunduğu ölçüde yapılabilmektedir. Türkiye’de internet içeriğine müdahale edildiğinde istatistiki bilgilerin verilmemesi ve engellenen sitenin hangi gerekçe ile engellendiği bilgisinin ilgili sayfada yer almaması, uygulamada yanlışlar olduğu ya da Türkiye’nin sansür uygulamaları konusunda kaygılarının olduğu görünümünü vermektedir (Henoğlu ve Yılmaz, 2013, s. 232).

Türkiye’de İnternet İçeriğinin Engellenmesiyle İlgili Düzenlemeler

Türkiye’de internet içeriğinin düzenlenmesi ile ilgili çalışmalar oldukça yenidir. 5651 numaralı “İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkındaki Kanun” 23 Mayıs 2007 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanunun 8/A maddesine göre Türkiye’de internet yayınına erişimin engellenmesi kararının verilebileceği suçlar şunlardır: 5237 sayılı Türk Ceza Kanununda yer alan; İntihara yönlendirme (m.84), Çocukların cinsel istismarı (m.103,1. fıkra), Uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanılmasını kolaylaştırma (m.190), Sağlık için tehlikeli madde temini (m.194), Müstehcenlik (m.226), Fuhuş (m.227), Kumar oynanması için yer ve imkân sağlama (m.228), suçları. 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar. Bu kanuna 27 Mart 2014 tarihinde çıkarılan “Özel hayatın gizliliği nedeniyle içeriğe erişimin engellenmesi” ve 27 Mart 2015 tarihinde “Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi” maddeleri eklenmiştir. “Özel hayatın gizliliği nedeniyle içeriğe erişimin engellenmesi” hakkındaki kanun maddeleri şu şekildedir¹:

MADDE 9/A- (Ek: 6/2/2014-6518/94 md.)

- (1) İnternet ortamında yapılan yayın içeriği nedeniyle özel hayatının gizliliğinin ihlal edildiğini iddia eden kişiler, Başkanlığa doğrudan başvurarak içeriğe erişimin engellenmesi tedbirinin uygulanmasını isteyebilir.
- (2) Yapılan bu istekte; hakkın ihlaline neden olan yayının tam adresi (URL), hangi açılardan hakkın ihlal edildiğine ilişkin açıklama ve kimlik bilgilerini ispatlayacak bilgilere yer verilir. Bu bilgilerde eksiklik olması hâlinde talep işleme konulmaz.
- (3) Başkanlık, kendisine gelen bu talebi uygulanmak üzere derhâl Birliğe bildirir, erişim sağlayıcılar bu tedbir talebini derhâl, en geç dört saat içinde yerine getirir.
- (4) Erişimin engellenmesi, özel hayatın gizliliğini ihlal eden yayın, kısım, bölüm, resim, video ile ilgili olarak (URL şeklinde) içeriğe erişimin engellenmesi yoluyla uygulanır.
- (5) Erişimin engellenmesini talep eden kişiler, internet ortamında yapılan yayın içeriği nedeniyle özel hayatın gizliliğinin ihlal edildiğinden bahisle erişimin engellenmesi talebini talepte bulunduğu saatten itibaren yirmi dört saat içinde sulh ceza hâkiminin kararına sunar. Hâkim, internet ortamında yapılan yayın içeriği nedeniyle özel hayatın gizliliğinin ihlal edilip edilmediğini değerlendirerek vereceği kararını en geç kırk sekiz saat içinde açıklar ve doğrudan Başkanlığa gönderir; aksi hâlde, erişimin engellenmesi tedbiri kendiliğinden kalkar.

¹ www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5651.pdf

(6) Hâkim tarafından verilen bu karara karşı Başkanlık tarafından 5271 sayılı Kanun hükümlerine göre itiraz yoluna gidilebilir.

(7) Erişimin engellenmesine konu içeriğin yayından çıkarılmış olması durumunda hâkim kararı kendiliğinden hükümsüz kalır.

(8) Özel hayatın gizliliğinin ihlaline bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde doğrudan Başkanın emri üzerine erişimin engellenmesi Başkanlık tarafından yapılır.

Bu maddede özetle internetteki yayın içeriği nedeniyle, gerçek ve tüzel kişiler ile kurum ve kuruluşlar, kişilik haklarının engellendiği gerekçesiyle içerik sağlayıcısına müracaat ederler. İçerik sağlayıcısına ulaşılmaması durumunda servis sağlayıcıya müracaat ederek içeriğin yayından çıkarılmasını isteyebilirler. Ayrıca yine aynı nedenlerle sulh ceza mahkemelerine müracaat ederek içeriğin engellenmesini isteyebilirler. Yalnızca içeriğin bulunduğu sayfa engellenebilir ve bu mümkün olmaz ise hâkim kararıyla internet sitesine toptan engellenmesi kararı verilebilir. Özel hayatın gizliliği konusunda içeriğin engellenmesi konusunda Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı'na müracaat ederek içeriğin engellenmesi istenebilir. Burada içerik; yayın, kısım, bölüm, yazı, resim ve video şeklinde olabilir. Ayrıca Sulh Ceza Mahkemesine içeriğin engellenmesi talebinde bulunulabilir.

“Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi” ilgili kanunun birinci maddesi şu şekildedir²:

MADDE 8/A- (Ek: 27/3/2015-6639/29 md.)

(1) Yaşam hakkı ile kişilerin can ve mal güvenliğinin korunması, millî güvenlik ve kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi veya genel sağlığın korunması sebeplerinden bir veya bir kaçına bağlı olarak hâkim veya gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde, Başbakanlık veya millî güvenlik ve kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi veya genel sağlığın korunması ile ilgili bakanlıkların talebi üzerine Başkanlık tarafından internet ortamında yer alan yayınlara ilgili olarak içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi kararı verilebilir. Karar, Başkanlık tarafından derhâl erişim sağlayıcılara ve ilgili içerik ve yer sağlayıcılara bildirilir. İçerik çıkartılması ve/veya erişimin engellenmesi kararının gereği, derhâl ve en geç kararın bildirilmesi anından itibaren dört saat içinde yerine getirilir.

Başbakanlık veya ilgili Bakanlıkların talebi üzerine Başkanlık tarafından verilen içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi kararı, Başkanlık tarafından, yirmi dört saat içinde sulh ceza hâkiminin onayına sunulur. Hâkim, kararını kırk sekiz saat içinde açıklar; aksi hâlde, karar kendiliğinden kalkar.

Görüldüğü gibi hem 2014 yılında çıkarılan “Özel hayatın gizliliği nedeniyle içeriğe erişimin engellenmesi” ve 27 Mart 2015 tarihinde “Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi” maddeleri internet içeriğini kontrol etmek amacını taşımaktadır. Özellikle “Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi” maddesinde yer alan “Yaşam hakkı ile kişilerin can ve mal güvenliğinin korunması, millî güvenlik ve kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi veya genel sağlığın korunması” gibi hususların ihlal edildiği gerekçesiyle birçok internet sitesi kapatılmıştır. Bu maddeler ile internet ortamında kişilik haklarının ya da özel hayatının ihlal edildiğini iddia eden kişiler mahkemeye gerek duymadan direkt olarak Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı'na (TİB) başvurma imkânı oluşmuştur.

² www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5651.pdf

Hâkim, yalnızca kişilik hakkının ihlalinin gerçekleştiği yayın, kısım, bölüm ile ilgili olarak içeriğe erişimin engellenmesi yöntemiyle kararını verebileceği gibi, zorunlu hallerde internet sitesinde yapılan yayının tümüne yönelik erişimi engelleyebilecektir. Kabul edilen yasayla, yer sağlayıcı, bildirim gelmesi halinde ilgili siteyi yayından çıkarmakla yükümlü olacaktır. Özellikle “Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi” maddesi ile birçok internet haber ve sosyal medya sitesinin engellendiği görülmektedir.

Bulgular

Sosyal medyanın bir tehdit olarak görülmesi ilk kez gezi olayları sırasında gündeme gelmiştir. İnternetin bir araya getirici, ortak hareket etme ve karar verme yönleri protesto eylemlerine katılan kitlelerin dikkatini çekmiş ve cep telefonları aracılığıyla bu mecraları sık olarak kullanmışlardır. Bu durum hükümet yetkililerinin de dikkatini çekmiş ve sosyal medya konusunda endişeli olduklarını belirten demeçler vermeye başlamışlardır:

Bizzat Başbakanın Twitter’ı bir bela olarak tanımlamasının hemen ardından, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Binali Yıldırım sosyal medyanın rolünü şu ifadelerle tartışmaya açtı: “Acaba olaylarla ilgili sosyal medya ne kadar, hangi ölçüde düzgün kullanıldı? Bu sosyal medya olayları provoke etme ve yalan yanlış haberler yayarak insanları galeyana getirme konusunda bir erişmeye sebep oldu mu? Bunların çok iyi irdelenmesi lazım”. İstanbul Valisi Hüseyin Avni Mutlu da “Emniyet’in yetkili birimi sosyal medya üzerinde ters algı yaratmaya çalışan kişilere karşı bir operasyon düzenleyecek” ifadelerini kullandı. Son olarak, AKP’nin sosyal medyadan sorumlu Başkan Yardımcısı Ali Şahin “Yalan ve iftira dolu, provoke edici bir tweet bomba yüklü bir araçtan daha tehlikeli. Son yaşananlar gösterdi ki sosyal medyada bir düzenleme yapılması gerekiyor” diyerek, sosyal medyanın yakında yeni bir sınırlandırmanın konusu olacağını sinyallerini verdi (Altıparmak ve Akdeniz, 2015, s. 1).

Böylece gezi olayları sonrasında çeşitli davalar açılmış internet içeriği davalara konu olmuştur. Türk Ceza Kanunu’nun 214 ve 217. maddelerini ihlal etmekten açılan soruşturmalar sonucu suç unsuru taşımayan nitelikte olduğu ortaya çıkmıştır. Soruşturma konusu tweet mesajlarının “-Direniş için kullanılabilecek Wi-Fi şifreleri, – 19.30’da Gündoğdu Meydanı’nda buluşuyoruz, – Gündoğdu Meydanı’na biber gazı atıldı, buraya gelmeyin, – Tomalar gidiyor gaz sıkıyor, sopayla vuruyorlar” gibi ifadelerdir (Altıparmak ve Akdeniz: 2015, s. 1). Sosyal medyada yanlış haber vermek, polisin nereye müdahale yapacağını söylemek, gaz maskesi istemek gibi mesajların hiçbirisi insan hakları hukukunda ifadenin açıklanmasıyla ilgili değildir, ceza hukuku hükümlerinin hiçbirisi de bu tür ifadeleri kapsayacak şekilde geniş yorumlanamaz (Altıparmak ve Akdeniz: 2015, s. 1). Türk Ceza Kanunun 115. maddesi İnanç, düşünce ve kanaat hürriyetinin kullanılmasını engelleme konusunu işlemiştir. Bu madde aşağıdaki gibidir³:

Madde 115- (1) Cebir veya tehdit kullanarak, bir kimseyi dini, siyasi, sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya veya değiştirmeye zorlayan ya da bunları açıklamaktan, yaymaktan meneden kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Dini ibadet ve ayinlerin toplu olarak yapılmasının, cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla engellenmesi halinde, yukarıdaki fıkraya göre ceza verilir.

³ <http://www.turkhukuksitesi.com/mevzuat.php?mid=3946>

Türkiye’de Twitter’a devlet müdahalesi sonucu bir takım sonuçlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Efe Kerem Sözeri isimindeki Twitter kullanıcısı Twitter mesajlarının engellendiği konusunda yaptığı başvuru sonucunda şu mesajı almıştır:

“Sayın Twitter kullanıcısı,

“Şu URL adresinde bulunan Tweet’inizin engellenmesi hakkındaki mesajınızı aldık ve engelin kaldırılması talebinizi değerlendirdik:

“ <https://twitter.com/efekerem/status/585169638104895488>

“Yapmakta olduğunuz araştırma ve yazıldığı şartları göz önünde bulundurarak, bu seferlik, Tweet’iniz hakkındaki engeli Türkiye’de kaldırdık. Eğer bu Tweet hakkında Türkiye makamlarından başka bir haber alırsak sizi bilgilendireceğiz.

“Saygılarımızla,

Twitter Hukuk”

Twitter tarafından alınan bu sansür kararı aslında, Twitter’ın 21 Mart 2014’te ülke çapında engellenmesine kadar giden “@oyyokhirsiza” hakkındaki karardır. Bu karar aşağıdaki süreçten sonra alınmıştır:

Ulaştırma eski bakanı ve dönemin İzmir belediye başkan adayı Binali Yıldırım ve oğlu Erkam Yıldırım’ın 18 Mart 2014 tarihinde yaptıkları başvuru üzerine, İstanbul 5. Sulh Ceza Mahkemesi” @oyyokhirsiza” Twitter hesabı ile “hirsizaoyyok.wordpress.com” blog’unun erişime engellenmesine karar vermiş, ancak Twitter adına yapılan itiraz üzerine bu karar 27 Mart’ta kaldırılmıştır. Sansürü kaldıran üst mahkeme, kararın gerekçesinde siyasetçilerin kamu denetimine tabi olması gerektiğini ve eleştirilere daha toleranslı olmaları gerektiğini açıklamıştır⁴.

2014 yılı boyunca 79 hesap ve 2 bin 3 tweet sansürlenmiştir. Twitter, “2014 Şeffaflık Raporu”unda Türkiye mahkemelerinden gelen kararların yüzde 70’ine yasal yollarla itiraz edilmesine rağmen bu itirazların ancak yüzde 5’inin kabul edildiğini, sansürü bu şekilde geri alınan sadece 3 hesap ve 189 tweet olduğunu yazmıştır⁵.

Twitter, Türkiye’deki uygulamasına benzer bir şekilde, 18 Mayıs 2014’te Pakistan’da “ülke bazlı içerik gizleme” politikasını uygulamaya sokmuştur. Bu karara dayanak oluşturan ve Pakistan makamlarınca “dine hakaret” ve “ahlaksızlık” gibi gerekçelerle sansürlenmesi talep edilen 36 hesap ve 15 tweet engellenmiştir⁶.

Bir ay sonra, 17 Haziran 2014’te, Twitter bir açıklama yayımlayarak bu hesaplar üzerindeki engeli kaldırmıştır. Twitter’ın açıklamasında Pakistan’ın taleplerinin “yeniden ele alındığı, ve Pakistan makamlarınca durumu açıklığa kavuşturan ek bilgiler verilmediği için engelin kaldırıldığı” belirtilmiştir⁷.

2014 ve 2015 yıllarında yapılan ayrıntılı düzenlemelerden önce ceza kanunundaki çeşitli maddelerin ihlal edildiği gerekçesiyle çeşitli siteler engellenmiştir veya kapatılmıştır. 5651 sayılı kanunun şu andaki halinde sadece 8. maddede sayılan katalog suçlar (müstehcenlik, kumar vb. ile Atatürk’e hakaret) ile 9. madde belirtilen kişilik haklarını ihlal sansür gerekçesi olabilmektedir. Bu nedenle Adana’da yakalanan MİT TIR’larıyla ilgili olduğu iddia edilen belgeleri yayınlayan “@LazepeM” (ve

⁴ <http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/163909-twitter-sansuru-neden-geri-aldi>

⁵ <http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/163909-twitter-sansuru-neden-geri-aldi>

⁶ <http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/163909-twitter-sansuru-neden-geri-aldi>

⁷ <http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/163909-twitter-sansuru-neden-geri-aldi>

RT'leyen- "re-tweet" 10 hesap) hakkındaki sansür kararı MİT'in kişilik haklarını gerekçe göstermiştir⁸.

Devletler gerçeğin açık olarak dolaşmasından rahatsız olmaktadır. Devletin elinde bu sesi kırmak için iki yöntem bulunmaktadır. Birincisi, internetin fişini çekmektir. Bunu Mısır'da ayaklanma sırasında Mısır Hükümeti yapmıştır. Mısır Hükümeti halkın sesini kesmek için dört günlüğüne ülkenin internet erişimini kesmiştir. Bu deneyimin faturası Mısır'a doksan milyon dolar zarara neden olmuştur. Mısırlılar ise o esnada, internet faks köprüleri kurarak, amatör radyoları kullanarak, uydu telefonlarıyla bu kesintiyi bile aşmayı bilmiştir. İkinci yöntem ise kuşkusuz ki sansür ve bununla kol kola yürüyen izleme-denetleme politikalarıdır. Devletler büyük ekonomik zararları göze almayacaklarına göre, sansür ve izleme politikalarını devreye sokmaktadırlar. ABD'de adı, SOPA, PIPA olmakta, Türkiye'de 5651, '*güvenli internet adı takılmaktadır*'⁹.

Sonuç

Yeni iletişim teknolojilerinin insan yaşamına bu denli girmesi insanların bilgi edinme, haber alma ve bilgi yayma, örgütlenme amacıyla bu teknolojileri sık olarak kullanmalarına yol açmıştır. 1980'li yıllardan itibaren uygulanan neoliberal politikalar internet alanına da nüfus etmiş ve içeriğin şekillendirilmesine neden olmuştur. Böylece Türkiye gibi bilgiyi üretmekten ziyade tüketen ülkelerde internet içeriğine müdahaleler; daha çarpıcı, etkileyici ve görünür haldedir. Neoliberal yapı ile internet arasında tesis edilen ilişkinin objektif olmaması neticesinde içerik değişikliğe uğratılmakta, şekillendirilmekte ve engellenmektedir. Bu nedenle neoliberal yapı kendini devamlı üretmekte ve meşrutiyetini devam ettirmektedir.

İnternetin bilgiye kolay ulaşılabilir özelliği dikkat çekmektedir. Fakat her türlü bilgiye ulaşmanın devlet tarafından sorunlu görüldüğü durumlarda internetin teknik yapısının uygun olması nedeniyle sansür, filtreleme, manipülasyon ve engelleme faaliyetlerine girilmektedir. Aslında neoliberal yapının mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını hedeflemesi, buna karşılık bilginin kontrol edilebilir şekilde dolaşımının sağlanması öngörülmektedir. Bu şekilde internet şirketleri ve devletler internet içeriğine müdahale etmektedirler.

Gezi olayları sırasında ve sonrasında Türkiye'de internet içeriğine yoğun müdahaleler yaşanmıştır. Bu süreçte neoliberal yapı ve devlet arasında işbirliği söz konusudur. Şirketler Türkiye'nin isteği üzerine kısmen veya tamamen engellemeler yapmışlardır. Bu engellemeler ülke çapında yapılmıştır. Türkiye'de iktidarlar veya destekleyenlerin şikayeti üzerine mahkemeler mesajlardan, kullanılan anahtar kelimelerden, içerikten dolayı sosyal medya sitelerini engellemişlerdir. Twitter son yıllara dek içerik kaldırma taleplerini küresel bazda uyguladığını, artık bunu sadece o ülkede yapmanın yolunu bulduklarını ve içeriği artık yerel olarak uygulamaya başladıkları görülmektedir.

Türkiye'de önceleri internet içeriğine Türk Ceza Kanunu içeriğinde yer alan hususların ihlali üzerine içeriğe yönelik çeşitli kısıtlamalar ve engellemeler yapılmıştır. Örneğin verilen engelleme ve kapatma kararları Türk Ceza Kanunun 115. Maddesindeki inanç, düşünce ve kanaat hürriyetinin kullanılmasını engellemesi ile ilgilidir. TCK'nın 214. Maddesi suç işlemeye tahrik etme ve 217. Maddesi ise halkı kanunlara uymamaya alenen tahrik konusundadır. Görüldüğü üzere bu suçlar internet ile doğrudan ilgili değil, daha genel bir suç kavramına dayalıdır. Bu nedenle 5651 numaralı

⁸ <http://www.turk-internet.com/portal/yazigoster.php?yaziid=49050>

⁹ <http://www.evrensel.net/yazi/21600/internet-karartmasi-sopa-ve-pipa>

“İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkındaki Kanun” 23 Mayıs 2007 tarihinde kabul edilerek internet suçlarının cezalandırılması hedeflenmiştir. Fakat kanun ilk çıktığı şekliyle Türk Ceza Kanununda yer alan; intihara yönlendirme, çocukların cinsel istismarı, uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanılmasını kolaylaştırma, sağlık için tehlikeli madde temini, müstehcenlik, fuhuş, kumar suçları ile Atatürk aleyhine işlenen suçları kapsamaktadır. Bu konular internetin engellenmesi için yeterli görülmemiştir. Çünkü bu kanun yürürlükte olduğu halde siyasi konular ve özel hayatın gizliliği ile internetin engellenmesi TCK’nın başka maddelerine uydurulmuştur. Toplumsal olaylarının artması ve Türkiye’de siyasi atmosferin gerilmesi üzerine 2014 ve 2015 yıllarında bu kanuna çeşitli maddeler eklenmiştir. 2014 yılında çıkarılan “Özel hayatın gizliliği nedeniyle içeriğe erişimin engellenmesi” ve 27 Mart 2015 tarihinde çıkarılan “Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi” maddeleri internet içeriğini kontrol etmek amacını taşımaktadır. Özellikle “Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi” maddesinde yer alan “Yaşam hakkı ile kişilerin can ve mal güvenliğinin korunması, millî güvenlik ve kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi veya genel sağlığın korunması” gibi hususların ihlal edildiği gerekçesiyle birçok internet sitesi engellenmiştir veya kapatılmıştır.

Sonuç olarak neoliberal sisteme entegre olmuş ülkeler, hem kendi iç siyasetin işletilmesinin sağlanması ve toplumsal olayların engellenmesi, hem de düzenin tekrar üretilmesini sağlayan özel hayatın korunması ile ilgili düzenlemeler yaparak internet içeriğini kontrol etmekte ve interneti engelleme yoluna gitmektedirler. Küresel medya şirketlerinin neoliberal sistem çerçevesinde devletlerin internet içeriğine müdahale etmesi konusunda olumlu tavır takındıkları görülmektedir. Türkiye’de yaklaşık 20 yıl geçmişi olmasına rağmen bu düzenlemeler 2007 yılından sonra yapılmaya başlanmıştır. Yapılan tüm düzenlemeler bilginin özgürleşememe sorunu ile ilgilidir. Böylece bilginin serbest dolaşımı engellenmekte veya gerçeğin çarpıtılması sağlanmaktadır.

Kaynakça

- Altıparmak, K. ve Akdeniz, Y. (2015). *Sosyal Medyaya Müdahale Sinyalleri*. <http://www.banuguven.com/haber/sosyal-medyaya-mudahale-sinyalleri/> adresinden alınmıştır. (Erişim tarihi 24 Nisan 2015)
- Baudrillard, J. (1995). *Kötülüğün Şeffaflığı: Asırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*. Çev., Emel Alora, Isık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı.
- Çakır, H. (2007). Geleneksel Gazetecilik Karsısında İnternet Gazeteciliği. *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı: 22, 2007-1.
- Göker, G. (2009). İnternetsiz devrim mümkün mü? - Yeni Toplumsal Hareketler ve İnternet İlişkisi. *Evrensel Kültür*, Aralık 2009, Sayı: 216, 73-76.
- Henkoğlu T. ve Yılmaz, B. (2013). İnternet Erişim Özgürlüğünün Kısıtlanması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, *Bilgi Dünyası*, 14 (2), 215-239.
- McLuhan, M. (2001). *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Olusumu*. Çev., Gül Çağalı Güven. İstanbul: YKY.
- Marcuse, H. (2010) *Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Idea.
- Wallerstein, I. (2011) *Dünya Sistemleri Analizi*, İstanbul: BGST.

LaborComm 2015

Analitik Dönüşüm ve Herşeyin İnterneti: Sayısal Kapitalizm Üzerine Değerlendirmeler

Derya Tellan ^{1,*} ve Tolga Tellan ²

¹ Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü / Merkez
Kampüs 25240 Erzurum

² Araştırmacı, Yazar / İl Sağlık Müdürlüğü Hastaneler Caddesi No: 21 Yakutiye Erzurum

E-Posta: derya109@yahoo.com; ttellan@yahoo.com

* Sorumlu Yazar; Tel.: +90-442-231-5145; Fax: +90-442-236-1716

Özet

‘Birbirleri arasında bağlantılı şebekeler/ağlar’ (*Interconnected Networks*) kavramının kısaltılmış hali olan internet, dünya üzerindeki sayısız kamu, özel, askeri, sivil, akademik ağın birbirine bağlanmasıyla biçimlenmiş olan bir elektronik-enformatik iletişim ortamıdır. İnternetin başlangıçtaki askeri-endüstriyel niteliğinden uzaklaşarak ticari-iletişim hizmetleri odaklı bir yapıya bürünmesiyle birlikte pazar yapısı için bilgiye dönüştürülmesi gereken bir veri seli içinde kalınmaya başlamış; kar ve rekabete dayalı piyasa dinamikleri de pek çok araştırmacının büyüyen veri yığınına analiz edecek farklı teknikler geliştirmelerine destek olmuştur. Son yıllarda bu denli yüksek miktarda veriye ulaşılmasını sağlayan temel etmen olarak makineler arası iletişim (M2M) gösterilirken, herhangi bir şeyin (varlığın ya da nesnenin) internet erişiminin olması ve internet üzerinden kendisine gelen komutlara göre çalışması ya da kendisinde ortaya çıkan bir değişikliği yine internet üzerinden gerekli yerlere ulaştırması ise ‘her şeyin interneti’ (*internet of everything*) kavramıyla nitelenmeye başlamıştır. Kapitalist pazar dinamiklerinin daha hızlı ve daha düşük maliyetlerle işlerliğinin sürdürülebilmesinin ancak ‘akıllı teknolojiler’ aracılığıyla mümkün olacağını ifade eden çokuluslu sermaye şirketleri, ‘her şeyin interneti’ ile sayısal teknolojiler üzerinden yeni bir hegemonik söylem zemini oluşturmakta ve gerek küresel büyümenin gerekse evrensel ölçekte sosyal uyumun güçlendirilmesinin sayısal platformların analitik dönüşümüne bağlı olduğunu varsaymaktadır. Çokuluslu şirketlerin, yapılandırılmamış ve hızla aktarılan veriden para kazanma anlayışının ötesine geçerek, veri toplama ve analiz metotlarını pazara sunulan mal ve hizmetlere uygulamaları ve algoritmaların tüketicilerin satın aldıklarına eklemlenmesi ise analitik dönüşümün özünü oluşturmaktadır. Bu çerçevede, çalışmada, her

şeyin interneti ile internetin yeni ve gelişkin formuna yön veren analitik dönüşümün toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerinin sermaye-emek ilişkisi bağlamındaki sonuçları tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Her şeyin interneti; analitik dönüşüm; büyük veri; enformasyon toplumu; kapitalizm.

Giriş

‘Birbirleri arasında bağlantılı şebekeler/ağlar’ (*Interconnected Networks*) kavramının kısaltılmış hali olan internet, dünya üzerindeki sayısız kamu, özel, askeri, sivil, akademik ağın bağlanmasıyla biçimlenmiş olan bir elektronik-enformatik iletişim ortamıdır. İnternetin başlangıçtaki askeri-endüstriyel niteliğinden uzaklaşarak ticari-iletişim hizmetleri odaklı bir yapıya bürünmesiyle birlikte pazar yapısı için bilgiye dönüştürülmesi gereken bir veri seli içinde kalınmaya başlamış; kâr ve rekabete dayalı piyasa dinamikleri de pek çok araştırmacının büyüyen veri yığınına analiz edecek farklı teknikler geliştirmelerine destek olmuştur. Son yıllarda bu denli yüksek miktarda veriye ulaşılmasını sağlayan temel etmen olarak makineler arası iletişim (M2M) gösterilirken, herhangi bir şeyin (varlığın ya da nesnenin) internet erişiminin olması ve internet üzerinden kendine gelen komutlara göre çalışması ya da kendinde ortaya çıkan bir değişikliği yine internet üzerinden gerekli yerlere ulaştırması ise ‘her şeyin interneti’ (*internet of everything*) kavramıyla nitelenmeye başlamıştır.

Genel içeriğiyle ‘her şeyin interneti’, yazılım ve donanım tabanlı teknolojilerin doğal bir biçimde dönüşüm göstermediği, sosyal dokunun organik bir uzantısı olmadığı; aksine egemen ekonomik ilişkilerin ve onun ideolojik meşrulaştırıcısı olan söylemin (neoliberalizm) hegemonik baskısı altında kalan ve global finans-kapitalin ihtiyaçları doğrultusunda yatırımların, hukuki düzenlemelerin ve birey nezdindeki sosyo-psikolojik algıların ivmelendirildiği bir alan olmuştur. Bireyin gerek üretici gerekse tüketici olarak ‘her an’ erişilebilir olması, – özellikle çokuluslu şirketlerin – çalışanların iş dışı zamanlarını da sosyal ağlar üzerinden kontrol edebilmelerinin mümkün hale gelmesi ve – sözde kendi işinin patronu olma söylemi aracılığıyla – çok küçük ölçekli girişimlerin dağıtım kanallarının tıkanıklıklarını aşacak yeni çözümler geliştirerek piyasa koşullarındaki daralma eğilimini geciktirmesi internet ekonomisinin kapitalizm açısından işlerliğini garanti altına almaktadır (Schröter, 2014).

Sıralanan gerekçeler ışığında, konuya giriş niteliğindeki bu çalışmada, ‘her şeyin interneti’ ile internetin yeni ve gelişkin formuna yön veren analitik dönüşümün toplumsal ilişkilerde ve sermaye-emek ilişkisinde oynadığı rolün tartışılması amaçlanmaktadır. Global kapitalist ekonominin yönlendiriciliğindeki toplumsal ilişkilerde farklı bir kapı açılmasının, emeği ile geçinen insanların ağlar üzerinden veri aktarmalarının, paylaşımlarının, dönüştürmelerinin, depolamalarının, artı değer açığa çıkarmalarının, içeriği algılama, anlama ve aktarma becerisi kazanmalarının ve analitik ilişkileri kendileri lehine yeniden kurgulamalarının dönüşümüne bağlı olduğu değerlendirilmesi, konunun tartışma gündemine alınmasını zorunlu hale getirmektedir.

İnternetin Gelişimi ve Sayısallaşan Sermaye

Gerek dünya üzerindeki gerekse yörünge ve ötesindeki her türden elektronik cihazın birbirine bağlanmasını sağlayan internet, temelde farklı bilgi işlem ağlarını birbirleri için erişilebilir kılan büyük

bir elektronik ağıdır. 1960'lı yıllarda – özellikle Kennedy yönetimi ve takipçilerinin benimsediği Çevreyici Soğuk Savaş Stratejisi, Uzak Yarışı Politikası (ABD'nin Mercury-Gemini-Apollo Projeleri karşısında SSCB'nin Vostok ve Soyuz Projeleri) ve uluslararası ekonomik işbirliği anlaşmaları (GATT Dillon ve Kennedy Round'lara karşı Varşova Paketi'nin ikili yardım anlaşmaları) temelinde kutuplaşma nedeniyle – küresel bir gerilim ortamı açığa çıkmıştır. Sürecin sıcak savaşa dönüşmesi ve olası bir nükleer felaket yaşanması halinde askeri-sivil yaşam alanlarında kontrolün yeniden tesis edilmesi temel hedef olmuştur. Bu amaç doğrultusunda ABD hükümeti, bilgisayarların birbirine bağlanarak yönetimin merkez dışı bir noktadan yürütülebilmesini istemiş ve RAND elektrik mühendisi Paul Baran (1926-2011) tarafından geliştirilen paket anahtarlamalı dağıtık ağ dizaynı kullanılarak ilk bilgisayar ağları oluşturulmaya başlamıştır. 1957 yılında ABD Savunma Bakanlığına bağlı bir birim olarak kurulan ARPA (*Advanced Research Projects Agency – İleri Araştırma Projeleri Ajansı*)'nın kesintisiz ağ erişimi talebini karşılamak amacıyla araştırmalar yapmaya başlamasını takiben, askeri birimler arası haberleşmeyi sağlamak, akademik yazılımları ortak kullanmak ve dönemin politik atmosferinde herhangi bir saldırıya karşı bilgisayar ve iletişim şebekesinin kesintisiz kullanılabilirliğini sağlamak amacıyla ARPANET geliştirilmiş; Ajans, 1972-1993 döneminde savunma (*Defence*) kurumu niteliğini vurgulamak amacıyla da DARPA adı altında hizmetlerini sürdürmüştür. 1969 yılında hizmete giren ARPANET'le birlikte yerel alan ağlarının geniş alan ağlarına bağlanması süreci ortaya çıkmış ve birbirine bağlı ağlararası iletişim (internetwork) gündeme gelmiştir. Askeri kurumların dışında ağlararası iletişime yönelik ilk organizasyonlar üniversiteler ve araştırma laboratuvarları olmuş; ancak ağlar arasındaki iletişimde ortaya çıkan uyumsuzluk 1972'de NCP (*Network Control Protocol*)'nin – 1983 yılından itibaren de TCP/IP (*Transmission Control Protocol/Internet Protocol*)'nin geliştirilmesiyle ortadan kalkmıştır.

İnternetin gelişimindeki ilk aşama 1962 yılında ABD'li psikolog ve bilgisayar bilimci Joseph Carl R. Licklider'in (1915-1990) DARPA Enformasyon İşleme Teknikleri Ofisi'nin başına geçmesiyle başlamıştır. Licklider, Ağustos 1962 tarihli BBN Technologies Corp. çalışma notunda global bir bilgisayar şebekesi oluşturulmasını önerdiği ve bilgişlem dünyasının sosyal etkileşimini tartışmaya açtığı '**intergalaktik bilgisayar şebekesi**' kavramını geliştirmiştir. 1963 yılında DARPA Davranış Bilimleri ve Komuta Kontrol Programı'nın da koordinatörlüğünü üstlenen Licklider, çalışma ekibini oluşturan Ivan Sutherland ve Bob Taylor'ı – 1965 yılında MIT'de ilk çevirmeli ağ üzerinden bağlantıyı gerçekleştiren Lawrence Roberts da ekibe katılmıştır – birbirinden uzak noktalardaki farklı kullanıcıların erişimine açık bilgisayar ağını inceleme konusunda ikna etmiş ve şebeke mimarisi üzerine çalışmalar başlatılmıştır. Taylor, Ekim 1969'da geliştirdiği yazılımla Stanford, UCLA, University of California Santa Barbara ve Utah Üniversitesi arasındaki ilk ARPANET ağını devreye sokmuştur. ARPANET ile hedeflenen, farklı coğrafi noktalarda bulunan ve an itibarıyla kullanılmayan tüm bilgisayarların veri işleme ve depolama imkanlarından yararlanmaktır. Üniversitelerin birbirinden bağımsız konumlardaki üniteleri ile kişisel bilgisayarların gerçek ağ bağlantısı kullanan bir arayüz mesaj işlemcisi ile bağlanması, veriye erişimi kolaylaştırması bakımından dönüştürücü olmuştur. 1980'lere gelindiğinde ise üniversiteler arasındaki veri paylaşımının artması, akademik dünyada kullanılan donanımların veri işleme ve depolama konusunda yetersiz kalmasına; kişisel bilgisayarların (*personal computers*) da bu eksikliği giderecek biçimde donanım ve yazılım bakımından geliştirilmesine neden olmuştur. 1983 yılında ağ üzerindeki organizasyonun türünü belirtmek için DNS (*Domain Name System*–Etki Alanı Sistemi) oluşturulmuş ve 6 etki alanı saptanmıştır (eğitim kuruluşları için 'edu', resmi kurumlar için 'gov', askeri kurumlar için 'mil', ticari şirketler için 'com',

ticari amaçlı olmayan ve sivil toplum kuruluşları için ‘org’ ve ağlar için de ‘net’ uzantısı kullanılmaktadır). Yine bu dönemde internete bağlı her bilgisayarın adını ve IP numarasını saklayan bir veri tabanına gerek duyulmaya başlamıştır. Ağ üzerindeki her bilgisayarın 32 bitlik bir IP numarası olmasına karşın, numaraların akılda tutulmalarının zorluğu, hizmet sunucuların numaralar yerine anlamlı sözcüklerden adları tercih etmelerine yol açmıştır¹. Bu çerçevede 1983 yılında TCP/IP (*Transmission Control Protocol/Internet Protocol*–Aktarım Denetim Protokolü/İnternet Protokolü) geliştirilerek ağ standardı olarak kabul edilmiştir. 1986 yılında ABD’deki 5 bilgisayar merkezinin yönlendirmesinde 56 Kb/s hızla NSFNet işlemeye başlamış; ABD Ulusal Bilim Vakfı’nın denetimindeki süperbilgisayarlar arası ağ, 1987’de 7 bölgesel nokta ile 1.5 Mb/s hıza çıkmıştır. 1987-1994 döneminde ise IBM ve ilk ticari e-posta servisi sağlayıcısı MCI Inc. işbirliğinde NSFNet’in işletilmesine yönelik anlaşma yapılmış; bilgisayar ağları bölgesel ölçekten ulusal ölçeğe taşınmıştır.

İnternetin gelişim sürecindeki ikinci aşama ise ticarileşme dalgası olmuştur. 1991 yılında ABD’de yasal düzenlemelerin gevşetilmesi (*deregulation*) sonrasında internet, akademik ve kamusal içeriğinden sıyrılarak şirketlerin hizmet sunumuna açılmıştır. “1980’lerin sonunda yeni doğmuş interneti yönetmenin araştırma camiasının işi olmadığı belli oldu. Ticari aktörler interneti destekleyen gerekli ağ hizmetlerini sağlayabileceklerdi ve aynı zamanda hevesli müşteriler de olabiliyorlardı. Bunun üzerine Beyaz Saray Bilim ve Teknoloji Ofisi yeni internetin gerçekten başarılı olması için tek yol olarak gördükleri omurga hizmetlerini genişletmek ve ticarileştirmek için bir plan geliştirdi” (Singer ve Friedman, 2015, ss. 36-37). Yine bu dönemde önce WAIS (*Wide Area Information Servers*–Geniş Alan Enformasyon Sunucuları), ardından da kullanıcıların ağda arama yapmasına olanak sağlayan Gopher aktif hale gelmiştir. İnternetin popülerleşmesine ve yeniden düzenlenmesine imkan tanıyan bu yeni durum, İsviçre merkezli CERN’de yaşanan bir dizi gelişmenin sonucu ortaya çıkmıştır. 1990’larda Tim Berners-Lee tarafından geliştirilen ‘WWW’ (*World Wide Web*–Dünya Çapında Ağ) ile enformasyonun görüntü, ses ve metin gibi farklı biçimleri bir arada kullanılmaya başlamış; oluşturulan içeriğin derlendiği sayfalara ‘web sayfası’, belirli konulardaki web sayfaları tümleşkesine ise ‘web sitesi’ denilmiş; bir web sayfasındaki ‘bağlantılar’ (*link*) ve ‘köprüler’ (*hyperlink*) aracılığıyla başka web sayfalarına geçiş mümkün hale gelmiştir². 1991 yılında ise Illinois Üniversitesi’ndeki araştırmacılar tarafından grafik arayüzü aracılığıyla internette gezinmeyi kolaylaştıran ve görselleştiren ilk arama motoru ‘Mosaic’ – ilerleyen dönemde ismini Netscape olarak değiştirdi – geliştirilmiştir. Bu dönemde gelişmeleri politik bakımdan destekleyen ABD’de Clinton-Gore yönetimi önce NII (*National Information Infrastructure*) ardından da GII (*Global Information Infrastructure*) stratejilerini benimserken; Avrupa Birliği de 1994 yılında hazırlanan Bangemann Raporu doğrultusunda ‘e-Europa’ çerçeve uygulamalarını devreye sokmuştur. Teknolojik gelişmelere hızla tepki veren sermaye çevreleri ise genç girişimciler eliyle 1994 yılında ‘Yahoo’, ‘Amazon’, 1995 yılında ‘eBay’ [Aynı yıl Microsoft’un Windows95 işletim sistemi kullanıma sunulmuştur], 1998 yılında da ‘PayPal’ ve

¹ “İnternet’in ilk günlerinde bilgisayar adları ve onlara karşılık gelen IP numaraları ana bilgisayar dosyaları (*host file*) adı verilen bir metin dosyasında tutulurdu. Bu dosyanın yönetimi ise ABD’deki Network Information Centre (Ağ Bilgi Merkezi) tarafından yapıldı. İnternet’e bağlı her bilgisayarda da bu dosyanın bir kopyası bulunurdu. Ağdaki her bilgisayar belirli aralıklarla bu merkezdeki sunucuya bağlanır ve dosyalarını güncellerdi. İnternet’e bağlı başka bir bilgisayara bağlanmak istediğinde de bu dosyadan o bilgisayarın IP numarasını öğrenip öyle bağlanıyordu” (Tekin, 2002, s. 50). Başlangıçta internete dahil olan bilgisayar sayısının azlığı sistemin işlerliğini sağlamışsa da, internet kullanıcı sayısının 1990 yılında 3 milyona, 2000 yılında 400 milyona ve 2015 yılında da 3.2 milyara ulaşmış olması NCP’nin işlemez hale gelmesinin birincil nedenidir.

² Web sisteminin kullandığı iletişim kuralı ‘http’ (*Hypertext Transfer Protocol*–Köprü Metni Aktarım Protokolü), kullanılan özel dil ise ‘HTML’ (*Hypertext Markup Language*–Köprü Metni İşaretleme Dili)’dir.

‘Google’ şirketlerini kurmuşlardır. Hızla büyüyen ve hisse değerleri reel değerlerinin kat be kat üzerine çıkan (Dot.com Balonu) bu yeni şirketlerin oluşturduğu yapı (*startup economy*), Mart 2000’de NASDAQ’ın çöküşüyle sona ermiştir.

İnternetin gelişimindeki üçüncü aşama ise halen deneyimlemeye devam ettiğimiz insanlar ve makineler arası iletişim aracılığıyla globalleşme sürecidir. 2015 yılı itibariyle 3.2 milyar kullanıcının yaklaşık olarak 2.2 milyarı gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde yaşamaktadır (ITU, 2015). Bireyler ‘sosyal medya’ olarak tanımlanan internet üzerindeki sayısal platformlara dahil olup iletişime geçerek gerek iş gerekse iş dışı zamanlarının sermayenin talepleri doğrultusunda kontrol edilmesini (zorunlu, kendi isteği dışında ya da gönüllü olarak) kolaylaştırmakta; makineler ise internet üzerinden birbirlerine veri aktararak sermayenin karar verme süreçlerini hız ve rekabet boyutlarında desteklemektedirler. Örneğin 2015 yılı itibariyle Facebook kullanıcı sayısı 1.44 milyar, Twitter kullanıcı sayısı 302 milyon iken iletişimde olan makine sayısı 25 milyara ulaşmıştır (DMI, 2015). İnternet üzerinden yürütülen ‘insan-makine’ iletişimi ise gündelik yaşam pratiklerini kolaylaştırması, bireye çalışma yaşamı, mekan örgütlenmesi, eğitim, sağlık gibi alanlarda kolaylıklar sağlamasına karşın, tüm deneyimlerin interneti kontrol eden tüketim endüstrilerinin sınırları ile çevreninmesine neden olmaktadır. İçinde bulunulan bu yeni dalga ‘her şeyin interneti’ olarak tanımlanmakta³ ve teknolojik dönüşüm 2001 sonrasının yeni global politik yaklaşımıyla da (internetin küresel teröre karşı kontrol toplumu, küresel ticaret lehine tüketim toplumu amacıyla kullanımı) örtüştürülmeye çalışılmaktadır. İlk olarak 1999 yılında Kevin Ashton’ın Procter & Gamble şirketinin sunumunda ‘Nesnelerin İnterneti’ (*Internet of Things*) ifadesini kullanmasıyla başlayan bu yeni aşamada, üretim, dağıtım, pazarlama ve lojistik hizmetlerinde RFID, NFC, Barkod gibi sayısal kodlama ve aktarma teknolojilerin kullanımı esas alınmıştır. Yine 1999 yılında Wi-Fi’nin ticari kullanıma sunulması; 2000’lerin başından itibaren akıllı ev aletleri ve cihazların devreye girmesi (LG’nin internet bağlantılı akıllı buzdolabını piyasaya sunması ya da 2002 yılında kişisel veriler, hava durumu, borsa endeksi gibi veri kaynaklarının dinamik değişimini renkler aracılığıyla görselleştiren internete bağlı Ambient Orb’u geliştirmesi gibi); 2001 yılında Japon NTT DoCoMo’nun cep telefonlarında 3G hizmeti sunmaya başlaması ve takip eden dönemde 3G-4G hizmetlerinin küresel cep telefonu operatörlerince yaygınlaştırılarak mobil internet erişiminin kolaylaşması internetin kitleselleşmesine damga vurmuştur. Son dönemde internetin gelişimini kitleselleştiren ve aşırı hızlandıran iki temel unsur ise sosyal ağlar olarak nitelenen dijital platformların yaygınlaşması (LinkedIn 2003’de, Facebook 2004’de, Twitter 2006’da, Tumblr 2007’de, Weibo 2009’da, Instagram 2010’da hizmete girdi) ile 2011 yılından itibaren 128 bit esaslı IPV6 protokolünün (geniş adres uzayı, daha yüksek protokol güvenliği ve paket başlığının küçüklüğünden kaynaklanan hız artışı) kullanılmaya başlaması olmuştur. İnternetin son yarım yüzyıllık gelişimini Mustafa Ergen şöyle özetlemektedir (2014, ss. 38-40):

“İnternet devrini sırasıyla özetlersek; önce kişisel bilgisayar geldi (Apple). Daha sonra yazılım dalgası başladı (Microsoft, Oracle), yazılım dalgasını ağ teknolojisi sürdürdü (Cisco) ve ardından kişisel internete sıra geldi. Çünkü, bilgisayar herkesin evine girmişti ve bunları

³ ‘Her Şeyin İnterneti’ (*Internet of Everything – IoE*) kavramı ile nitelenen durum, aslında internetin erişim dünyasının genişliği ve derinliğidir. 1990’larda geliştirilen ‘WWW’ (TCP/IP) ile internet insanlar arasında iletişim ve veri aktarımı temelinde örgütlenirken; 2000’li yıllarda internette baskın olan veri aktarım biçimi makineler arası iletişim (M2M) olmuş ve ‘Nesnelerin İnterneti’ (*Internet of Things – IoT*) kavramı kabul görmeye başlamıştır. Son birkaç yıldır kullanıma giren ‘Her Şeyin İnterneti’ kavramı ise insanlar, hayvanlar, bitkiler ve makineler arasındaki internet bağlantısına vurgu yapan; canlıların ve nesnelerin her türden iletişiminin sayısal ağlara taşınması, kodlanması, gerçekleştirilmesi ve depolanarak analiz edilmesi çabalarına işaret eden daha gelişkin bir ağ formudur.

bağlayacak ağ teknolojisi de hazırды. Servis sağlayıcılar ortaya çıktı (AOL, Superonline, TTnet). Kullanıcılar birbirleriyle haberleşmeye başladılar (Hotmail, ICQ). Tarayıcıya (Netscape) ve içeriğe ihtiyaç vardı (Yahoo). İnternet üzerinden alışveriş başladı (Amazon, Ebay). Zamanla içerik çoğaldı, arama motoru öne çıktı (Google). Aynı paralelde mobil devrim başladı (Motorola, Ericsson, Nokia). Zamanla kişilerin birbirine bağlanması başladı, birkaç denemeden sonra sosyal iletişim ortaya çıktı (Facebook). Aynı zamanda insanların elindeki terminaller çoğaldı, hareketli hale geldiler ve bulut bilişime ihtiyaç oldu. Zamanla saklanan datalar arttı ve bunlardan anlamlı zeka çıkarmak gerekti (Big Data), aynı şekilde bilgisayarlar bağlandı, cep telefonları bağlandı ve şimdi cihazları (her türlü TV, beyaz eşya, sayaç, sensör gibi cihazları) bağlama sırası geldi. 6 milyar cep telefonundan 85 milyar makineyi internete bağlama önümüzdeki yeni dalgalardan biri (*Internet of Things* ya da *Machine to Machine*)”.

Her şeyin interneti ile kullanıcıların deneyimleri, insan-nesne ilişkisine değişik bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bireyler kendilerinin dışındaki nesneler dünyası ile çok katmanlı biçimde temasa geçmekte; geliştirilen projelerle farklı iletişim koşullarının ve ortamlarının dilleri internetin diline çevrilmekte (program dilleri arası meta dönüştürücüler kullanılmakta) ve ayrı dillerin oluşturduğu birbirinden kopuk şebekeler ortadan kalkmaktadır. Bu doğrultuda, her şeyin interneti, farklı kurallara sahip ağların ortak amaçlar ve kurgular tarafından belirlenen bir yörüngeler sistemine oturtulması anlamında okunmaktadır. Özellikle kişisel ağ bağlantıları günümüze değin görülmemiş bir ölçekte kapitalist iş dünyasının çıkarlarına uygun hale gelmekte ve üretim süreçleri ile sermaye birikimini düzenleme bakımından da bütünüyle dijitalleşmiş altyapıya sahip yeni bir teknolojik tahakküm dönemine adım atılacağıının habercisi olmaktadır. Böylelikle insanların, diğer canlıların, verilerin, süreçlerin ve nesnelerin ticari amaçlar doğrultusunda birbirine sayısal kodlarla bağlandığı (yöndeştiği-benzeştiği-tektipleştiği) ‘her şeyin interneti’ açığa çıkmaktadır.

Kapitalist pazar dinamiklerinin daha hızlı ve daha düşük maliyetlerle işlerliğinin sürdürülebilmesinin ancak ‘akıllı teknolojiler’ aracılığıyla mümkün olacağını ifade eden çokuluslu sermaye şirketleri, ‘her şeyin interneti’ ile sayısal teknolojiler üzerinden yeni bir hegemonik söylem zemini oluşturmakta ve gerek küresel büyümenin gerekse evrensel ölçekte sosyal uyumun güçlendirilmesinin sayısal platformların analitik dönüşümüne bağlı olduğunu varsaymaktadır. Çokuluslu şirketlerin, yapılandırılmamış ve hızla aktarılan veriden para kazanma anlayışının ötesine geçerek, veri toplama ve analiz metotlarını pazara sunulan mal ve hizmetlere uygulamaları ve algoritmaların tüketicilerin satın aldıklarına eklememesi analitik dönüşümün özünü oluşturmaktadır. Geçmiş dönemde veri analizleri yöneticilerin şirket içerisinde daha etkin kararlar alması amacıyla kullanılırken, pazara hâkim olmaya başlayan yeni analitik yaklaşımda sayısal teknolojiler aracılığıyla her organizasyonun müşterilerini nerede konumlandıracakları ile mal ve hizmet rekabetinde bireylerin üretici ve tüketici olarak nasıl anlamlandırılacakları yeniden şekillendirilmektedir. Böylelikle bireylerin kararları yaratıcı endüstrilerce kolonileştirilmekte, eylemleri enformatik içerikle uyumluluğa indirgenmekte ve erişimleri ‘üretimin doğası ve üretim ilişkilerinden’ koparılarak ‘üretileni kullanma’ şeklinde nitelenmektedir.

Analitik Dönüşüm

Dünya üzerindeki her türden verinin açığa çıkardığı sayısal enformasyonun analizini kavramak için yakından bakılması gereken üç temel unsur ‘kuantum bilgi işlem’, ‘büyük veri’ ve ‘yapay zeka’dır.

‘Donanım boyutlarının aşırı küçülüp nanometre ölçeğine indiği, verinin bir kuantum durumu olarak elektron yönelimi ya da çekirdek spini şeklinde depolandığı ve nanoteknolojinin düşük enerji tüketimi yoluyla büyük hesaplamalar yapılabilmesine imkan tanıyan doğasının yaygınlaştığı bilgi işlem koşulları’ anlamına gelen kuantum bilgi işlem, verinin sayısal bakımdan kodlanmış enformasyona dönüşmesine ve enformasyonun analiz edilerek yorumlanabilmesine imkan tanımaktadır. Günümüzde süper iletkenlerin kullanıldığı bilgisayarlarda mevcut veri yığınının işlenmesi kolaylaşmıştır. Verinin yığınsal karakterinden çok, *‘gerek insan gerekse makineler tarafından sayısal olarak kodlanmış her türden kurumsal veri ile internet ve sosyal medya paylaşımları aracılığıyla ortaya çıkan kişisel verilerin anlamlı ve işlenebilir biçime dönüştürülmesi durumu’*na atıf yapan büyük veri (big data) ise, veritabanlarının kestirimsel analitik programlar aracılığıyla sorgulanması sonrasında elde edilen enformasyonun şirketler açısından kârlılık ve rekabet üstünlüğü sağlayacak bir metaya dönüşmesine imkan tanımaktadır. Analiz sürecinin işlenmesi için gerekli olan bir diğer unsur ise insan çabasına gerek duyulmaksızın verileri kaydetme, sınıflandırma ve dönüştürebilme becerisidir. *‘Bir bilgisayarın veya bilgisayar kontrolündeki robotun çeşitli faaliyetleri zeki canlılara benzer şekilde yerine getirme kabiliyeti kazanması ve insanın düşünme yöntemlerini analiz ederek, girdiler karşısında muhakeme yürütme, öğrenme ve problem çözmeye yarayacak şema ve yönergeler geliştirmesi’* şeklinde özetleyebileceğimiz yapay zeka (AI) ile kodlanmış ve depolanmış veri yığınlarının ölçme, hesaplama ve karar verme sürecinden geçerek değere dönüştürülmesi mümkün hale gelmektedir.

Karar verme girdisi olarak veriyi kullanan iş analitiği alanı, II. Dünya Savaşı sonrasında daha büyük miktarda veriyi depolayabilen, veriler arası bağları ve modellemeleri insan zihninden daha hızlı biçimde algılayabilen, sınıflandırabilen ve yeni veriler üretebilen bilgisayar teknolojisi sayesinde hızlı bir gelişim göstermiştir. Üretim süreçleri, satışlar, depolama, lojistik, müşteri etkileşimi ve geribildirimleri gibi farklı alanlardan verilerin kaydedildiği, birleştirildiği ve analiz edildiği iş analitiği çağında, kendi örgütsel yapısı dışında internet, sosyal medya, kamu kurumlarının veri bankaları gibi dış kaynaklardan beslenen şirketler, analitiğin dönüşümünde kamusal faydayı geri plana itip bütünüyle piyasa ekonomisinin taleplerine yönelmişlerdir. Bu durum, yönetim teorisyeni Thomas Davenport’un iş analitiğinin evrimine ilişkin sınıflandırması üzerinden takip edilebilecektir (Tablo 1).

Tablo1. İş Analitiğinin Evrimi.

Analitiğin Aşamaları	Karakteristik Özellikler
Analitik 1.0 – İş Zekası Çağı	Karar alma sürecinde içgüdülerin ötesine geçmek için yöneticilere bulguya dayalı bir anlayış ve önemli iş fenomenlerine yönelik derin bir kavrayış sunmak ve bir amaç edinmek konusunda gerçek bir ilerleme kaydedilen dönemdir. Üretim süreçleri, satışlar, müşteri etkileşimi ve benzeri konularda veriler ilk kez kaydediliyor, birleştiriliyor ve analiz ediliyordu. Bu dönemde iş zekası yazılımları geliştirilmiştir. Veriyi analize hazırlamak, analiz sürecinden daha uzun sürüyordu.
Analitik 2.0 – Büyük Veri Çağı	Özellikle internet tabanlı şirketler ile sosyal ağ şirketleri yeni, farklı türden ve yüksek miktardaki veriyi toplamaya ve analiz etmeye başladılar. Büyük veri, sadece bir şirketin iç etkileşim sisteminden beslenen küçük veriden ayrılmaya başladı. Şirketlerin veri kaynağı internet, farklı veri bankaları, insan genom projesi gibi kamusal veri girişimleri, ses ve video kayıtları gibi dış kaynaklar olmaya başladı. İnovasyon hızlandı ve yeni veri tabanı sınıflandırmalarına başvuruldu.
Analitik 3.0 – Veriyle Zenginleştirilmiş Ürün Çağı	Büyük şirketlerin neredeyse tamamı veri analizlerinden mal ve hizmet geliştirebilmektedir. Şirket ürettiği, taşıdığı, tükettiği mal ve hizmetlerden ya da birlikte çalıştığı müşterilerden elde ettiği verileri analiz etmekle kalmayıp; veri toplama ve analiz metotlarını şirketin operasyonlarının ötesinde sunduğu mal ve hizmetlere de uygulamaktadır. Veriden kaynaklanan iş zekasının müşterilerin satın aldıklarıyla birleştirilmesi stratejisi uygulanmaktadır.

Kaynak: Davenport, 2015, ss. 66-67.

Sermaye çevreleri açısından veri analitiğinin ütopyik görünümü çeşitli varsayımlar üzerinden kurgulanmaktadır. Geleneksel medya, telekomünikasyon ve bilişim endüstrileri ile kreatif hizmetlerin sayısal düzlemde yöndeştiği internette, yeniliklerin yayılması ekonomik tabana oturmaktadır. “İnternet üzerinde gerçekleştirilen son derece basit kabul edilebilecek bir eylem, örneğin bir web sayfasının tıklanarak açılması, bir veya birden fazla internet omurga sağlayıcısı, bir veya daha fazla internet servis sağlayıcısı, değişik web ev sahibi şirketleri, uygulama servis sağlayıcıları, içerik dağıtım ağları, içerik sağlayıcılar ve reklam ajansları ile bu ajansların müşterileri olan reklamverenler arasındaki karmaşık bir ilişki sürecini harekete geçirir” (O’Donnell, 2002’den aktaran Başaran, 2005, ss. 244-245). Gelişkin bir ekonomik ilişkiler ağını harekete geçiren internetin üzerine inşa edildiği yapının – sermaye çevreleri açısından işlevsel ve karakteristik özellikleri – şunlardır (Ergen, 2014):

- İnternet şirketleri girişimci bir zihin yapısının ve akademi-sanayi işbirliğinin ürünüdür.
- İnternetin gelişiminde göç politikaları ve kültürel çeşitlilik doğrudan rol oynamaktadır (ABD’de göçmenlerce kurulan halka açık şirket sayısının kurulan yeni şirket sayısına oranı 1945-1980 döneminde % 7 iken 1980-2005 döneminde % 22.5’e çıkmıştır. 2005 yılı itibarıyla göçmen kurucuların şirketlerinin % 62’si Silikon Vadisi’nde yer almaktadır).
- İnternet şirketleri ABD’de risk yatırımcılığına uygun (fon-firma bağının kuvvetli olduğu, melek yatırımcılar tarafından kabul görüldüğü ve hukuki altyapının şirketler lehine düzenlendiği) bir ortamda gelişim göstermişlerdir⁴.

⁴ Risk yatırımı fonlarının iddiası ABD’deki internet sektörünün % 68’inin kendileri tarafından finanse edildiği şeklindedir. Bu varsayım, internetin omurgasının askeri-sınai-akademik kurumların çalışmaları sonrasında, kamu kaynaklarıyla ve hükümetlerin kontrolünde kurulduğunu görmezden gelerek; internetin tarihini 1990’lardaki özelleştirme ve deregülasyon politikaları sonrasındaki gelişmelere indirgemektedir.

- İnternet şirketleri düşük başlangıç maliyetleri, esnek iş modelleri ve müşteri odaklı organizasyonlarıyla piyasada başarının temsilcisi konumundadırlar.
- İnternet ekonomisi sürdürülebilir büyümenin ve geniş dışsallıkların açığa çıktığı bir alandır.

İnternet şirketlerinin kendilerini rekabetçi, özgürlükçü ve demokratik platformlar olarak nitelermelerine karşın kamu yönetimiyle örtük ilişkiler kurdukları da gözlemlenen bir diğer durumdur. Örneğin Google arama motoru şirketi ile ABD'nin güvenlik teşkilatı NSA arasında istihbarat ve ulusal güvenlik alanında işbirliği yapıldığı ve şirketin Titan Aerospace isimli drone üreticisi bir şirketi satın almaya çalıştığı; Facebook'un İnsansız Hava Aracı ve güneş enerjisi ile çalışan drone'lar üretmek amacıyla Connectivity Lab. ile ortaklık yoluna gittiği; Apple'ın da elektrikli araba ve uzay mekiği üretimi için geleneksel endüstrilerle veri paylaşımında bulunduğu ve NASA ile kurumsal paydaş konumunu güçlendirdiği görülmektedir. Tüm bu ilişkiler ağı, başta ABD olmak üzere kapitalist pazarlarda oluşan 'yeni kontrol yaklaşımı'nın doğal uzantılarıdır. 11 Eylül 2001 sonrasında ABD'de enformasyonun kamusal kontrolü stratejisi yeniden ve şiddetli bir biçimde hâkim yaklaşım olmuştur. 2002 yılında ABD'de "*The Homeland Security Act*" (Anavatan Güvenliği Yasası) onaylanmış ve Anavatan Güvenliği Birimi (*The Department of Homeland Security*) kurulmuştur. Bu yeni birimin görevi, ABD içerisindeki terörist eylemleri araştırmak, önlemek, bu eylemlerden korunmak, eylemlere karşı yanıt vermek ve kurtulmak şeklinde sıralanmıştır. Bu yasa esas alınarak, *Total Information Awareness Program* (Tüm Enformasyon Farkındalığı Programı) Ağustos 2002 tarihinde yaşama geçirilmiştir. Programın amacı, veri tabanlarını incelemek, sınıflandırmak ve istihbarat amacı ile yeni algoritmalar oluşturmak şeklinde açıklanmıştır. Programın adı, 2003 yılında "*Terrorism Information Awareness*" (Terörizm Enformasyon Farkındalığı) olarak değişmişse de amacı aynıdır: Sosyal güvenlik numaralarından, kredi kartı bilgilerinden, FBI kayıtlarından, yerel polis kayıtlarından, banka kayıtlarından, hastane ve sigorta kayıtlarından oluşan tüm kişisel veri tabanlarını merkezileştirmek ve sağlamasını yapmaktır. Bu veri eşleştirmesinde izlenen model de 'risk değerlendirmesi'dir. Kirstie Ball ve Frank Webster veri madenciliği yapan bu programın, ABD ile bağlantılı herkesin – yurttaş olup olmadığına bakılmaksızın – uçak biletlerini, kiralama hizmetlerini, kredi kartı ekstre bilgilerini, banka bildirimlerini, trafik cezalarını, telefon konuşmalarını, ATM kullanımlarını, göçmen bürosu işlemlerini ve e-posta iletişimlerini incelediğini belirtmektedir. Bu veri tabanına havalimanları, anıtlar, kamu binaları gibi çeşitli ana lokasyonlardan alınan kamera kayıtları da eklenmektedir. Yine 2002 yılında onaylanan '*The Safety Act*'a (Güvenlik Yasası) koşut olarak, terörizme karşı ileri teknoloji destekli mücadele verilmesi de gündeme getirilmiş ve '*The Study of Terrorism and the Responses to Terrorism*' (START) oluşturulmuştur. START'ın kurumsal web sitesine göre resmi amaç, "terörist ağlarını bozmak için zamanında rehberlik sağlamak, terörün etkisini azaltmak ve ABD toplumunun terör tehdidi karşısında direncini artırmak" şeklinde ifade edilmiştir. Web sitelerinin semantik yapısını inceleyen START, kısa sürede açığa çıkan veri yığınının '*Global Terrorism Database*' (Küresel Terörizm Veri Tabanı)'i oluşturmuştur (Mattelart, 2012).

Enformasyonun ütöpik ya da kontrolcü bir yaklaşımla ele alınmasının analitik bakımdan sonuçları farksızdır. Kapitalist piyasa koşullarında enformasyon, bilginin hammaddesi olmanın ötesinde, mutlak rasyonellik ve verimlilik koşulları altında ekonomik, politik ve sosyal yaşam üzerinde kurulan hegemonyanın mitleştiricisi ya da meşrulaştırıcısıdır. Enformasyonun somut çıktı/ürün olarak değerlendirilmesinin ötesine geçildiğinde, süreç olarak kapitalizmin ürettiği analitik içinde anlamlandırıldığı görülmektedir. Sürecin üç aşamadan geçtiği görülmektedir. 1960-70'lerde

deneyimlenen ‘**Enformasyon 1.0**’da, elektromekanik-enformatik teknolojilerin askeri alandan ticari kullanıma doğru evrilmesiyle birlikte sipariş, tasarım, üretim kaynak planlaması, yinelenabilir üretim aşaması, stok kontrol, faturalandırma ve ödeme akışı gibi aktiviteler bilgisayar ve iletişim teknolojileriyle uyumlandırılmaya başlamıştır. Bu dönemde kamu işletmelerinde ve özel şirketlerde enformasyonun verimlilik artırıcı rolüne odaklanılmış ve akademi (üniversiteler) verimlilik analizi, ekonometri, istatistik, yöneylem konularına odaklanmıştır. İş sürecinin bilgisayar temelinde standartlaşması nedeniyle sektörel işbirliği ve yakınsama yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde enformasyon üretimin destekleyicisi konumundadır. 1980-90’larda yaşanan ‘**Enformasyon 2.0**’ döneminde Bloklara dayalı uluslararası düzenin gevşemesi ve teknolojik buluşlardaki hızlanma ile buluş sürecine katılımın yaygınlaşması sermaye ölçeğini küreselleştirmiştir. Çokuluslu hale gelen şirketlerin dünyanın farklı yerlerindeki tedarikçilere, pazarlama kanallarına, stok, depolama ve lojistik hizmetlerine ve tüketicilere ağırlar aracılığıyla erişmesi yerel/küçük ölçekli işletmelere karşı üstünlük sağlamalarına neden olmuştur. Bu dönemde özelleştirilen kamu kaynakları, piyasa aktörlerinin adeta sınırsız etkinlik kazanmasına neden olmuştur. Onay üretim mekanizmaları medya ile kurumsal iletişim danışmanlarının kontrolüne geçerken; stratejik yönetim, kurumsal iletişim/etkinlik ve kişisel gelişim eğitimi önem kazanmıştır. Artık iş süreci dışsallaştırılarak (*outsourcing*) faaliyetlerin hedefi bilişim odaklı global pazarlar olmuştur. Bu dönemde enformasyon tüketimin destekleyicisi konumuna geçmiştir. 2000’li yıllarda başlayan ve içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk çeyrek yüzyıllık dilimini kapsayacağı öngörülen ‘**Enformasyon 3.0**’ döneminde ise enformasyon ve bilişim hizmetleri ürünlerin tümleşik bir parçası haline gelmektedir. Mal ya da hizmet sahip olduğu enformatik içerikten ayrıştırıldığında sosyal anlamını yitirmeye başlamıştır. Ürünlerdeki yerleşik sensör, mikroişlemci ve bağlantılar verilerin depolanıp analiz edildiği ve talepler doğrultusunda farklı uygulamaların işletildiği yazılım bir ürün bulutuyla bir araya getirildiğinde, ürünün işlevselliğinin ve performansının büyük oranda geliştiği görülmektedir. Günümüzde inovasyon temelinde değer üreten global şirketler açığa çıkarken, sermaye açısından rekabet kontrolsüz bir hız kazanmıştır. Kamu denetleyici rolünü yitirirken, piyasa aktörleri ‘finansal işlemler-güvenlik kompleksi’ (*financial transaction-security complex*) çerçevesinde yeniden örgütlenmektedir⁵. Üretmekten çok, ekonomik ya da zihinsel kaldıraçlara dayalı yapay/sanal/siber tüketim alışkanlıkları önem kazanmaktadır. Düşünsel ortam inovasyon, imaj yönetimi, bağlantınlılık (*connectivity*) konularına odaklanmıştır. İş süreci sayısal kodlama ve bilişim esaslılık nedeniyle global düzeyde tektipleştiğinden, enformasyon artık yaşamın (insan varoluşunun) destekleyicisi olarak görülmektedir.

Analitik Dönüşümün Kapitalist Piyasalara Etkisi

Enformasyonun kitlesel ölçekte ticarileştiği yirminci yüzyılda egemen depolama ve aktarım biçiminin sayısal (*digital*) nitelik kazanmasıyla birlikte, ortamın hetorejen içeriğinin ise homojen bir biçime büründüğü gözlemlenmektedir. Çeşitlilik kültürel tabana dayanmakla birlikte, enformasyon

⁵ İletişim teorisyeni Vincent Mosco yeni dönemin kurumsal örgütlenmesine örnek olarak, internet adres sağlayıcısı ICANN (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers*-İnternet Tahsisli Sayılar ve İsimler Kurumu)’ı göstermektedir. İnternetin uluslararası organizasyonlar için kapsamlı yeni bir dil ortaya attığını ve bu dilin söylem mücadelesinin ötesinde içeriğin denetimine ilişkin olduğunu belirten Mosco, kurumsal düzeyde geliştirilen “bu tarz çözümler, ABD’nin ICANN’ı kontrol altında tutarak çıkarlarını koruma çabası ile dünyanın birçok ulusunun Amerikan gücünün yayılımının çok daha ötesini görmesi ve protesto etmesi gibi yeni problemler açığa çıkarmaktadır. Yine de tüm bu değişimlerin, çelişkilerin, karşıtlıkların ve çatışmaların ortasında, kapitalist pazar sisteminin derinleşmesi ve genişlemesi eğiliminde bir tutarlılık söz konusudur” demektedir (2008, s. 55).

ağlarının mantığı kamusal alanın ‘özne yurttaş’ yerine ‘tüketici birey’ şeklinde parçalanmasıdır. Bu parçalanmayı destekleyen veri yığınlarının analizi ise ‘ağ işletmesi’ olarak nitelenen bilişim şirketlerince yapılmaktadır⁶. ABD merkezli ağ altyapısı şirketi CISCO tarafından hazırlatılan rapora göre 2013-2022 yıllarını kapsayan on yıllık dönemde, her şeyin internetinin (IoE) şirketler ve sektörler arasında artan gelirlerin ve düşen maliyetlerin kombinasyonu sonucu 14.4 trilyon ABD Doları tutarında bir potansiyel değer açığa çıkarması beklenmektedir. Bu potansiyel değeri destekleyen unsurlar **varlık kullanımı** (azalan maliyetler nedeniyle 2.5 trilyon ABD \$), **çalışan üretkenliği** (işgücü verimliliğindeki artış nedeniyle 2.5 trilyon ABD \$), **tedarik zinciri ve lojistiğin gelişimi** (israfları ortadan kaldırıp sermaye, emek, zaman gibi kaynaklarda tasarruf sağlaması nedeniyle 2.7 trilyon ABD \$), **müşteri deneyimi** (artan talep ve daha fazla müşteri nedeniyle 3.7 trilyon ABD \$) ve **yenilik** (pazara sunma ve pazar yaşam eğrisi süresinin kısalması nedeniyle 3.0 trilyon ABD \$) olarak sıralanmaktadır (Bradley vd., 2013). Analizler her şeyin interneti (IoE) ekonomisinin itici gücü olarak mobil iletişimi, bulut bilişimi, büyük veri analizini, yapay zekaları, süper iletkenleri ve nano teknolojileri göstermektedir. Bu noktada analitik dönüşümün açığa çıkardığı sonuçların piyasalar üzerindeki etkisini 5 alt başlıkta tartışabiliriz

1- Sayısal ile Fizikselin Yakınsaması: Sayısal platformlar, gerçek yaşamdaki eylem ve işlevlerden bazılarının dijital ortama taşınmasıyla hızlı bir gelişim ivmesi kazanmıştır. Günümüzde ise bu dönüşümün tam tersi de geçerli olmaya başlamıştır: Sanal ortamların fiziksel yaşama taşınması. Basılı dergilerde ‘QR Kod okuyucu’lar aracılığıyla görsel içeriğe ulaşılması, sanal karakter ve nesnelerin 3D yazıcılar aracılığıyla basılarak nesneleştirilmesi/somutlaştırılması, akıllı ev ve otomobiller aracılığıyla insan komutlarının gündelik yaşamda uygulanması (senaryoların gerçek hayatta deneyimlenmesi) ilk akla gelen örneklerdir. Günümüzde şirketler müşteri deneyimlerini sayısal kodlara dönüştürdükten sonra bunları analiz edip yeniden fiziksel etkinliğe uyarlayarak geribildirimde bulunmaktadır. Böylece hem mevcut ürünün içeriği tüketici talepleri doğrultusunda değişirken hem de rekabete hızlı tepki verilebilmektedir. Dijital kodların realizasyonu şeklindeki dönüşümün açık göstergesi Google’ın Londra mağazasıdır.

2- Konuşan Sistemler: Farklı sistemlerin kesişiminde yer alan bireyler, deprem, sel, yangın, terör saldırısı gibi olağanüstü durumların dışında da bağlantılı hale gelen bir ağa dahil olmaktadır. Önümüzdeki süreçte akıllı sistemler otonom olarak kendi aralarında konuşarak hizmet sunacaklardır. Sistemlerin akıllı olma özelliği onları veriyle besleyen ürünlerin akıllı ve bağlantılı olma özelliğinden gelmektedir. Uzaktan kontrol sağlayan bu özellik tüm performans verileri takip edilebilmektedir. Uç noktadan merkeze, hatta dağıtık merkezlere kadar akıllı yazılımlar toplanarak sistemlerin ortak aklını oluşturmaktadır. Ürünler birbirleriyle ve birçok farklı sistemle konuşarak tek tek faydalarını ekosistem faydasına dönüştürüyor. M. Porter bu ekosisteme giden yolu normal bir üründen yola çıkarak, akıllı ürün, akıllı bağlantılı ürün, ürün sistemi ve sistemlerin sistemine erişen bir süreç yaklaşımıyla açıklamaktadır. Süreci tarım sektörü örneğine taşıdığımızda, sıradan bir traktörden yola çıkarak ekipman sistemi, işgücü sistemi, hava durumu veri sistemi, tohum optimizasyon sistemi ve sulama

⁶ ‘Ağ işletmesi’ kavramı Fransız iletişimbilimci Armand Mattelart tarafından geliştirilmiş olup, faaliyet sahası internet şebekesi üzerinde olan ve gelirlerinin büyük bir kısmını sayısal hizmetlerden kazanan şirketleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Mattelart’a göre 1990’larla birlikte “pazarların globalizasyonu, finans dolaşımları, maddi olmayan ağlar ve (ağlarla yeniden düzenlenmiş ve ‘ağ işletmesi’ne dönüşmüş) işletmeler, radikal bir düzensizleştirmeyi (*dereglamantation*) abartmaktadır. Tüm bunlarla gösterilmek istenen şey, toplumsal güçlerin gerilemesi, ulus devlet kavramının ortadan kalkışı ve kamu görevleri felsefesinin yok oluşudur. Bu, işletmelerin, onun değerlerinin, özel sermayenin ve pazarın güçlerinin zaferidir” (1999, s. 195).

sistemini koordine eden bir tarım yönetim sistemine ulaşmaktadır. Şirketler farklı sektörlerin uzmanlık bilgilerine ihtiyaç duymaktadırlar. Takip eden dönemde enformasyon okuryazarlığı ve teknoloji jargonu sektör uzmanlarının kendi aralarındaki iletişiminin ortak dili haline gelecek, bu durum fikri mülkiyet düzleminde sermayenin tahakkümünü artıracaktır. Egemen iş dünyası şimdiden farklı sistemlerin verisini iş için faydaya dönüştüremeyen, farklı sektörlerin uzmanlıklarıyla işbirliği yapamayan şirketlerin rekabette geriye düşeceğini öngörmektedir.

3- Makinelerin Bağlantısı: Veri toplayan sensörlerin artması, nesneleri bağlayan standartların ve platformların gelişmesiyle birlikte kendi aralarında iletişime giren ve işleri/sorunları çevrelerindeki insanlar farkında olmadan halleden makineler hizmete girmektedir. Giyilebilir teknolojiler, bağlantılı nesneler ve büyük/küçük ölçekli iş makineleri hizmetlerin aksamadan sürdürülmesini sağlayacaktır. Bu trendin en önemli ögesi olarak akıllı sensörler ön plana çıkmaktadır. Sıcaklık ve nemden, trafik ve rüzgara, hatta insan duyularına kadar her şeyi ölçüp bildirebilen gelişmiş sensörlerin önümüzdeki dönemin en değerli emtiaları olacağı belirtilebilecektir. Halen uzaktan programlanabilir ve güneş enerjisiyle şarj edilebilir sensörler kullanılmaktaysa da, mikro hatta nano ölçekli bu yeni veri kaynaklarının, boyutlarının küçülmesi ve ucuzlamasıyla doğru orantılı olarak yaygınlaşarak akıllı nesnelerin gündelik hayatta kullanımını kolaylaştıracağı öngörülmektedir. Özellikle makine-insan bağlantısı yaygınlaştıkça, sermayenin gündelik yaşamı kontrolünün kolaylaşacağı ve şirketlerin biopolitik değerlerinin mali ve finansal değerlerinin ötesinde anlam ifade etmeye başlayacağı tahmin edilmektedir.

4- Kendini Yöneten Nesneler: Yapay zeka uygulamaları nesnelerin veri okumak, aktarmak ve analiz etmek dışında veri üretmek için de kullanılabileceğini göstermektedir. Otomotiv sektöründe akıllı araçlar, mühendislik alanında akıllı evler, sağlık ve hava taşımacılığında robotlar ve dronelar kendi kendilerine karar verip, bağımsız eylemler sergileyebilen nesneler olarak karşımıza çıkmaktadır. Otonom nesnelerin en aşına olunan formu robotlar olmasına karşın, sağlık hizmetlerinde kullanılan robotlar Honda'nın insansı robotu ASIMO'dan oldukça farklı işlevsellikler sergilemektedir. 100 mikron uzunluğunda ve 40 mikron genişliğindeki manyetik nanorobotlar, taşıdıkları ilaçları beyin hücreleri ya da göz gibi vücudun hassas noktalarına ulaştırmaktadırlar. Softbank'ın 2015 yılının başında Japonya'da kullanıma sunduğu Pepper ise insan yüzündeki ifadeleri ve sesindeki duyguları algılayabilmekte ve iletişimini ona göre belirlemektedir. Yaşlılara kişisel asistan, okul çağındaki çocuklara öğretmen ve perakende mağazalara satış danışmanı olarak tasarlanan Pepper, yapay zeka aracılığıyla öğrenme sürecini hızlandırmaktadır. Kendi kendini yöneten yapay zekaların yaygınlaşmasının, sermayenin gereksinim duyduğu emeğin niteliği üzerinde dönüştürücü bir rol oynayacağı açıktır.

5- Geleceğin Arayüzü Olarak Nesneler: Son yıllarda özellikle mobil iletişim teknolojilerinde hızlı bir gelişim yaşanmaktadır. Klavye ve farenin kullanıldığı 30 yılı aşan zaman diliminde dokunmak önde gelen veri aktarım biçimi iken, insanın doğal hareketlerini, mimiklerini, konuşmasını algılayan akıllı nesnelerin kullanılmaya başlamasıyla birlikte bilgisayarlar insanlar arasındaki iletişim yöntemlerini algılayıp tanımlamaya başlamıştır. Günümüzde nesneler tasarlanırken dijital deneyimleri fiziksel arayüzler olarak kullanıcılarına yaşatma süreçleri dikkate alınmaktadır. Akıllı telefonlar hemen herkes için ilk basamak nesnelerin interneti cihazı konumundadır. Akıllı telefonları nesnelerin interneti tanımına sokan özellikleri, sensörlerle veri toplaması, yazılımla akıllı olması ve bir networke bağlı olmalarıdır. Akıllı telefonlar hareketsiz nesnelere işlem gücü katmaktadır. Herhangi bir nesneye sensör takıldığında akıllı telefonlar bu nesneyle konuşabilmekte, onu kontrol edebilir hale gelmektedir.

Ampuller, kapı kolları, ısıtıcılar, oda içi ses sistemleri gibi sıradan nesneler akıllı telefonların yazılımlarını kullanarak büyük veriye katkı sağlamaktadırlar. Ses, görüntü ve dokunma duyuları kullanılarak akıllı telefonlar kişiselleştirilmekte; bu durum nesnelerin internetinde bağlantılı olma koşulunun – sermaye lehine – tanımlanmasını da kolaylaştırmaktadır.

Sonuç

Enformasyonun dönüşümü ve internetin toplumsal sonuçlarına ilişkin son dönem çalışmaların ortak paydası, karar verilmesini sağlayan değişken sayısındaki artışın etkileri ile karar verme süreçlerinin kimlerin kontrolünde olduğu üzerinedir. Enformasyon yönetimi ve veri analizlerinde kullanılan teknikler aracılığıyla işletmeler, değer yaratmayan faaliyetlerini elemine ederek rekabet güçlerini artırmaya odaklanmışlardır. Sayısal ağlar, veri, enformasyon, bilgi ve enformasyonun anlamının ve öneminin belirlenmesine yardımcı olan meta-enformasyonun kişiselden küresele uzanan bir yelpazede üretimini, akışını, dağıtımını, paylaşımını ve tüketimini sermaye lehine kontrol etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, internet ile sayısal platformların ivmelendirdiği kapitalist pazar yapısında, gerek analog gerekse sayısal olarak kodlanmış enformasyonun piyasa dinamiklerine yön veren unsurlar olduğu bilinmektedir. Enformasyon toplumu gündeminin sermaye lehine tasarlanmış olması, gerek ekonomik gerekse toplumsal sorunların çözümünde başvurulacak yeni kuralların geliştirilmesine ilişkin bir gündem inşa edilmesini ve sayısal olanın sosyal olan üzerindeki tahakkümünün kırılmasını sağlayacak emek odaklı bir yaklaşım geliştirilmesini zaruri hale getirmiştir. Bu noktada akademik dünyaya düşen görev ise –her şeyin olduğu gibi– internetin de açığa çıkardığı sorunların tartışılmasını derinleştirmek ve hızlandırmaktır.

Kaynakça

- Başaran, F. (2005). Ağ Ekonomisi ve İnternet. *İletişim Ağlarının Ekonomisi: Telekomünikasyon, Kitle İletişimi, Yazılım ve İnternet*. Başaran, F. ve Geray, H. (der.) içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi. 237-257.
- Bradley, J., Barbier, J. ve Handler, D. (2013). Her Şeyin İnternetini Benimseyin 14.4 Trilyon Dolardan Payınızı Alın. *CISCO Teknik Doküman*. https://www.cisco.com/web/TR/tomorrow-starts-here/pdf/IoE_Economy_VAS_White_Paper_021513FINAL-TR.pdf adresinden alınmıştır. (Erişim tarihi 12 Nisan 2015)
- Davenport, T. H. (2015). Analitik 3.0. *Harvard Business Review Türkiye*, 3 (4), 65-71 .
- DMI (2015). *M2M & Big Data are transforming the world*. http://pages.dminc.com/rs/digitalmanagement/images/BDI_M2MBigData.pdf adresinden alınmıştır. (Erişim tarihi 10 Nisan 2015)
- Ergen, M. (2014). *Girişimci Kapital: Silikon Vadisi Tarihi ve Startup Ekonomisi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- ITU (2015). *ICT Facts & Figures The World in 2015*. <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx> adresinden alınmıştır. (Erişim tarihi 12 Nisan 2015)
- Mattelart, A. (1999). Şebekelerin Küreselleşmesinin Getirdikleri. Çev., B. Odabaş. *Marmara İletişim Dergisi*, 10, 191-200.
- Mattelart, A. (2012). *Gözetimin Küreselleşmesi: Güvenlileştirme Düzeninin Kökeni*. Çev., O. Gayretli ve E. Karacan. İstanbul: Kalkedon.

- Mosco, V. (2008). Current Trends in the Political Economy of Communication. *Global Media Journal–Canadian Edition*, 1 (1). 45-63.
- Schröter, J. (2014). İnternet ve ‘Sürtünmesiz Kapitalizm’. *Marx Geri Döndü: Medya, Meta ve Sermaye Birikimi*. Mosco. V., Fuchs, C., Başaran, F. (der.). Ankara: NotaBene Yayınları. 367-387.
- Singer, P.W. ve Friedman, A. (2015). *Siber Güvenlik ve Siber Savaş*. Çev., A. Atav Ankara: Buzdağı Yayınevi.
- Tekin, N. (2002). Bilgisayar ve İnternet Kavramları. *Bilgisayar Kurs Kitabı*. Frye, C., Crupi, K. vd. (der.) içinde. Ankara: Arkadaş Yayınları. 3-76.

LaborComm 2015

Yazılımların Hukuken Korunması: Özgür Yazılımlar ve Korsan Parti*

Serhat Koç¹

¹ LL.M. / Hukuk Yüksek Lisansı (Bilişim Hukuku), Avukat, Hukuk Danışmanı, Eğitimci.

Güneli & Koç Hukuk Bürosu İstiklal Cd. Gazeteci Erol Dernek Sk. No:5/1A Beyoğlu İstanbul Türkiye

Şahsi İletişim/Contact in Person: avukat@serhatkoc.com skoc@lawyer.com www.serhatkoc.com

Ofis İletişim/Contact via Office: skoc@gunelikoc.com www.gunelikoc.com

* Bu çalışma, bu ve diğer pek çok çalışmanın yazılmasında varlığı ve de tüm çalışmalarıyla ilham kaynağı olan Dr. Özgür Uçkan'ın (1961 - ∞) anısına ithaf edilmiştir. www.ozguruckan.com

Özet

Çalışmada öncelikle bilgisayar programı kavramı açıklanmış olup bunu takiben bilgisayar programlarının hukuken korunmasına dair çeşitli yollar gösterilmiştir. Bilgisayar programları hakkındaki genel bilginin ardından "özgür yazılım" ve "açık kaynak" kavramları açıklanmak suretiyle bunların hukuki korumadan nasıl ve ne kadar yararlanabileceği özellikle Türkiye'deki geçerli hukuk açısından incelenmiştir. Temel bilgilerin yanında bilgisayar programlarının en çok tartışma konusu yapılan hukuki koruma türlerinden patent hukuku ile korunması önündeki engeller ve/veya sakıncalar karşılaştırmalı olarak bu tür bir korumanın sektöre sağlayacağı yararlarla birlikte ele alınmıştır. Son olarak ise bilgisayar programlarının lisanslanması ve ortak kullanımı özelindeki yeni gelişmeler ve farklı yaklaşımlar incelenerek Korsan Parti'lerin özellikle özgür yazılımların hem toplumsal düzeyde tanınması hem de hukuken kabul edilip, korunması anlamında yaptıkları çalışmalarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Bilgisayar Programı; Özgür Yazılım; Açık Kaynak; Hukuki Koruma; FSEK; Lisanslama; Ortak Kullanım; Korsan Parti.

BÖLÜM 1. BİLGİ EKONOMİSİ VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI**1.A. Bilgisayar Yazılımları Ekseninde Bilgi Toplumu****1.A.a. Kavramlar ve Türkiye'ye Yansıyan İlişkileri**

Konunun özünün temas ettiği, bilgi toplumu kavramını başlangıçta ele almakta fayda vardır. Ekonomisi bilgiye dayanan toplum, bilgi toplumu olarak anılmaktadır. Bu kavramlar temelde yaratıcılığa dayandıklarından fikri mülkiyet haklarıyla yakın bir ilişkidirler. Bugün gelişmiş ülkelerin ekonomisine ve de uluslararası ticarete bakıldığında ise fikri mülkiyet haklarının etkisi açık bir şekilde hissedilmektedir¹. Dünya ticaretine yön veren gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin ana arterlerini, yazılım, oyun, müzik ve sinema gibi eserler, ileri teknoloji gerektiren ürünler ve tüm bu gruplara ait hizmet, lisans, know-how (yöntem bilgisi) ve de teknoloji transferi oluşturmaktadır.

Yaşadığımız çağda en önemli değerler arasında yer alan 'bilgi' ve teknolojinin ilerlemesinde, yayılmasında ve bunlara ilişkin olarak yaratıcılığın teşvikinde yukarıda da izah edildiği gibi fikri ve sınai mülkiyet haklarının etkin şekilde korunması büyük önem arz etmektedir. Bu hakların etkin olarak korunması yalnızca yeniliği ve yaratıcılığı teşvik etmek için değil, aynı zamanda istihdamı geliştirmek ve rekabet ortamını geliştirmek açısından da ciddi bir önem arz etmektedir².

Bilgi toplumunun en önemli üretim ve tüketim dinamiğini ise bilgisayar yazılımları oluşturmaktadır. Yazılımlar sayesinde ağ ve internet erişimi ve diğer üretim ve tüketim araçları kullanılabilir hale gelmektedirler. Bilgi toplumu evrimini gerçekleştirmek için bir ülkenin gerçekleştirmesi gereken en önemli kriterlerden biri yazılım tüketim seviyesinin ve hatta ondan çok daha önemli olarak üretim seviyesinin optimal düzeye getirilmesidir. Fikri haklar alanında vurgulanması gereken belki de önemli husus da zaten bu alanda kullanıcı değil, üretici olmanın oynadığı kilit roldür.

Bu noktada yenilikçilik için uyum teşviklerin belirlenmesi kadar yazılım lisanslarının özgürleştirilmesi ve kaynak kodların açık olması da ciddi derecede önem teşkil etmektedir. Özellikle yazılımlarda en büyük tüketici olma durumundaki devletin ihtiyaçlarını uygun yerli yazılımcılardan sağlaması ise çok önemli bir politikadır. Türkiye'de Pardus³ projesinde olduğu gibi açık kaynak kodlu yazılımların geliştirilmesi, devlet politikaları arasına alınmalıdır. Öyle ki açık kaynak kodlu yazılımlar, kaynak kodları herkesin incelemesine ve kullanımına açık olan yazılımlardır⁴. Bu tür yazılımların ayırt edici özelliği kullanıcıya yazılımı değiştirme özgürlüğü sağlamasıdır.

Günümüz koşullarında ise ülkemizdeki yazılım sektörünün çok da üretken olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ülkede, yazılım konusunda nicelik açısından yeterli ve nitelik açısından doyurucu üretimin olmamasının sebepleri arasında, sektörde yazılımlarla ilgili gerekli ar-ge yatırımının ve yazılıma özel istihdam için gerekli ortamın istenilen ölçüde yaratılamamış olması ve devamında yazılım pazarının rekabetçi bir seviyeye ulaşamamış olması gösterilebilir.

¹ Geniş bilgi için bkz., "TC Başbakanlık 9. Kalkınma Planı 2007-2013", Fikri Mülkiyet Hakları - Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT yayın no.:2728, Ankara, 2007, Çevrimiçi, www.metu.edu.tr/system/files/kalkinma.pdf, s. 3 (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

² Aynı yönde bkz., ÇETİN, Hülya, "Patent Haklarının Korunması Bağlamında 2004/48/Ec Sayılı Avrupa Parlamentosu Ve Konsey Direktifi Ve Karşılık Türk Mevzuatı", Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı 2009, Ed.: Memiş, Tekin, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 166.

³ Detaylı bilgi için bkz., Çevrimiçi, <http://www.pardus.org.tr/> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

⁴ Aynı yönde bkz., "TC Başbakanlık 9. Kalkınma Planı 2007-2013", s. 23.

1.A.b. Fikri Haklara İlişkin Düzenlemelerin Bilgi Ekonomisi Eksenli

Bahsi geçen alanlarda yapılan ve yapılacak yasal düzenlemelerin sadece uluslararası yükümlülükleri yerine getirmek amacıyla yapılması zorunlu olan düzenlemeler olarak algılanması ülkemiz açısından en büyük sorunlardan biridir. Fikri haklar sisteminin amaca uygun işleyebilmesi için; girişilecek regülasyon hareketlerinin ülkenin ekonomik gerçekleriyle bağdaşıp bağdaşmayacağı ve topluma yarar sağlayıp sağlamayacağı gibi hususların detaylıca araştırılması gereklidir. Bu amaca ulaşmak için, yasal düzenlemelerin şekillenmesi aşamasında *etki değerlendirmesi*⁵ (Impact Assessment) uygulaması en etkili çözüm olacaktır. Nitekim AB ülkelerinde, bilgisayar programlarıyla bağlantılı buluşların patentlenmesi gibi, çok ciddi belirgin ekonomik etkiler doğurabilecek konular ilgili tüm kesimlerin tartışmasına sunulmakta ve yapılacak düzenlemeler farklı boyutlarıyla irdelenmektedir.

1.B. Fikri Haklar Anlamında Temel Çerçeve

Fikri haklar sistemi geçmişte, sadece fikri haklar konusunu oluşturan hakların sınırlarını , kullanım şekillerini ve tecavüz halindeki yaptırımları saptayan düzenlemelerle ifade edilmekteydi . Günümüzde ise hak konusu ürün ve hizmetlerin ve aynı ekseninde ‘bilgi’nin toplumsal gelişmenin ve ekonominin ana dinamiği haline gelmesine bağlı olarak yaratıcılık , yenilikçilik ve rekabet edebilme süreçlerini de içerisine dâhil eden interdisiplinler bir yapı arz etmektedir. Bu kapsamda fikri haklar sistemi, teknoloji, ekonomi ve ticaret ayaklarını birbirine bağlayan bir muazzam bir köprü olarak düşünülebilir . Böylece bu alan artık sadece bir hukuk kuralları bütünü olmaktan çıkmış ve önemli ölçüde sosyal ve ekonomik boyutu olan bir görünüm ifade eder hale bürünmüştür.

Fikri haklarla ilgili düzenlemelerin önemi, bu hakların sağladığı toplumsal faydadan kaynaklanmaktadır. Özellikle, yaratıcılık ve yenilikçiliğin teşvik edilerek sürdürülebilir hale getirilmesi, ekonomik büyümenin ve buna bağlı olarak istihdamın desteklenmesi, kültürel ve teknolojik ilerlemeye katkıda bulunulması ve adil bir rekabet düzeninin kurulması, temelde fikri haklarla ilgili düzenlemelerin önemli çıktılarıdır. Bu nedenle fikri haklarla ilgili her düzenleme ve izlenecek strateji, hak sahiplerinin bireysel menfaatleri ile toplumsal menfaatler arasındaki hassas dengenin kurulmasında önemli rol oynamaktadır ki patent hukuku gibi çok özel bir alanda bunun taşıdığı önem daha da çok artmaktadır.

BÖLÜM 2. BİLGİSAYAR PROGRAMLARININ HUKUKEN KORUNMASI

2.A. Bilgisayar ve Bilgisayar Programı

Ana Hukuki açıdan bakmadan önce yazılımın ve nasıl bir donanım üzerinde çalıştığının kavranılması gerekir. Bilgisayar, kendisine verilen bilgileri ve verileri çok hızlı bir şekilde işleyen, mantıksal ve matematiksel işlemleri yapan, yaptığı işlemlerin sonucunu saklayabilen, sakladığı bilgilere istendiği zaman ulaşılabilmesine imkan veren bir makinedir. Bu şekilde tanımlanan bilgisayar ilk kez 1936 yılında Alan Turing tarafından icat edildiğinden ‘Turing Makinası’⁶ adıyla anılan mekanik esaslı bilgisayarlardan sonra elektronik ilkelere göre çalışan ilk bilgisayar 1946 yılında

⁵ Örnek olarak Avrupa Komisyonu’nun ilgili sayfalarındaki detaylı bilgi için bkz., http://ec.europa.eu/governance/impact/index_en.htm (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

⁶ Detaylı açıklama ve bilgi için bkz., Çevrimiçi, <http://plato.stanford.edu/entries/turing-machine/> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

ABD’de yapılmıştır. ENIAC diye adlandırılan bu bilgisayar 30 ton ağırlığında ve 1409 m²’lik bir alanı kaplamakta idi⁷. Bilgisayar teknolojisinde geline son duruma bakıldığında ise boyutlar nanometrelerle ve mikronlarla ölçülmektedir. Her türlü programlanabilir araç yani PC, Laptop, cep telefonu, her türlü makinede kullanılan işlemciler vb. bilgisayar olarak anılabilir.

Bilgisayar programı belli bir sonuca ulaşabilmek için bilgisayarda kullanılan komutlar bütünüdür. Bir başka anlatımla, bilgisayar programı, belirli bir işlevi veya görevi yerine getirmesi amacıyla verilen komutların her hangi bir şekil, lisan, notasyon veya kodla ifade edilmesidir. Bilgisayar programları Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nun (FSEK)⁸ 1. maddesinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre, bilgisayar programı bir bilgisayar sisteminin özel bir işlem veya görev yapmasını sağlayacak bir şekilde düzene konulmuş bilgisayar emir dizgesini ve bu emir dizgesinin oluşum ve gelişimini sağlayacak hazırlık aşamalarını kapsamaktadır. Yapılan bu tanıma uygun programlar ülkemiz hukukuna göre hukuki korumadan faydalanabilecektir. Bu tanım dışında kalanlar FSEK kapsamında korunmayacaktır.

Tanımda da görüleceği üzere bilgisayar programının görevi, bilgisayar sisteminin özel bir görev veya işlem yapmasıdır. Sonuç olarak, herhangi bir programlama dili kurallarına uygun şekilde yazılmış bir grup kodun makine diline çevrilmiş son haline bilgisayar programı (yazılım) denilmektedir. Tüm bilgisayarlar işlevlerini yazılımlar aracılığı ile yaparlar. Her yazılımın kendine ait kuralları, kodları, parametreleri vardır. Günümüzde bilgi toplumunun gelişmesi, bilgisayarda depolanan bilgilere sistematik ve hızlı erişim olanağı, güncelleme yapılabilmesi, taşınabilmesi, uzaktan erişilebilmesi bilgisayar yazılımlarıyla mümkün olmaktadır.

Bu noktada bilgisayarla uygulanan buluşlardan da bahsetmek gerekirse; bunlar genel olarak anlaşıldığı şekliyle, bir bilgisayar, bilgisayar ağı ya da programlanabilen herhangi bir aparat kullanımı suretiyle uygulanabilen ve bir ya da birkaç unsurunun tamamen ya da kısmen bir bilgisayar programı aracılığıyla gerçekleştirildiği buluşlardır.

2.A.a. Yazılım ve Program Kavramları, Farkları

WIPO’ya (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü) göre yazılımın tanımı “bilgi işlem cihazının kullanımı için her tür çalışma direktifi”, programınki ise “makinanın okuyabileceği bir taşıyıcıya yüklendikten sonra, bilgi işleme yeteneğine ehil böyle bir makinanın belirli bir işlev veya görevi yerine getirmesini yada belirli bir sonuca ulaşmasını sağlayabilen komutlar dizini” şeklindedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nde konuyu özel olarak düzenleyen mevzuat olan 5846 Sayılı FSEK’in (Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu) 1/B-g maddesi ise bilgisayar programını yukarıda da değindiğimiz üzere şu şekilde tanımlamaktadır: “Bir bilgisayar sisteminin özel bir işlem veya görev yapmasını sağlayacak bir şekilde düzene konulmuş bilgisayar emir dizgesi ve bu emir dizgesinin oluşum ve gelişimini sağlayacak hazırlık çalışmaları”

Ayrıca çalışmamızda bilgisayar yazılımı (yazılım) ve bilgisayar programı (program) ifadeleri birbirinin yerine kullanılmışlardır. Her ne kadar biz bu çalışma açısından böylesi bir kullanıma gitmiş olsak da konunun teknik boyutuna bakıldığında temelde iki kavramın ince bir farkla ayrıldığı görülmektedir. Öyle ki; bir bilgisayar programı; bilişim sistemlerine belirli bir işi yapmak için,

⁷ Geniş bilgi için bkz., Çevrimiçi, <http://www.turing.org.uk/turing/scrapbook/computer.html> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

⁸ Fikir Ve Sanat Eserleri Kanunu, Kanun Numarası: 5846, Kanun Kabul Tarihi: 05/12/1951, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 13/12/1951, Sayısı: 7981, kanun metni için bkz., Çevrimiçi, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5846.pdf> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

programlama dilleri aracılığı ile kodlanmış derlenebilir komutların bütününe verilen isimken; yazılım ise programın bilgisayar donanımını kullanabilmesi amacıyla bu tür bir programla birlikte programın kullanacağı ek programların, yordamların, diğer gereksinimlerin, kullanıcıyı bilgilendirmek için kullanılacak kullanım kılavuzu gibi belgelerin ve diğer tüm parçaların ve varsa ilgili programlama dillerinin tamamının bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Dolayısıyla da programlar tek başlarına yazılım niteliğini haiz değildir; yazılımlar programlardan, yardımcı programlardan, yardım dosyalarından ve de kaynak veri dosyalarından oluşurlar. Sonuçta teknik olarak bakıldığında bu nedenle yazılım, programdan daha geniş bir kavramı işaret etmektedir.

2.A.b. Programların Özellikleri

Programların en belirli özellikleri arasında; belli işleri ya da süreçleri otomatikleştirilerek verimi, arge'yi ve de kârlılığı arttırma özellikleri günümüzde ağır sanayi yerine bilgi ve teknoloji temelli yeni ekonomi kavramının yerleşmesi neticesinde en başta gelmektedir. Öte yandan teknolojinin ilerlemesine paralel yazılımın da değişime tabi olması, neredeyse her yıl yeni sürüm ortaya çıkabilmesi de bir diğer çok önemli özellikleridir programların.

Ayrıca programlar diğer programların yazdığı kodlardan dahi oluşuyor olsalar neticede her şekilde insan ürünü oldukları için; programın büyüklüğüne göre yüksek miktarda koddan oluşmaktadırlar ve dolayısıyla da bunun neticesinde karmaşıklık ve hataya yatkınlık karakteristiğine sahiptirler. Öyle ki hatasızlık, kesintisizlik ya da tüm hataların düzeltileceği gibi taahhütler yazılımlar konusunda verilememektedir.

Sınırsız ve çok düşük maliyetle çoğaltılabilme, neredeyse hiç kalite ve fonksiyon kaybı olmaksızın kolayca ve ucuz maliyetlere çoğaltılabilme ile eşyadan bağımsız ve de gayri maddi olma gibi değer ve nitelikleri haiz olmaları ise yazılımların hukuken korunma kapsamını belirlerken göz önünde tutulan hassas noktalarıdır.

2.A.c. Kaynak Kodu ve Nesne Kodu Kavramları

Programlar somut görünüş olarak, kaynak ve nesne kodlarına dayanmaktadırlar ve korumanın kapsamına girip girmeyeceklerinin tespiti açısından bu özelliklerinin bilinmesi gereklidir.

Programcılar Python, C++ veya Java vb. programlama dilleri kullanarak yazdıkları talimatlarla program geliştirirler. Bu insan yazımı talimatlar dizisi kaynak kodu (source code) olarak adlandırılır.

Daha sonra programcı, derleyici (compiler) kullanarak, kaynak kodunu bilgisayarlar tarafından okunabilen nesne koduna (object code) çevirir. Nesne kodu; “programlama dillerinden herhangi biri ile düzenlenmiş programın, merkezi işlemci tarafından anlaşılabilmesi için derleyici tarafından makine koduna dönüştürülmüş halidir”.

2.A.d. Standart/Özgülenmiş Program Ayrımı

Standart programlar (“as is”), belli bir kullanıcının gereksinimlerini, belli bir kullanım amacını hedef almadan önceden hazırlanarak piyasaya sunulan yazılımlardır. Özel bir kullanıcı amacı düşünülerek tasarlanmamışlardır ve garanti bölümlerinde bu husus açıkça ifade edilir.

Özgülenmiş/bireysel programlar (“customized”), belli bir kullanıcının gereksinimlerine göre bizzat sadece o kullanıcıya sunulan yazılım türüdür.

Riskler, teminatlar, ücretlendirme ve de fikri hakların nitelendirmesi açısından standart ve özgülenmiş programlar arasında net farklar bulunmaktadır. Örneğin standart program lisansı veren bir firmanın, programdan ötürü üstleneceği yasal sorumluluklar da riskler de, özgülenmiş program üreten firmaya göre oldukça sınırlıdır. Keza, standart program ile özgülenmiş programın ücreti de çoğu zaman farklı olabilmektedir.

2.B. Hukuki Açıdan Korunma

2.B.a. İlgili Uluslararası Metinler

2.B.a.i. Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Bern Sözleşmesi⁹

Bern Sözleşmesi 1886 yılında imzaya açılmış ve bir dizi değişiklikten sonra 1971 yılında son halini almıştır¹⁰. Bu sözleşmede bilgisayar programlarına ilişkin özel herhangi bir düzenleme söz konusu değildir. Sözleşmenin 2/1 maddesinde “*Edebiyat ve sanat Eserleri deyimi, ifade ve şekli ne olursa olsun, edebiyat, bilim ve sanat alanındaki... bütün ürünleri içerir.*” denilmektedir. Bu çerçevede bilgisayar programları anlaşmada bizzat zikredilmiş olmasa da, sözleşme kapsamında korunan bir fikri ürün olarak kabul edilmelidir.

2.B.a.ii. Avrupa Hukuku’nda Yazılımlar

Bilgisayar programlarının korunması konusunda dünyada yeknesaklık sağlanmamış olduğundan her ülke programları farklı biçimlerde korumakta veya herhangi bir koruma sağlamamaktaydı. Bu durumu gören Avrupa Birliği bilgisayar programlarının korunması konusunda bir birlik sağlamak için Bilgisayar Programlarının Korunması ile ilgili 250 sayılı AB Konsey Direktifi’ni 14.05.1991 tarihinde yayınlamıştır. Bu yönerge çerçevesinde AB üyeleri bilgisayar programlarının korunması konusunda aynı kuralları kabul etmiştir.

91/250 sayılı ve 1991 tarihli Bilgisayar Programlarının Korunması Hakkındaki Direktifin 1/3 maddesi:

“bilgisayar programı hazırlayan şahsın kendi yaratıcı ruhunun bir mahsulü olarak kabul edilebilecekse, bilgisayar programının o şahsın ferdi eseri sayılacağı” ifadesine yer vermiş ve başkaca bir kriter aramamıştır. Yani bilgisayar programı da sahibinin hususiyetini taşımalı ve 3. kişilerce algılanabilir olmalıdır.

Orijinallik, “*herkes tarafından meydana getirilebilecek sıradan bir özelliğe sahip olmaması*” niteliğinden ileri gelmektedir. Kanunumuzda “hususiyet” olarak da adlandırılan bu şart bilgisayar programlarının eser niteliğini haiz olması için de aranmaktadır.

Hususiyetin her bilgisayar programı için belirlenmesi gerekir. Bu belirleme yapılırken, programın bağımsız bir fikri çabanın ve yaratımın sonucu olup olmadığı, sahibinin bu çabasını yansıtır yansıtmadığı dikkate alınmalıdır.

Her ne kadar Türkiye Hukuku’nda “orijinal olma” FSEK anlamında eser sayılmanın bir kriteri olarak kullanılmıyor olsa da, AT Direktifi md.1/3 bilgisayar programının korunması için aranan kriter olarak bu terimi kullanmaktadır.

⁹ Orijial ismi ‘Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works’ olan anlaşmanın Türkçe çevirisi için bkz., Çevrimiçi, <http://www.fikrimulkiyet.com/uluslararasi/bern.pdf> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

¹⁰ Bern Sözleşmesi’nin (Paris Metni, 1971) kabulüne dair 4117 sayılı Kanun 12.7.1995 tarihli RG’de yayınlanmıştır.

2.B.a.iii. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPs)

Bu anlaşma¹¹, GATT Anlaşması¹² çerçevesinde yapılan son raund olan Uruguay Raundu (1986-1994) müzakereleri gündemine 1990 yılı başlarında girmiş ve 1994 yılı Nisan ayında Fas-Marakeş'te toplanan GATT Bakanlar Toplantısı Sonuç Belgesi'nde de yer almış, böylece de Dünya Ticaret Örgütünü kuran anlaşmalarından biri olarak imzalanmıştır.

Bu anlaşmayla fikri ve sınai mülkiyet hakları ile ilgili korumanın tamamının asgari koşullarını belirlemiştir. Yukarıda zikredilen Bern Sözleşmesi ve AB Konseyi direktifinin sadece fikri mülkiyet hukukuna ilişkin hükümler içermesine rağmen, TRIPs bir anlamda fikri mülkiyet hukukunun anayasası olarak kabul edilebilir bir durumdadır ve patent hukuku dahil konunun diğer yönlerini de düzenlemektedir. Bilgisayar programları bu anlaşmanın 10 ve 11. maddelerinde doğrudan, 9. 12. ve 13. maddelerinde ise dolaylı olarak düzenlenmiştir.

2.C. Bilgisayar Programlarının Eser Olarak Korunması

2.C.a. Eser Kavramının Tanımı

Bu konuya başlarken çok kısa olarak eser kavramının ne olduğu konusunun burada işlenmesi gerekmektedir. Bir fikri ürünün eser olarak belirlenebilmesi için iki unsurun yani objektif ve sübjektif unsurun bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekir. Objektif unsur, fikri ürününün iktisaden yararlanmaya elverişli olması, yani ticari bir mal olarak kamuya sunulup faydalanma imkânının mevcut olmasıdır.

Sübjektif unsur, sahibinin özelliğini taşıyan ürünlerin eser vasfını kazanmasıyla ilgilidir. Bern anlaşması ve yabancı hukuk sistemlerinde genellikle şahsi yaratıcılık, bireysel fikri faaliyet orijinal fikri yaratıcılık veya yaratıcı fikri eserler gibi kıstaslar kullanılarak, sübjektif unsura göre eser niteliği belirlenmektedir. FSEK ise, eser kavramının belirlenmesi için bir fikri ürünün, sahibinin özelliğini taşıması ve kanunda sayılan eser kategorilerinden birine girmesi şartını aramaktadır.

2.C.b. Bilgisayar Programlarının Korunmasında Kapsam

Bilgisayar programları FSEK md.2 kapsamında ilim ve edebiyat eseri olarak korunmaktadır. İlim ve edebiyat eserlerini düzenleyen bu madde uyarınca hangi şekilde olursa olsun dil ile ifade edilen fikir ve sanat mahsulleri edebi eser sayılmaktadır¹³. Aynı maddenin 1. fıkrasında 1995 yılında yapılan değişiklik ile bilgisayar programları da telif hakları korumasını haiz olması sonucunu doğuracak şekilde dahil edilmiştir. Aynı maddenin son fıkrasına göre ise; “ara yüzüne temel oluşturan düşünce ve ilkeleri de içine almak üzere, bir bilgisayar programının herhangi bir ögesine temel oluşturan düşünce ve ilkeler” eser kategorisinden çıkartılmıştır. Diğer bir deyişle bu fıkra da sayılan unsurlar telif hakları koruması altında değildir.

¹¹ DTÖ'nün Kuruluş anlaşmasının 1C eki olan TRIPs, 26.01.1995 tarih ve 4067 sayılı kanunla uygun bulunmuş ve Kuruluş Anlaşmasıyla Birlikte 25.02.1995 tarih ve 22213 sayılı RG'de yayımlanmıştır.

¹² Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması, 1947, Orjinal metin için bkz., Çevrimiçi, <http://www.worldtradelaw.net/uragreements/gatt.pdf> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

¹³ Detaylı olarak incelemek açısından Bkz., KARAHAN, Sami / SULUK, Cahit / SARAÇ, Tahir / NAL, Temel, “Fikri Mülkiyet Hukukunun Esasları”, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, Seçkin, 2009, s.51.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere; 91/250 sayılı 1991 tarihli Bilgisayar Programlarının Korunması Hakkında Avrupa Topluluğu direktifinin 1. maddesinin 3. fıkrası da bu hususu dile getirmekte ve *“bilgisayar programı hazırlayan şahsın kendi yaratıcı ruhunun bir mahsulü olarak kabul edilebilecekse, bilgisayar programının o şahsın ferdi eseri sayılacağı”* (Öztan, 2008, s. 119) ve bu nitelikteki programların korunması için de başkaca bir kriter aranmaması gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlamda klasik bir ilim ve edebiyat eseri olarak bilgisayar programlarının eser sayılabilmesi için telif haklarınca korunması öngörülen diğer ürünlerde var olması gereken geleneksel şartları taşıması gerekmektedir. Yani bilgisayar programı da sahibinin hususiyetini taşımalı ve 3. kişilerce algılanabilir olmalıdır.

Kısaca bilgisayar programlarının eser niteliğine değinmek gerekirse, öncelikle bilgisayar programının “orijinal¹⁴” olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle; *“herkes tarafından meydana getirilebilecek sıradan bir özelliğe sahip olmaması”* (Dalyan, 2009, s. 75) gerekmektedir. Kanunumuzda “hususiyet” olarak da adlandırılan bu şart bilgisayar programlarının eser niteliğini haiz olması için de aranmaktadır. Bu nedenle hususiyetin her bilgisayar programı için belirlenmesi gerekir ve bu belirleme yapılırken; programın bağımsız bir fikri çabanın ve yaratımın sonucu olup olmadığı, sahibinin bu çabasını yansıtıp yansıtmadığının değerlendirilmelidir. (Dalyan, 2009, s. 76)

Bu anlatılanlardan şu sonuç ortaya çıkacaktır ki; şahsın kişisel ve fikri yaratımı olan ve yapısı ve içeriği itibarıyla programcıya bir biçimlendirme alanı bırakan, programcının da kendi hususiyetini yansıtarak sıradan olmayan bir şekilde meydana getirilen bilgisayar programları telif hakları hukukunca korunacaktır. (Aksu, 2006, ss. 76, 77)

Ancak burada şunu önemle belirtmek gerekiyor ki; bu açıklamalar Bilgisayar Programları Direktifi’nin lafzı ile beraber değerlendirildiğinde, bilgisayar programlarında aranacak olan orijinalliğin ve biçimlendirme eşiğinin, diğer ilim ve edebiyat eserlerinde aranan seviyeden daha düşük tutulması gerekecektir. (Aksu, 2006, s. 81) Dolayısıyla doktrinde Erel’in de ifade ettiği gibi; bilgisayar programının korunabilmesi için sahibinin kendi fikri faaliyetinin bir sonucu olması ve başka bir eserden kopya edilmemiş olması var olan düzenlemelere göre yeterli sayılacaktır (1994).

2.D. FSEK’de Eser Kavramı ve Yazılımlar

Bir fikri ürünün eser olarak belirlenebilmesi için iki unsurun yani objektif ve sübjektif unsurun bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekir.

Objektif unsur, fikri ürününün iktisaden yararlanmaya elverişli olması, yani ticari bir mal olarak kamuya sunulup faydalanma imkânının mevcut olmasıdır. Sübjektif unsur, sahibinin özelliğini taşıyan ürünlerin eser vasfını kazanmasıyla ilgilidir.

FSEK ise, eser kavramının belirlenmesi için bir fikri ürünün, sahibinin özelliğini taşıması ve kanunda sayılan eser kategorilerinden birine girmesi şartını aramaktadır.

Bilgisayar programları FSEK md.2 kapsamında ilim ve edebiyat eseri olarak korunmaktadır.

İlim ve edebiyat eserlerini düzenleyen bu madde uyarınca hangi şekilde olursa olsun dil ile ifade edilen fikir ve sanat mahsulleri eser sayılmaktadır. FSEK md.2, ilim ve edebiyat eserlerini düzenlemektedir. Maddeye göre; “Herhangi bir şekilde dil ve yazı ile ifade olunan eserler ve her biçim altında ifade edilen bilgisayar programları ve bir sonraki aşamada program sonucu doğurması

¹⁴ Her ne kadar Türkiye Hukuku’nda “orijinal olma” FSEK anlamında eser sayılmanın bir kriteri olarak kullanılmıyor olsa da, AT Direktifi md.1/3 bilgisayar programının korunması için aranan kriter olarak bu terimi kullanmaktadır.

koşuluyla bunların hazırlık tasarımları,” eser sayılmakta ve dolayısıyla da eser korumasından yararlanmaktadırlar. Buna göre bilgisayar programları ve hazırlık aşamaları ilim ve edebiyat eseri kategorisi içerisinde ve eser olarak FSEK’in bahsettiği hukuki korunmadan yararlanabileceklerdir.

2.D.a. FSEK’de Bütünün ve Parçaların Korunması

Fikri hakların korunması, eserin bütünü üzerindeki haklar kadar parçaları üzerindeki hakların da korunmasını ifade eder¹⁵. Bilgisayar programlarında hazırlık aşamasının hangi bölümlerinin korunacağı hususu da bu nedenle son derece önemlidir. FSEK md. 13/2’de bu durum anılmış olsa da kanunda eserin parçalarından ne anlaşılması gerektiği konusunda bir açıklık yoktur. Bir eserin parçalarının tamamının fikri hukuk tarafından korunabilmesi için; parçalar kendi içlerinde duyularımızla algılayabileceğimiz bir bütünlük taşımalı ve eser sahibinin özelliğini yansıtmalıdır.

Bilgisayar programlarında hazırlık aşamasının hangi bölümlerinin korunacağını hususu burada en önemli husustur. Bilgisayar programlarının hazırlık aşaması Türkiye Cumhuriyeti’nde geçerli olan hukuk da AB düzenlemelerine paralel olarak bir sonraki aşaması program olması kaydıyla korunmaktadır. Aksu ise bu tür bir yaklaşımın diğer eser türlerine göre programlarda ayrımcılık yaptığını savunmaktadır. (2006, s. 100) Bu görüşe katılmamakla birlikte bizce asıl sorun hangi hazırlık aşamalarının *korunacağıdır*. Bu çerçevede korumadan faydalananak olan unsurların, program akışı, kaynak ve makine kodu olduğu söylenebilir.

2.D.b. Kaynak ve Makine (Nesne) Kodlarının Korunması

Kaynak kodu, bilgisayar programını teşkil eden komutlar bütünüdür. Bilgisayar programlarının yazıldığı dil, kaynak kodudur. Ancak bilgisayar tarafından anlaşılması için makine koduna çevirilmesi gerekir. FSEK md. 2/1 hükmünde: *‘her biçim altında ifade edilen bilgisayar programları’* ibaresi kullanılmaktadır. Bu ifadeye makine kodunun dahil edilmesinde herhangi bir sakınca yoktur diyebiliriz. Kaynak kodu ve makine kodu; edebi eser, bilim eseri, ya da en uzak ihtimalle yaratıcısının düşüncesi sonucu oluşan derleme olarak korunabilecektir. Ancak kaynak kodlarının eser olup olmadığı hususunda doktrinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Kodların zaten bir programın parçası oldukları için eser sayılmaları gerektiğini savunan görüşler de bulunmaktadır¹⁶. Bunların düşüncenin ifadeye dönüşmüş biçimi oldukları için eser olarak korunması gerektiğini savunan görüşler de mevcuttur¹⁷.

2.E. FSEK’de Eser Sahibinin Hakları ve Yazılımlar

FSEK’e göre eser sahibi: eseri meydana getiren kişidir. Kanunda eskiden yer alan “gerçek kişi” ibaresi 2004’de kaldırılmıştır ve dolayısıyla da tüzel kişilerin sadece belli durumlarda mali haklara sahip olabileceği ve fakat eser sahibi olamayacakları kabul edilmektedir.

¹⁵ Özellikle bilgisayar oyunlarında görülen bütün parça ilişkisinin eserin FSEK anlamında korunması anlamında yarattığı sorunlara ilişkin tartışmalar ve çözüm önerileri için Bkz., KAYNAK, Selva / TEVETOĞLU, Mete, “Bilgisayar Oyunlarının Telif Hukuku Korumasından Yararlanması” Legal Fikri ve Sınai Haklar Dergisi, V. 8 Y. 2012.

¹⁶ Detaylı açıklamalar için Bkz., ATEŞ, Mustafa, “Fikri Hukukta Eser”, Ankara, Vedat Kitapçılık, 2007, s. 154; Aksu, “Bilgisayar Programlarının Fikri Mülkiyet Hukukunda Korunması”, s.100.

¹⁷ Karşılaştırmalı olarak Bkz., TOPALOĞLU, Mustafa, “Bilişim Hukuku”, Karahan Yayıncılık, 2005, s. 26. ve MEMİŞ, Tekin, “Fikri Hukuk Bakımından Kaynak Kodlarının Korunması”, Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı 2009, ed.: MEMİŞ, Tekin, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Ortak/müşterek eser sahipliği veya iştirak halinde eser sahipliği konusunda ise FSEK'in ilgili maddesi: "Birden fazla kimsenin iştiraki ile vücuda getirilen eser, ayrılmaz bir bütün teşkil ediyorsa bir sözleşmede veya hizmet şartlarında veya eser meydana getirildiğinde yürürlükte olan herhangi bir yasada aksi öngörülmediği takdirde birlikte eser üzerindeki haklar eser sahiplerini bir araya getiren gerçek veya tüzel kişi tarafından kullanılır (adi şirket)" şeklinde bir hükümle konuyu açıklamaktadır.

Dolayısıyla da buradan anlaşılan şudur: aralarındaki özel sözleşmeden veya işin mahiyetinden aksi anlaşılmadıkça; memur, hizmetli ve işçilerin işlerini görürken meydana getirdikleri eserler üzerindeki haklar bunları çalıştıran veya tayin edenlerce kullanılır.

2.E.a. Yazılım Eserinden Doğan Haklar

Fikri hak sahipliği anlamında konuya bakıldığında; Türkiye Hukuku'nda eserler üzerindeki hak ve yükümlülüklerin tamamının devre konu olamayacağı açıktır. Türkiye Hukuku'nda manevi haklar devredilemezler ve de sadece mali haklar devre veya kullanma hakkının devrine (lisansa) konu edilebilirler.

Yazılım Eserinden doğan önemli mali haklar arasında şunlar bulunmaktadır:

İşleme (Md. 21): Bir eserden, onu işlemek suretiyle faydalanma hakkı.

Çoğaltma (Md. 22): Bilgisayar programının geçici çoğaltılmasını gerektirdiği ölçüde, programın yüklenmesi, görüntülenmesi, çalıştırılması, iletilmesi ve depolanması fiillerini kapsar. Hakkı olmadan çoğaltmak, hakkı olandan fazla çoğaltmak. Doğrudan veya uzaktan erişim yolu ile başka bir bilgisayardan, disketlerden, CD'lerden ve benzeri manyetik kayıt ortamlarından yüklemek.

Yayma (Md. 23): Bir eserin aslını veya çoğaltılmış nüshalarını, kiralamak, ödünç vermek, satışa çıkarmak veya diğer yollarla dağıtma hakkı.

Bunlarla birlikte en önemli noktalardan biri de Madde 48/2'de geçen "Kullanma Hakkı" hususudur. Öyle ki mali hakları sadece kullanma salahiyeti de diğer bir kimseye bırakılabilir, buna da lisans ya da eş anlamlısı olan ruhsat denilmektedir.

2.E.b. Eser Sahibinin Haklarının Sınırları

FSEK'e göre eser sahibinin haklarının sınırlarını oluşturan hususlar şunlardır: kamu düzeni (Madde 30), genel menfaat (Madde 31 vd.), özel menfaat (Madde 38 ve 40), hükümete tanına yetkiler (Madde 47)¹⁸, özürllüler lehine sınırlamalar (Ek Madde 11). Bilgisayar programları bakımından ise özellikle: genel menfaat (örn. Bilgisayar programlarının eğitim öğretim amaçlı kullanılması) ve de özel menfaat (Şahsi kullanım) sınırlamalara verilebilecek olan en iyi örneklerdir.

¹⁸ Anayasa Mahkemesi, 15.05.2015 tarihli 2014/177 E. ve 2015/49 K. sayılı kararı ile 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun "Kamuya Maletme" başlıklı 47. Maddesinin 1. fıkrasının 1. cümlesini ("Bakanlar Kurulu kararı ile memleket kültürü için önemi haiz görülen eserler üzerindeki haklar, hak sahiplerinin münasip bir bedel talep etme hakları saklı kalmak kaydıyla, eser sahibinin ölümünden sonra, koruma süresinin bitiminden önce, kamuya mal edilebilir. ") Anayasa'nın 13. ve 35. maddelerine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir ve ilgili karar 11.06.2015 tarihli ve 29383 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Karara göre; mülkiyetlerinden yoksun bırakılan hak sahiplerine "talep üzerine" münasip bir bedel ödenmesi Anayasa'ya aykırı bulunduğundan ilgili maddenin iptali ile Bakanlar Kuruluna verilen kamuya maletme yetkisi iptal edilmiştir ve Kanunda boşluk oluşmuştur. Bu sebeple Yasama organının ivedilikle boşluğu doldurması ve Anayasa Mahkemesinin Fikri ve Sınai Haklara ilişkin olarak verdiği istikrarlı kararları doğrultusunda hukuka uygun kanunlar çıkarması gerekmektedir. İlgili Anayasa Mahkemesi kararının metni için Bkz., www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/06/20150611-6.pdf (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

2.E.c. Şahsi Kullanım İstisnası

Bütün fikir ve sanat eserlerinin, kar amacı güdülmeksizin şahsen kullanmaya mahsus olarak çoğaltılması kanunen mümkün kılınmıştır. Ancak, bu çoğaltmanın kanuni istisna sınırları içerisinde kabul edilebilmesi için de hak sahibinin meşru menfaatlerine haklı bir sebep olmadan zarar vermemesi ve de eserden normal yararlanmaya aykırı olmaması gerekmektedir.

Yine kanuna göre: bilgisayar programını yasal yollardan edinen kişinin programı yüklemesi, çalıştırması ve hataları düzeltmesi sözleşme ile önlenemez. Bilgisayar programının kullanımı için gerekli olduğu sürece, bilgisayar programını kullanma hakkına sahip kişinin bir adet yedekleme kopyası yapması sözleşme ile önlenemez.

FSEK Madde 38/4'e göre: "Bilgisayar programının kullanım hakkına sahip kişinin yapmaya hak kazandığı bilgisayar programının yüklenmesi, görüntülenmesi, çalıştırılması, iletilmesi veya depolanması fiillerini ifa ettiği sırada, bilgisayar programının herhangi bir ögesi altında yatan düşünce ve ilkeleri belirlemek amacı ile, programın işleyişini gözlemlemesi, tetkik etmesi ve sınaması serbesttir."

2.E.d. Mali Haklara İlişkin Sözleşmeler

Mali haklara dair sözleşme ve tasarrufların yazılı olması ve konuları olan hakların ayrı ayrı gösterilmesi şarttır FSEK Madde 52'ye göre zorunluluk arz etmektedir. Bu husus bu anlamdaki sözleşmeler açısından kesin bir geçerlilik şartıdır.

Ayrıca elbette ki Madde 53'de de belirtildiği üzere; lisans verenin sözleşmeye konu lisansı vermeye yetkili olması gerekmektedir.

Bu anlamda uygulamada sıkça sorun teşkil eden bir nokta ise iyi niyetin FSEK bağlamında korunmamasıdır. Madde 54'e göre: "Mali bir hakkı yahut kullanma ruhsatını devre yetkili olmayan kimseden iktisap eden, iyi niyet sahibi olsa bile himaye görmez."

Yine pek çok kez uyuşmazlık konusu olan bir diğer husus ise işleme eser oluşturma hakkının ayrıca verilmesinin zorunlu olduğunun ve bu yönde bir hüküm içermeyen sözleşmelerle işleme hakkının da devrolunduğu gibi bir yoruma varılamayacağıının unutulması ya da bilinmemesidir. Kanun veya sözleşmeden aksi anlaşılmadıkça her bir lisans basit lisans sayılacaktır. Öyle ki Madde 55'in açık hükmüne göre: "Aksi kararlaştırılmış olmadıkça mali bir hakkın devri veya bir ruhsatın verilmesi eserin işlemelerini içermez."

Konu hakkında yol gösterebilecek bir yüksek mahkeme kararını ele alacak olursak, Yargıtay 11. Hukuk Dairesi'nin 2001/1804 E. ve 2001/4344 K. Sayılı kararında:

"Somut olayda ileri sürülen, bilgisayar veri tabanı programlarının lisanssız kullanımı eylemi, FSEK md. 22/son madde ve sonuncu fıkrasında açıklandığı üzere, bu programların izinsiz olarak başka bilgisayarlara yüklenmek ve depolanmak suretiyle çoğaltma hakkının ihlali kapsamına girmektedir. Aynı maddenin 1. fıkrasına göre ise, çoğaltma hakkı münhasıran eser sahibine aittir. Davacı ise; eser sahibi olduğu iddiasında değildir. Davacının tazminat istemine dayanak yaptığı hak, dava konusu programların Türkiye yetkili satıcısı olmaktan ibarettir. Oysa FSEK 52. maddede, mali haklara dair sözleşme ve tasarrufların yazılı olması ve konuları olan hakların ayrı ayrı gösterilmesinin şart olduğu hükmolunmuştur. Bu durumda, davacı tarafa dayandığı sözleşme ibraz ettirilerek, bu sözleşmenin yukarıda değinilen ilkeler çerçevesinde davacıya hak sağlayıp sağlamadığı değerlendirilip, diğer bir

deyişle davacının aktif dava ehliyetinin bulunup bulunmadığı üzerinde durularak, sonucuna göre işlem yapılması gerekirken, yazılı şekilde hüküm tesisi yerinde görülmediğinden kararın bu nedenle davalı yararına bozulması.”

denilmekle yukarıda bahsetmiş olduğumuz üzere mali haklara ilişkin sözleşmelerde FSEK’e göre zorunlu olarak bulunması gereken şartlara ve eser sahibinin kim olduğuna ve hangi haklara sahip olduğuna dair açık saptamalarda bulunulmuştur.

2.F. Lisanslama

Lisans, esasen kullanıcıya programa/yazılıma ilişkin verilen mali hakka ilişkin hukuki tanımlamadır. Uygulamada lisans olarak yerleşmiştir ve fakat yasada ise ruhsat olarak ifade edilmektedir. Yasanın 48/2. maddesinde “Mali hakları sadece kullanma salâhiyeti de diğer bir kimseye bırakılabilir” denilmek suretiyle “kullanma yetkisine” yer verilmiştir.

2.F.a. Lisans Ayrımları

Özgür yazılım lisansları (genel kamu lisansı, “copyleft”), açık kaynak lisansları (ücretli de olabilir, sadece kaynak kodları açıktır) veya (kaynak kodları) açık olmayan lisanslar gibi pek çok değişken lisans türleri ve ayrımları söz konusudur.

Örneğin OEM lisansları (bundled), orjinal ürün üreticisi tarafından satışa konu ürünle birlikte ve sadece onunla kullanım için verilen lisans veya kutu lisansları (üründen ayrı, sınırlı sayıda donanım için, aynı anda sınırlı sayıda donanım üzerinde lisanslama) veya açık lisanslama (volume lisanslama, toplu alımlarda) gibi bir ayırım da söz konusudur.

Demo lisansları (gösterim ve tanııtma amaçlı kullanma lisansı), sınırsız kullanım (Full Use) lisansları, gömülü (Embedded) lisanslar (Bağımsız yazılım tedarikçileri tarafından geliştirilmiş bir uygulama yazılımı veya fiziksel cihaz için) gibi ayrımlar ise lisans ayrımlarının ne kadar detaylı ve değişik yönlerden farklılaşabileceğini gösteren örneklerdir.

Yukarıda anılan ayrımlar sınırlı olarak sayılmamıştır. Bunların dışında da pek çok lisans türü ve ayırımı söz konusudur. Aşağıda konumuzun özünü oluşturan özgür yazılımlar ve de açık kaynaklı yazılımlarla ilgili lisans türlerine detaylı açıklamalarla yer vereceğiz.

2.F.b. Lisans Süreleri

Süresiz (perpetual) lisanslarda genel olarak kullanma lisansı sınırsız süreli olarak verilmektedir ve fakat güncellemeler çoğunlukla ayrı ücrete tabi tutulmaktadır.

Süreli (1, 2, 3, 4, 5 ... yıl) lisanlar ise ücret ve ihtiyaç bakımından karşılıklı değerlendirmelere tabi olarak belli süre ile de kullanma lisansının satın alınabilmesine olanak tanıyan lisanslardır. Örneğin distribütörlere verilen dağıtma lisansları sürelidir.

2.F.c. Lisanslama Ölçütleri ve Kuralları

Lisanslama Ölçütleri ve Kuralları, kaç adet lisans verileceğini belirlemeye yarayan, dolayısıyla fiyatlandırma ve lisanslı kullanım bakımından ölçümlemeyi sağlayan nitelendiricilerdir.

Temel olarak; (i) yapılan işlem/kullanım adedi, (ii) programın çalıştığı bilgisayar adedi , (iii) kullanıcı büyüklükleri (örn. yıllık geliri, personel adedi vb.) ya da (iv) elde edilen gelirden “royalti” (royalty) adı verilen belli bir pay alma üzerinden tanımlanan lisanslamalar yapılmaktadır.

Belli bir süre ile sınırlı olmak üzere “sınırsız adette” kullanma hakkı verilerek lisanslama da yapılabilmektedir. Bu tür durumlarda süre sonunda ölçüm yapılarak “sınırlı adet” tespit edilmektedir.

2.F.d. Lisans Koşulları

Sonuç olarak “kullanma lisansları” ile sınırlı bir kullanma hakkı verilmektedir. Genellikle, kullanma hakkı, program, dokümantasyonu ve de alınması halinde güncellemeleri üzerindedir, sadece nesne kodu (object code) verilmektedir. Belirli bir son kullanıcıya verilen, devredilemez nitelikte bir haktır. Hakkın doğası gereği, hak sahibinin hususiyeti önemlidir. Hukukta da kabul edildiği üzere lisans sözleşmeleri kişiye bağlı niteliktedir, yani lisans konusu hakkın üçüncü bir kişiye de kullandırılmasına (istisnası, örn. Birleşme ve devralmalar) ve kullanılma hakkı ile yeniden satışına kural olarak izin verilmemektedir. İkincil piyasa (secondary market, grey market) istenmeyebilmektedir.

Zira, satım akdine konu edilemezliğin yanı sıra, programlar güncelleme ile hep yeni bir mal niteliğinde eskimeden kalabilirler.

2.G. FSEK ve Yaptırımlar

FSEK ilgili hakların ihlali durumundaki olası ceza davaları anlamında incelendiğinde: 71 ila 79. maddeler arasındaki hususların şikayete tabi suçlar olduğu görülmektedir. Buna göre: “Bir eseri ... hak sahibi kişilerin yazılı izni olmaksızın işleyen, ... çoğaltan, değiştiren, dağıtan, her türlü işaret, ses veya görüntü nakline yarayan araçlarla umuma ileten ... ya da hukuka aykırı olarak işlenen veya çoğaltılan eserleri satışa arz eden, satan, kiralamak veya ödünç vermek suretiyle ya da sair şekilde yayan, ticarî amaçla satın alan, ithal veya ihraç eden, kişisel kullanım amacı dışında elinde bulunduran ya da depolayan kişi hakkında bir yıldan beş yıla kadar hapis veya adlî para cezasına hükmolunur”.

Hukuk Davaları anlamında ise kanunun 66. ila 70. maddeleri arasındaki hükümleri incelendiğinde: tecavüzün kaldırılması, önlenmesi ve de tazminat (haksız fiil) taleplerine ilişkin hukuk davaları açılabilceği anlaşılmaktadır. İlgili maddelere göre: hak sahibi lisans verse idi talep edebileceği ücretin üç (3) katı daha fazlası ve ilave zararları, veyahut vaki tecavüz nedeni ile davalının elde etmesi muhtemel görülen gelir miktarının devri şeklinde hesap ve talep edilebilir ve ayrıca da şartları varsa manevi tazminat da talep edilebilir.

2.H. Haksız Rekabet Koruması

Haksız rekabet korumasından yararlanılabilmesi için, eserin orijinal olması veya sahibinin özelliğini taşıması gibi şartlar aranmaz . Haksız rekabetin unsurlarının gerçekleşmiş olması , haksız rekabete ilişkin hükümler doğrultusunda korumanın sağlanması ba kımından yeterlidir. Fikri hukuk kapsamında korunmasa bile , bir bilgisayar programının aynen veya önemli unsurlar itibarı ile tüketicileri aldatıcı nitelikte benzerlik gösterecek derecede taklit edilmesi halinde haksız rekabetin varlığından söz edilmelidir (Sevinç, 2007, s. 83). Bu çalışmanın konusu olmadığı için bilgisayar programlarının bir diğer hukuki koruma yolu olan haksız rekabet hükümleri ayrıntılı olarak ele alınmayacaktır.

BÖLÜM 3. ÖZGÜR VE AÇIK KAYNAKLI YAZILIMLAR**3.A. Özgür Yazılım ile Açık Kaynaklı Yazılım Kavramları ve Farkları****3.A.a. Özgür Yazılım¹⁹**

“Özgür yazılım” özgürlükleri korumaya yönelik bir akımın adıdır. İngilizce’deki “free” sözcüğünün çift anlamlı olmasından dolayı bazı yanlış anlamalar olmaktadır. Özgür yazılım ücretsiz (bedava) olmak zorunda değildir. Özgür yazılımlar genelde ücretsiz ya da çok düşük ücretlidir ama kaynak kodları açık ve ücretsiz olarak dağıtılmaktadır. GPL (General Public License / Genel Kamu Lisansı)²⁰ yazılımın ücretlendirilmesi hakkında hiçbir fikir beyan etmez. GPL yazılımları ücretsiz olmak zorunda değildir. Üretici firma ya da kuruluş, yazılımını GPL ile lisanslayıp, dağıtabilir ve karşılığında da bir ücret talep edebilir.

Temel kaynak olan gnu.org sitesinde açıklanan ilkelere ve bilgilere göre bir program eğer kullanıcılarına şu dört temel özgürlüğü tanıyorsa özgür yazılım olarak kabul edilir: (i) programı herhangi bir amaç için kullanma özgürlüğü, (ii) programın nasıl çalıştığını öğrenebilme özgürlüğü, ona müdahale edebilme ve onu ihtiyaçlar doğrultusunda değiştirme özgürlüğü, (iii) Programın kopyalarını dağıtabilme özgürlüğü ve de (iv) Programın değiştirilmiş halini dağıtabilme özgürlüğü.

Özgür yazılımın temelinde kullanıcının bir yazılımı çalıştırma, kopyalama, dağıtma, inceleme, değiştirme ve geliştirme özgürlükleri yatar. Her türlü amaç için programı çalıştırma özgürlüğü Programın nasıl çalıştığını inceleme ve kendi gereksinimleri doğrultusunda değiştirme özgürlüğü esastır. Yeniden dağıtma, geliştirme ve ilk ya da geliştirilen halini toplumla paylaşma özgürlüğü sayesinde de yazılım bütün toplum yararına geliştirilmiş olur. Program kaynak kodlarına erişim bunların çoğu için bir ön şarttır.

Açık kaynak kodlarının gizlenerek ticarileşmesinin yerine herkesin daha çok katkıda bulunabileceği bir sistem oluşturmak için GPL lisansı ile hem son kullanıcı hem de yazılım geliştiriciler açısından daha faydalı ve verimli bir yazılım ortamı amaçlanmıştır.

Özgür yazılım denilince ilk akla gelen isim Richard Stallman’dır. Stallman²¹, ABD’li özgür yazılım aktivisti, sistem uzmanı ve yazılım geliştiricisidir. GNU ve FSF kurucusudur.

Mark F. Radcliffe²² de açık kaynaklı yazılımlardan bahsedildiğinde ismi akla ilk gelen kişidir. Özgür yazılım konusunda engin tecrübelerle sahip Radcliffe, Sun Microsystem’ın ürünü Solaris işletim sisteminin özgür yazılıma geçiş sürecinde görev almıştır. Hukuk ve Kimya mezunu olan Radcliffe, GPL lisansının üçüncü sürümünü yazan kurulun başkanı olarak görev yapmıştır. Orta ve büyük ölçekli pek çok firma ve projenin (Sony, Zimbra, EBay) hukuk danışmanıdır.

¹⁹ Özgür Yazılım hakkında detaylı İngilizce bilgi için Bkz., <http://www.gnu.org/> ve ayrıca ilk elden Türkçe kaynak açısından Bkz., <http://www.gnu.org/philosophy/free-sw.tr.html> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

²⁰ Genel Kamu Lisansı hakkında detaylı bilgi için Bkz., <http://www.gnu.org/licenses/licenses.html#GPL> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

²¹ Tüm bilgileri ve açıklamaları için Bkz., <http://stallman.org/> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

²² Kendisiyle ilgili en güncel bilgilere blog adresi olan <http://www.lawandlifesiliconvalley.com/blog> adresinden erişilebilmektedir. (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

3.A.b. Açık Kaynaklı Yazılımlar

Açık kaynak kodlu programların düzenlenmeleri herkes için açık tutulmuştur. Açık kaynaklı yazılımlar içinde bir özgür yazılım lisansı ile lisanslanmış olan yazılımlar, özgür yazılım (free software) sınıfına girerler.

Tüm özgür yazılımlar, aynı zamanda açık kaynaklı yazılımlardır. Ancak her açık kaynak yazılım bir özgür yazılım olmayabilir. Açık kaynak kod, genellikle programcının kodu geliştirmesi ve değişiklikleri toplumla paylaşması ile ortak çaba sonucu üretilir.

Türkiye için açık kaynak kodlu yazılımın daha gerekli ve yararlı olacağı açıktır. Kapalı kodlu yazılımla her zaman başkalarına bağımlı kalınmaktadır. Özgür yazılımı desteklemek, açık kodlu işletim sistemlerin kullanımını yaygınlaştırmak ve bilinç oluşturmak, Türkiye'nin ekonomik gelişimine katkıda bulunacak ve işletim sistemi alanında dışa bağımlılığa engel olacaktır. Açık kodlu yazılımlar bilginin paylaşarak büyümesini hızlandırmış ve sanal ortamda işbirliği yapılmasını sağlamaktadır. Bu işbirliğini günümüzün büyük şirketleri de desteklemeye başlamışlar hatta bir çok ülke açık kaynak kodlu yazılımın gelişimine katkıda bulunmaktadır.

3.B. Genel Kamu Lisansı / General Public License (GPL)

GPL lisans anlaşması, 1983 yılında Richard Stallman tarafından geliştirilmiştir. GPL' in en çok üzerinde durduğu konu yazılımların kaynak kodu ile birlikte dağıtılmasının gerekliliğidir. Kullanıcı, bu kaynak kodu alıp inceleyebilir, üzerinde istediği değişikliği yapabilir, kendi projelerinde, yazılımlarında kodun tamamını ya da bir parçasını kullanabilir. Hatta başkasının kod parçasını alıp bir kaç değişiklik yapıp, satarak maddi kazanç da elde edebilir. Ama tek bir şartla, yeni üretilen program da GPL ile lisanslanmak zorundadır.

Temel amaçları, şeffaflık, kullanıcının ne kullandığını bilmesi, yazılımın çok kişi tarafından hızlıca geliştirilmesidir.

GPL, yazılımın ücretlendirilmesi hakkında hiç bir fikir beyan etmez. Pek çok lisans anlaşması ücretsiz kategorisine girerken GPL yazılımları ücretsiz olmak zorunda değildir. Üretici firma ya da kuruluş, yazılımını GPL ile lisanslayıp, dağıtabilir ve karşılığında da bir ücret talep edebilir. Bu madde en baştan beri sözleşme içerisinde olmasına rağmen gariptir ki, GPL yazılımların çok büyük bir kısmı ücretsizdir. Genel bir yaklaşım yazılımdan değil, kullanıcıya sunulan destekten para kazanılması şeklindedir. Bu özelliği ile GPL, pek çok lisanstan ayrılmaktadır.

Şüphesiz, GPL, bir lisans anlaşmasının temel amaçlarından olan kullanıcıyı koruma kısmını oldukça başarı ile yerine getirir. Kullanıcı neredeyse yazılımı üreten kişi ile aynı haklara sahiptir ki en basitinden kodu istediği gibi değiştirip kendi amaçlarına uygun hale getirebilir ve bunu satıp maddi kazanç elde edebilir. Kullanıcı aynı zamanda, çok sayıda yazılımın kodunu inceleyebildiği için, kendisini geliştirme imkanı bulur, eninde sonunda bir gün de üretici konumuna gelip, o da GPL yazılım üretmeye başlar. Bu söylediklerim birer ütopya değil, bugün yazılım endüstrisini kasıp kavuran gelişmelerdir.

GPL yazılımlara rağbet gösteren hedef kitlenin sayısının artması ile birlikte bu alanda destek veren firmalar da büyük bir gelir kaynağı elde etmiş durumdadır. GPL yazılımlar inanılmaz bir hızla, aynen bir virüs gibi yayılır. Başarılı bir yazılım üreticisi firma globalleşmeyi düşünüyorsa ve bu işi bir ay gibi çok kısa bir sürede yapmak istiyorsa belki de tek yolu yazılımını GPL ile lisanslamaktır.

GPL sayesinde:

- Kullanıcı yazılımının içinde ne olduğunu bilir. Bazı üretici firmaların yaptığı öne sürülen backdoor yerleştirme vakaları imkansızdır. Bu özellikle askeri kurumlar için önemli olmaktadır. Farklı bir ülkenin ürünü olan bir yazılımı önemli istihbarat birimleri kullanmak istemeyeceklerdir. GPL ile lisanslanan yazılımın kaynak kodu ortada olduğu için gerekli inceleme yapıldıktan sonra rahatlıkla kullanılabilir.
- Yazılım çok büyük bir kitle tarafından kullanılması sonucunda hataların keşfedilmesi ve yine çok büyük bir kitle tarafından geliştirildiği için düzeltilmesi süreci bazen dakikalarla sınırlı olur.
- Üretici firma, kullanıcı kitlesini geliştirmek için büyük bir şans elde etmiş olur.
- Kullanıcı yazılımda beğenmediği kısımları değiştirmekte hürdür. Bunu eğer kendisi yapamıyorsa bile yazılım çok büyük bir kitle tarafından kullanıldığı için, Internet’te biraz aradıktan sonra büyük ihtimalle aynı yazılımın kendi istediği şekilde değiştirilmiş halini rahatlıkla bulur. Ya da bu iş için profesyonel destek satın alabilir.
- Üretici firma, dünyaca popüler bir GPL yazılımın üreticisi olarak büyük bir prestij elde eder. Referans listesinde onbinlerce kişi tarafından kullanılan bir programı geliştirmiş bir firma olmanın onurunu taşır. Bunun sonucunda bir sonraki geliştirdiği yazılıma dışarıdan bakışlar daha profesyonelce olur ve firmanın ismi duyulduğu için de hedef kitle daha büyük olur.
- GPL, yazılım sektöründe bir rekabet ortamı yaratmayı sağlar. Ücretli ve kapalı kod olarak sunulan yazılımların ücretsiz ve açık kodlu olanlara nispeten çok daha kaliteli olmasının gerekliliği ortaya çıkar. Bu da yazılımların kalitesini artırır ve sektörün ütopik tam rekabet piyasasına olabildiğince yaklaşmasını sağlar. Sektörü sadece arz değil, talep de yönlendirmeye başlar.
- Kullanıcı ürünün gelişmesi için üretici firmaya bağımlı kalmaz. Özellikle kritik uygulamalarda kullanılan bir yazılımı üreten firmanın batması veya artık yazılıma destek vermemesi durumunda mağdur kalmaz. Kaynak kodu ortada olduğu için kullanıcı istenirse kendi bünyesinde isterse destek alarak yazılımı geliştirmeye devam edebilir.

GPL ile geliştirilmiş yazılımlar ücretsiz olmak zorunda olmasalar da genelde böyledir. GPL yazılımların sayısı ve kalitesi arttıkça yazılım sektöründe dönen para akışını azaltmakta, bu da pek çok kişinin gelirlerinde büyük azalmalara ve sektördeki bazı ürünlerin egale olmasına yol açmaktadır. GPL üretici firma ya da kişiler genellikle ürünlerine destek vermek için ücret talep ederler. Bu da GPL yazılımların sanıldığı gibi ücretsiz olmadığı anlamına gelir. GPL yazılımların kaynak kodu açık olduğu için bilgisayar korsanlarının kodu inceleyerek güvenlik açıklarını bulması mümkün olur.

GPL ile lisanslanmış yazılımların içinde en popüler olan Linux İşletim Sistemi ve daha binlerce yazılım, IBM, SUN, Oracle, Corel gibi dünya devi firmaları kendi saflarına çekmeyi başarmış, Microsoft gibi bir diğer dünya devinden yetkilileri de GPL aleyhinde konuşmalar yapmak ve “Linux neden ücretsiz değildir” gibi yazılar piyasaya sürmek zorunda bırakmıştır.

3.C. Creative Commons²³

Creative Commons (CC), 2001 yılında Duke Üniversitesi’nde Center for the Public Domain kuruluşunun desteğiyle başlayan ve aralarında fikri mülkiyet konusunda uzman James Boyle, Michael Carroll, ve Lawrence Lessig, MIT’de computer science profesörü Hal Abelson, hukuk kökenli

²³ Detaylı bilgi için Bkz., <http://creativecommons.org/> ve Türkiye’deki durum için Bkz., <http://creativecommons.org.tr/> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

belgesel filmci ve siber-hukuk uzmanı Eric Saltzman gibi sanatçı ve entellektüellerin bulunduğu bir grup tarafından telif hakları alanında esneklik ve paylaşımı yaygınlaştırmak amacıyla kurulmuş kâr amacı gütmeyen bir oluşumdur.

Creative Commons bu amaca ulaşmak için telif hakkı sahiplerince kullanılmak üzere, eserin paylaşımını mümkün kılacak şekilde tasarlanmış telif lisansı sözleşmeleri hazırlamıştır. Free Software Foundation tarafından daha önce açık kaynak (open source) yazılım için geliştirilen GNU General Public License (GNU GPL) metinlerini temel alan CC lisanslarının temel özelliği, telif hakkından tamamen feragat etmeksizin eserlerin paylaşımına imkan vermesidir.

Creative Commons, Eser Sahiplerine, farklı paylaşım şartları içeren 6 ayrı lisans sunmaktadır. Creative Commons tarafından hazırlanıp, üye ülkelerdeki temsilci kuruluşlarca ilgili hukuka göre uyarlanan bu lisanslar altında kamuya sunulan eserlerin çoğaltılması ve paylaşımı, lisansla belirlenen şartlar dahilinde, hukuka uygun hale gelir. Bu sebeple Creative Commons lisansıyla yayınlanmış bir eser, insanlığın ortak kültür ve bilgi dağarcığına karşılıksız bir katkıdır.

Telif hakları alanında, alışlagelmiş “All Rights Reserved” yerine, “some rights reserved” sloganıyla yola çıkan Creative Commons halen 50’ye yakın ülkede faaliyette olup Türkiye temsilciliği İstanbul Bilgi Üniversitesi bünyesinde Bilişim Teknolojisi Hukuku Merkezi ve Bilgisayar Bilimleri Bölümü tarafından yürütülmektedir.

3.D. Korsan Lisans

Bir eser ürettiğimizde ve fakat bunun aslında hiçbir zaman ilk düşüneni biz olmadığımızda hatta bunu ilk akıl edenin kim olduğunu dahi bilmediğimizde ve özellikle de insanlara ulaştırmak istediğimiz bu üretimimizin hiç bir şekilde bizim benliğimizle yapışık şekilde anılmasını istemediğimizde ne yapabiliriz?

Elinizdeki fikri/eseri insanlığın hizmetine en başından itibaren anonim olarak sunabilmeniz ve diğerlerinin de aynı fikri yine anonim olarak paylaşabilmesini sağlamak için basit bir lisanslama yöntemi.

Fikirlerinizin ve eserlerinizin özgürce diğerleri tarafından modifiye (modify / değiştirme) ve remiks (remix / karıştırma) edilebilmesi ve bu eserlerin size ya da ilk fikir sahibine ait olduğunun anılmaması için bu lisansı kullanabilirsiniz.

3.D.a. Genel Korsan Lisans / The General Pirate License (GPiL)²⁴

Korsanlar’da bir “lisans” türü düşünmüşler ve aşağıdaki koşulları içeren lisansı Korsan Lisans olarak tanıtmışlar ve kullanmaktadırlar.

1. Bu işi/ürünü (çalışmayı) dilediğiniz sayıda ve istediğiniz kadar; istediğiniz yöntemle; çoğaltabilir ve kopyalayabilirsiniz,

2. İlk çalışmanın değiştirilmiş versiyonlarıyla ilk çalışmayı yapan kişiyi hiç bir şekilde ilişkilendiremezsiniz,

²⁴ Genel Korsan Lisansın ruhuna uygun olacak şekilde kim tarafından ortaya konulduğu bilinmese ve bilinse dahi bunun açıklanması tercih edilmese de bizim burada Türkçe’ye çevirdiğimiz metnin İngilizce orjinal halinin okunabilmesi açısından şu adrese bakılabilir <http://murdelta.soup.io/post/34735795/The-General-Pirate-license> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

3. Çalışmayı herhangi bir şekilde değiştirdiğinizde, çalışmanın bu değiştirilmiş halinin size ait olduğunu mutlaka açık olarak belirtmelisiniz ve de eğer gerekli ise bu çalışmanıza destek sunmaya da devam etmelisiniz.

4. Çalışmanın ilk sahibinin kimliğini ya da çalışmaya ulaştığınız kaynağınızı bu yönde yazılı bir izniniz olmadığınız sürece asla ifşa etmeyeceksiniz.

5. Çalışmanın değiştirilmiş versiyonlarını da bizzat aynı lisansla yayınlayacaksınız. (Örneğin Korsan Lisansla lisanslanmış bir çalışma artık hep Korsan Lisansla lisanslanabilir sadece.)

6. Bu çalışmanın her türlü kullanım hallerinde ortaya çıkabilecek tüm riskler çalışmayı kullanana (size) aittir. İlk çalışmanın sahibi eğer kendisi herhangi bir nedenden dolayı destek vermek istemiyorsa ya da çalışmayı herhangi bir şekilde değiştirdiyse size bu çalışma hakkında bir destek sunmayabilir ve fakat bu durumlar haricinde size destek sunmakla yükümlüdür.

7. Bu çalışmayı edindiğiniz kaynak, çalışmanın orjinal sahibi olabilir de olmayabilir de, ancak burada üzerinde durulan husus bu değildir. Çünkü esas önemli olan nokta çalışmanın kendisi ve içeriğidir yani onu ilk üreten kişi değildir.

BÖLÜM 4. KORSAN PARTİLER VE KONUYA İLİŞKİN ÇALIŞMALARI

4.A. Korsan Parti Kavramı

Tarih boyunca her tür “korsan” gibi, Korsan Parti Hareketi de çarpık veya işlevini yerine getiremeyen sistemlerin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Temelini, teknolojinin gerisinde kalmış anlayışlar ve çağın gerisinde kalmış yasalar yüzünden “yasadışı” sayılan tüm temel insan haklarının özgürleştirilmesi ilkesinden alır. Bazı kontrol sahipleri tarafından bu yöndeki eylemlerin “korsan” olarak adlandırılmış olmasına gönderme yaparak kendi kendisini “korsan” ilan etmiştir. Korsanlar gerek ilkeleri ve talepleri, gerekse siyasal kültürleri açısından oldukça yenilikçi ve marjinal bir topluluktur. Ana akım siyasetin dışına çıkan bir çok talepleri vardır.

Hareket, kolektif bir yapıda çalışır yasal süreçlerde etkili olup, somut sonuçlar elde etmek için parlamenter siyaset de dahil olmak üzere mümkün olan yolların tamamında aktif olmaya çalışır.

Korsan hareket, hem kuruluş tarihi açısından hem de siyasal tavrı açısından 21. yüzyılın tüm karakteristik özelliklerini barındıran bir akımdır. Korsan hareket bugün için kaybedilmiş olan internetin o ilk dönemdeki özgürlüğünü yeniden sağlamak için çaba harcamaktadır.

Hareketin ilkelerini özetleyecek olursak en başta ifade özgürlüğü, haber alma özgürlüğü, kimlik takibine maruz kalmamak, bilginin özgür ve sınırsız dolaşımı, herkes için internet erişimi, şeffaf yönetim ve doğrudan demokrasi gibi unsurları sayabiliriz.

Korsan hareket, ilkeleriyle ilgili olarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ne ve bunun gibi uluslararası diğer sözleşme ve belgelere açık referans vermekten çekinmemektedir. Korsan hareketler, kendilerini insan hakları odaklı olarak tanımlamaktadırlar.

4.B. Korsan Partiler ve Telif Hakları

Korsanlar, en başta e-kitaplar olmak üzere tüm yeni medya araç ve içeriklerinin kopyalanmalarını/çoğaltılmalarını yasaklayan özelliklerle (Dijital Hak Yönetimi / Digital Rights Management “DRM” vb.) kamuya sunulmasına karşı çıkarlar. Böylece Korsan Partilerin, açık eğitim

potansiyeline ve sosyal-kültürel-bilimsel-sanatsal her türden üretimimizin gelişme dinamiklerine aykırı olan ekonomik görüşlere karşı çıkmasıyla tanınan bir hareketin temsilcisi olduğu açıklıkla söylenebilir.

Açık kaynak kodlu/özgür yazılım çalışmalarında geline son aşama ve özgür yazılımın bir çok anlamda telif hakkı isteyen yazılımdan daha başarılı ve sosyal olarak daha paylaşımcı bir noktaya gelmiş olması da, korsan hareket için bu anlamda önemli bir ilerleme olarak gösterilebilmektedir.

Açık kaynak kodlu yazılımın çoğu zaman hatta bazen tamamen gönüllüler tarafından üretiliyor olması, dolayısıyla yazılımı ortaya çıkaran, kullanan ve geliştirenlerin aynı kişiler olması korsanların yazılımlar konusundaki tavrı açısından ve tabii ki siyasal kültürleri anlamında ilham vericidir.

4.C. Korsan Kültür Dili ve Hukuki Terimler

Korsan kültür başlığı altında bahsetmeden geçilemeyecek bir diğer önemli konu da, korsanların iletişim dilleridir. Öyle ki telif vb. konularda da pek çok benzer iki keskin tarafı olan tartışmalı konularda olduğu gibi kullanılan dil ve seçilen kelimeler dahi savaşın bir parçasıdır.²⁵ Korsan Sözlük'te²⁶ kullanılması teşvik edilen kavramlar öncelikli olarak şunlardır; Telif Kanunu, Telif Tekeli, Topluları Biraraya Getirmek, Özgür Yazılım, Bilgi, Açık Erişim, Farmasötik Tekel, Kısıtlama, Şeffaflık, Sanal Mülkiyet. Bunun yanında her ne kadar “yasaklı” bir sözcükler listesi olmasa da, Korsan Sözlük'de kaçınılması tavsiye edilen sözcüklere dair bir liste de mevcuttur.

Tazminat: Korsan kullanımın tazmin edilmesi gereken bir zarara neden olduğu algısından dolayı).

Tüketici: Bir bilginin paylaşımının onu tüketmek anlamına gelmediği düşüncesinden dolayı).

Yaratıcı: Dini çağrışımları nedeniyle bilgiyi ortaya çıkaran kişiye “eşsiz varlık” sıfatı kazandırabileceği ve yine bilgiyi ortaya çıkarmaya ekstra anlamlar yüklemesi nedeniyle.

Dijital Ürün: Bilginin bir ürün olmadığı düşüncesinden yola çıkarak.

Dijital Hak(lar) Yönetimi: Bilginin “yönetilecek” bir unsur olmaması nedeniyle.

Entelektüel/Fikri Mülkiyet: Bilginin bir mülkiyet olarak tanımlanamayacağı düşüncesi nedeniyle.

Koruma: Yönetimlerin korumaktan kastının genellikle davalar/ yasa uygulamalar yoluyla tazminat kararı al(dır)ması nedeniyle.

4.D. Korsan Parti Türkiye ve Gelecek

Özellikle Türkiye gibi genç bir nüfusa sahip ve internetin yönetenlerce düşman muamelesi gördüğü ülkelerde korsan hareket doğru zamanlama ve yerel örgütlerle geleceğin yönetimi olma yolunda ilerleyebilir. Bu genç siyasal akımı en iyi ve doğru anlayacak olan ve aynı dili konuşanlar gençlerdir. Korsan Parti Türkiye Hareketi henüz emekleme aşamasında görülebilir. Az sayıda doğrudan destekçisi

²⁵ Bu hususun önemine vurgu yapan çalışmalar arasında bizim görebildiğimiz en güzel örnek <http://copyspeak.org/how-to-talk-sitesindeki> “How to talk about copyright?” manifestosu ile sunulan ve de telifle ilgili konulardan bahsederken hangi kelimeleri kullanmamalı ve hangi kelimeleri kullanmalıyız konusunda eğitici bir çaba olan bir çeşit kart oyunu şeklinde tasarlanmış olan ilginç girişim Polonya'nın Varşova kentinde 16-17 Nisan 2015 tarihlerinde gerçekleştirilen Personal Democracy (<https://personaldemocracy.com/poland>) isimli konferansta Modern Polonya Derneği başkanı Jarosław Lipszyc'in ilgili konuşmasının ardından hediye olarak sunulması neticesinde incelenme imkanı bulunmuştur. Bu oyundaki çoğu husus da Korsan Sözlük'le uyuşmakta yada paralellik taşımamaktadır. (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

²⁶ Korsan Sözlüğe korsan lisansa uygun olmak üzere bir kaynak vermek istememekle birlikte karşı yönde bir sözlük çalışması için Bkz. “Glossary of Anti-Piracy and Copyright Terms” <http://www.siiia.net/Divisions/IPProtectionServices/About/GlossaryofAnti-PiracyandCopyrightTerms.aspx> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

bulunmaktadır. Pirate Parties International²⁷ (PPI / Uluslararası Korsan Partiler Ağı) ağına ise resmi olarak kayıtlı durumdadır. PPI ağı ile iletişim halinde ve ilkesel bir birlik içerisinde.

Demokratik bir topluluk olan Korsan Parti Türkiye Hareketi'nde²⁸ ortak sorunların ortak algısının getirdiği ortak çözümler üretilmiş ve bu da ortaya bir pratik yöntem olarak ortak aklı çıkartmıştır.

İlk önce Türkiye'deki internet kullanıcıları için tanıdık isimler olan M. Serdar Kuzuloğlu (İnternet Ekipler Amiri) ve İsmail Hakkı Polat (Kadir Has Üniversitesi) tarafından Korsan Parti Türkiye'nin kuruluşu için ilk adımlar atılmış olsa da; gerek Türkiye'deki yasal prosedürlerin korsan partilerin siyasal yaklaşımı ile uyumlu olmaması, gerekse hareket içerisinde çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle bu ilk denemeden istenilen sonuç alınamamıştır.²⁹ Bugün ise hareketi ikinci dalga olarak ifade edebileceğimiz daha genç bir lokomotif ekip sırtlanmış durumdadır.

Korsan Parti Türkiye Hareketi bu ilk deneyimden hem ders hem de destek alarak varlığını sürdürmekte ve internet vatandaşlarının ilkesel birliği açısından bir çatı işlevi görmek için kendini hazırlamaktadır.

Korsan Parti Türkiye Hareketi, İnternetin sadece klasik anlamda bilgiyi ve telif hakkı olan eserleri barındırmadığını ve her saniye için akıp gidenin bizzat bizlerin yaşamları, ilişkileri, fantezileri, hatıraları ve arzuları olduğunu ve telif hakkı sahipleri nasıl eserlerini koruyor ve savunuyorsa bizim de bu insani bilgimizi ve de bu bilginin tüm mahremiyetini de ayrıca korumak zorunda olduğumuzu her platformda açıklamaktadır.

Korsan Parti Türkiye Hareketi tüm ideolojik kamplaşmaların dışında olan ve bu tavrını korumaya kararlı bir topluluktur. Bu özelliğiyle de esasen özgür yazılım felsefesi çerçevesinde toplanmış bir grup geek olmaktan öteye geçmektedir.

Korsan Hareket, bilgiye dayalı güce yeni anlamlar tanımlama çabasında olan ve asosyal kitlenin de bir doğrultuda örgütlenerek yeni bir alt kültür olmasa bile bir nevi topluluk denilebilecek olan ve fakat dışarıdan da dahil olunabilen bir organizma yaratmasının bir örneği olarak da görülebilir.

Korsan Parti Türkiye Hareketi, çevrimiçi ve çevrimdışı alanda haklarının ihlal edildiğini düşünen, haklarının sınırlarının genişletilmesini isteyen, sansür, patent ve telif hakları gibi kavramlar nedeniyle bilgiye erişimi ve bilgiyi paylaşımı kısıtlanan tüm insanlar için bir söz hakkı yaratmak için çabalamaktadır.

Bu çabayı anlamlı kılacak en önemli unsurun da bu çabalara tüm internet kullanıcılarının her şekilde katılım göstermesi olduğu anlaşılmaktadır.

Korsan partiler evrensel sorunlara yerel çözümler ararken, bir yandan da ilkesel bir birlikteliği ulusal çerçevede sürdürebilmektedirler.

İnternet kullanımının ve kullanıcılarının her geçen gün daha da çok hak ihlaline maruz kaldığını düşünürsek korsan partiler önümüzdeki yıllarda da etkinliklerini arttırarak sürdüreceklerdir.

Bu durum da esasen dünyada ve Türkiye'de toplumcul davranış biçimlerinin terk edilmediklerini ve fakat yeni bir forma yani bireyselliğe değil ama kendi içlerinde ortak çıkarları olan sivil gruplara dönüştüklerini gösteriyor.

²⁷ Detaylı bilgi için Bkz., <http://www.pp-international.net/> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

²⁸ Hareket hakkında detaylı bilgi için Bkz., <https://www.korsanparti.org/> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

²⁹ Korsan Parti Hareketi'nin Türkiye'deki ilk dalga kuruluş denemesi hakkında bir özeleştiri için Bkz., POLAT, İsmail Hakkı, "Bir yılın ardından Türkiye Korsan Partisi Hareketi...", <http://ismailhpolat.com/bir-yilin-ardindan-turkiye-korsan-partisi-har/> (Erişim Tarihi 8 Haziran 2015).

Korsan Parti Hareketi, küresel, özgür ve açık internet ağlarının devlet kontrolündeki kapalı bir ağa dönüşmemesi için tüm sansür ve kişisel bilgilerin takip ve kontrol edilmesini sağlayacak gelişmelere karşı eylemler yapmaya ve yapılan eylemleri desteklemeye devam edecektir.

BÖLÜM 5. SONUÇ GİBİ

Yazılım sektörü, yenilikçiliğin ve yaratıcılığın üst sınırlarda olduğu bir sektördür. Yeni fikirlerin yazılıma uyarlanması, diğer sektörlerle oranla çok daha kolaydır. Bir yazılımcının, yazılımı geliştirirken düşündüğü yeni bir fikri yazılıma aktarması için yapması gereken tek şey bunu kaynak koduna dönüştürerek mevcut kaynak koda eklemesidir. Bu açıdan bilgisayar yazılımı içerdiği fikir ve metotlar ile birlikte oldukça kompleks bir yapı haline gelmektedir. Bilgisayar yazılımının sadece kaynak koddan oluşmadığı, kaynak kodun uygun araçlarla çalıştırılması sonucu ortaya çıkan etkinin programı kodun ötesine taşıyabileceği, bu etkinin korunmasının kaynak kodun korunma sistemine bağlanmaması gerektiği savunulabilir. Bugün birçok ülke bilgisayar programını edebiyat eseri olarak korumaktadır. Bilgisayar programlarının edebi eser olarak nitelendirilmesinin haklı neden ve dayanakları olduğu kuşkusuzdur. Bu koruma, bilgisayar programının bütününe korumak hususunda yetersiz kalabilir; zira edebiyat eseri olarak korunan, yalnızca programın kaynak kodu ve kaynak kodun derlenmiş halidir.

Bilgisayar programının doğurduğu etki, edebiyat eseri olarak korunmanın kapsamı içine girmemektedir. Yazılım sektörü incelendiğinde ise, bir programın doğurduğu etkiyi, çok farklı bir kaynak koda sahip olan başka bir programın da meydana getirebileceği görülecektir. Patent ise gerçekten de programın doğurduğu yenilikçi etkiyi koruyabilme özelliği nedeniyle önerilebilecek olan hukuki koruma yöntemidir.

Ancak bilgisayar programını korumak için doğru seçenek patent midir? Patentin 20 yıllık süre ile sınırlı koruması, yazılım sektörü gibi büyük bir hızla ilerleyen bir sektörde de süre ile sınırlı bir koruma yaratabilmekte midir? Yazılım sektöründe 20 yıl öncesinin fikir ve teknolojisi bugün kendine kullanım alanı bulabilecek midir?

Patentin ve korumasının kapsamı yazılım sektöründe yenilikçiliği engellemeyecek kadar dar mıdır? Yüzlerce fikrin bir programda bütünleştiği bir sektörde, sektöre yeni giren oyuncular bu kadar çok patent başvurusu yapabilecek, belki daha fazlası için lisans ödeyecek bütçeye sahip olmadıkları gözükmemektedir.

Yazılımlara özgü, patente oranla daha dar kapsamlı, daha az süreli ve daha kolay ulaşılabilir bir koruma yöntemi geliştirmek bir çözüm olarak gözükmemektedir.

Her ne kadar Avrupa Patent Ofisi'nin (EPO) teknik kriter değerlendirmesi, Avrupa'da yazılımların patentlenmesini ABD'ye oranla sınırılıyor olsa da, bu değerlendirme daha sıkı bir şekilde uygulanarak, patentlerin yazılım sektöründe yenilikçiliği engeller bir niteliğe bürünmesi de bu yolla engellenebilir.

Böylesi teknik ve hukuki sorunların ve tartışmaların yer aldığı bu alanda son sözleri içeren bu bölümde özellikle altını çizmek gerekir ki; kişisel ve milli güvenliği tehlikeye atmadan bilgisayar kullanmanın yolu GNU/Linux tabanlı özgür yazılım/açık kaynak kodlu yazılımlardan (özellikle işletim sistemleri) geçmektedir. Ülkemizdeki bilgisayarların neredeyse tamamı denebilecek kadarının tek bir şirketin ürettiği işletim sistemi ve ofis yazılımlarını kullandığı gerçeği çok düşündürücüdür. Ülkemizin kaynak kodu kapalı olduğu için asla güvenilemeyecek olan ve sorunlu çalışan işletim sistemlerini kullanmakla kalmayıp bunlara aynı zamanda maalesef çok ciddi bir lisans ücreti de ödemektedir .

Oysaki bu ülkenin mükemmele yakın özelliklere sahip kendi milli işletim sistemi mevcuttur : Pardus. Pardus'un daha da geliştirilmesi ve gerekiyorsa kurumlara özgü sürümleriyle tüm devlet dairelerinde kullanılmasının sağlanması ve vatandaşın da Pardus ve benzeri işletim sistemlerine özendirilmesi Türkiye'nin başlıca bilişim politikalarından biri olmalıdır.

Mahremiyetin korunması, mevzuatın yanı sıra mahremiyet koruma teknolojilerini de gerektirir. Tamamen bilgisayarlaşmış bir toplumda, mahremiyet ciddi bir şekilde tehlikededir ve sadece mahremiyet mevzuatı ile etkili bir şekilde korunamaz. Mahremiyetin gerekleri teknik olarak yerine getirilmeli ve mahremiyet, enformasyon sistemleri için bir tasarım ölçütü olmalıdır. Ülkemizin acilen interneti bilen hukukçulara ve bilirkişilere ihtiyaç duyduğunun aşikâr olduğu bu günlerde, konunun uzmanlarını ve medyayı göreve çağırırken, kamuoyunu da bu konuda bilinçlenmeye ve 'Sansüre Sansür!' demeye davet ederek bitiriyor ve yazarlardan son bir yorum olarak; bir gün internet tarayıcılarımızda "Bu ülkeden internet erişimi bir sonraki emre(!) kadar yasaklanmıştır." şeklindeki bir uyarıyla asla karşılaşmayacağımız günlere diyoruz.

Bu noktada sözü telif hakları "ticareti" yapan tüm kurumları temsilen Mü-Yap'a verirsek: sansürleri uygulayanın kendileri olmadığını, telif haklarını ihlal eden sitelerin sahiplerine/işletmecilerine erişemediklerinden ve/veya iletişim taleplerinin cevapsız kalmasından dolayı ellerinde kalan tek çözümün o sitelerin erişime engellenmesi için şikayette bulunmak olduğunu savunmaktadırlar.

Esasen tazminatın tercih ettikleri bir çözüm yöntemi olduğunu ancak kanunun buna izin vermediğini de iddia etmektedirler. Kendilerine yöneltilen eleştiri okları arasında en dikkat çekici olanı da: Türkiye'de erişime engellediklerileri siteleri kendi ülkelerinde neden dava etmedikleri ve Türkiye'de sansürletme yoluna gittikleri hususundaki sorularken, Mü-Yap temsilcileri bu sorulara son nefeste: "Bizim asıl amacımız onları pazarlık masasına getirebilmek" şeklinde cevap vermektedirler.

Gündemden düşürmemiz ve sürekli tartışarak, tartışarak unutulmamasını ve savunulmasını sağlamamız gereken ana başlıklar ise toplamda şöyle gözükmektedir:

İnternet Sansürü ve İfade Özgürlüğümüz, İnternet Sansürü ve İletişim Özgürlüğü, Telif Hakları ve Bilgi Özgürlüğü, Copyleft ve Copyright, Yurttaş Gazeteciliği, İnternet Sansürü ve Bilginin Özgür Dolaşımı, İnternet Sansürüne Karşı Çıkan Yeni Siyasal Oluşumlar, İnternet Sansürü ve Bilgiye Erişim Özgürlüğü, İnternet Sansüründe Dijital Aktivizm.³⁰

Öyle ki bu başlıklar Korsan Parti Türkiye Hareketi'nin çalışma alanlarını oluşturmaktadır.

Kaynakça

Basılı Kaynaklar

- Aksu, M. (2006). *Bilgisayar Programlarının Fikri Mülkiyet Hukukunda Korunması*. İstanbul: Beta
Ateş, M. (2007). *Fikri Hukukta Eser*. Ankara: Vedat Kitapçılık

³⁰ Bu çalışmamızı bize her zaman için ışık tutacak çalışmaları ve örnek kişiliği nedeniyle kendisine adadığımız Dr. Özgür Uçkan'ın tüm bu anılan alanlarda ve diğer pek çok ilgili alanda sanat, felsefe, teknoloji, hukuk gibi disiplinlerde hepimize geçişken ve tamamlayıcı bilgiler veren, korsanlara da her zaman için ışık tutacak sunumlarından örnek bir tanesi olan "Dijital Aktivizm ve Yurttaş Medyası" isimli çalışması için Bkz., <https://prezi.com/artldm7zdcrp/dijital-aktivizm-ve-yurttas-medyas-ozgur-uckan/> ve de yine Uçkan'ın bu ideallerle çatışan bir ABD yasa tasarısı hakkında yazdığı gayet öz ve net bir makale olan "SOPA'nın ucu hepimize dokunacak!" isimli çalışması için Bkz., <http://www.ozguruckan.com/kategori/teknoloji/29134/sopa-nin-ucu-hepimize-dokunacak> (Erişim Tarihleri 13 Temmuz 2015).

- Çetin, H. (2009). Patent Haklarının Korunması Bağlamında 2004/48/EC Sayılı Avrupa Parlamentosu Ve Konsey Direktifi Ve Karşılık Türk Mevzuatı. *Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı*. Memiş, T. (der.) içinde. İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- Dalyan, Ş. (2009). *Bilgisayar Programlarının Fikri Hukukta Korunması*. Ankara: Seçkin
- Erel, Ş. N. (1994). Fikri Hukukta Bilgisayar Programlarının Korunması. Prof. Dr. İlhan Öztrak'a Armağan, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.48, 1-2.
- Karahan, S., Suluk, C., Saraç, T. ve Nal, T. (2009). *Fikri Mülkiyet Hukukunun Esasları*. Ankara: Seçkin
- Kaynak, S. ve Tevetoğlu, M. (2012). Bilgisayar Oyunlarının Telif Hukuku Korumasından Yararlanması, *Legal Fikri ve Sınai Haklar Dergisi*, V. 8 Y.
- Memiş, T. (2009). Fikri Hukuk Bakımından Kaynak Kodlarının Korunması. *Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı*. Memiş, T. (der.) içinde. İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- Öztan, F. (2008). *Fikir ve Sanat Eserleri Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi
- Topaloğlu, M. (2005). *Bilişim Hukuku*. Adana: Karahan Yayıncılık

İnternet Kaynakları

- (Aksi belirtilmediği süre tamamının son erişim tarihi 8 Haziran 2015'dir.)
- Polat, İ. H. (2010). *Bir yılın ardından Türkiye Korsan Partisi Hareketi*. <http://ismailhpolat.com/bir-yilin-ardindan-turkiye-korsan-partisi-har/> adresinden alınmıştır.
- Sevinç, E. (2007). Avrupa Birliği ve Türk Hukukunda Bilgisayar Programlarının Korunması. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/3614/4502.pdf> adresinden alınmıştır.
- Uçkan, Ö. (2012). *SOPA'nın Ucu Hepimize Dokunacak!* <http://www.ozguruckan.com/kategori/teknoloji/29134/sopa-nin-ucu-hepimize-dokunacak> adresinden alınmıştır. (Erişim Tarihi 13 Temmuz 2015)
- Uçkan, Ö. (2013). *Dijital Aktivizm ve Yurttaş Medyası*. <https://prezi.com/artldm7zdcpr/dijital-aktivizm-ve-yurttas-medyas-ozgur-uckan/> adresinden alınmıştır. (Erişim Tarihi 13 Temmuz 2015)

Yasa, Karar ve Antlaşma Metinleri

- (Aksi belirtilmediği süre tamamının son erişim tarihi 8 Haziran 2015'dir.)
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. 15/05/2015 tarihli 2014/177 E. ve 2015/49 K. sayılı kararı. www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/06/20150611-6.pdf
- Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works. (Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına Dair Bern Anlaşması). Türkçe çeviri. <http://www.fikrimulkiyet.com/uluslararası/bern.pdf>
- Fikir Ve Sanat Eserleri Kanunu. Kanun Numarası: 5846. Kanun Kabul Tarihi: 05/12/1951. Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 13/12/1951. Sayısı: 7981. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5846.pdf>
- Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması,, 1947, Orijinal metin. <http://www.worldtradelaw.net/uragreements/gatt.pdf>
- TC Başbakanlık 9. Kalkınma Planı 2007-2013. Fikri Mülkiyet Hakları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. (2007). Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No.:2728. www.metu.edu.tr/system/files/kalkinma.pdf

İnternet Siteleri

(Aksi belirtilmediği süre tamamının son erişim tarihi 8 Haziran 2015’dir.)

<http://copyspeak.org/how-to-talk>

<http://creativecommons.org.tr/>

<http://creativecommons.org/>

http://ec.europa.eu/governance/impact/index_en.htm

<http://murdelta.soup.io/post/34735795/The-General-Pirate-license>

<http://plato.stanford.edu/entries/turing-machine/>

<http://stallman.org/>

<http://www.gnu.org/>

<http://www.gnu.org/licenses/licenses.html#GPL>

<http://www.gnu.org/philosophy/free-sw.tr.html>

<http://www.lawandlifesiliconvalley.com/blog>

<http://www.pardus.org.tr/>

<http://www.pp-international.net/>

<http://www.siiia.net/Divisions/IPProtectionServices/About/GlossaryofAnti-PiracyandCopyrightTerms.aspx>

<http://www.turing.org.uk/turing/scrapbook/computer.html>

<https://www.korsanparti.org/>

LaborComm 2015

Dijital Emek Kavramsallaştırması: Marx, Arendt ve Sennett'ten İzlenimler

Adem Yeşilyurt ¹

¹ Araş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

E-Posta: ademyesilyurt@yahoo.com

Tel.: +90-262-303-1606

Özet

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve ilgili endüstrilerde çalışan sayılarının artmasıyla genel olarak harcanan emek zamanı da gittikçe artmaktadır. C. Fuchs'un (2014/2015) yaygın olarak kullanıma soktuğu "dijital emek" kavramıyla yazılım şirketleri, arama motorları, sosyal medya ve benzeri bilgi ve iletişim teknolojisi endüstrilerinde dijital üretim sürecinde çalışanlar kastedilmektedir. Bu noktada bu çalışma "dijital emek" kavramını sorunsallaştırmakta ve bu kavramsallaştırmaya Marx, Arendt ve Sennett'ten izlenimlerle katkı yapmayı hedeflemektedir. Marx'ın emek ve emek-gücü arasında yaptığı özgün ayrımla geliştirdiği emek-değer kuramı emek sürecinin örgütlenmesini ve değerlendirme sürecini anlamamız açısından oldukça açıklayıcıdır. Fuchs'un Marx yorumuna göre ise kullanım değeri yaratan çalışma (*work*) ile değişim değeri yaratan emek (*labour*) arasındaki ayrım dijital emek kavramsallaştırması için kritik bir öneme sahiptir. Fakat Fuchs'un yaptığı Marx okumasının da eleştirel bir çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada Arendt'in *İnsanlık Durumu* (1958/2008) çalışmasından ve Sennett'in son dönem çalışmalarından – özellikle *Zanaatkar* (2008/2009) ve *Berber* (2012) – faydalanılabileceği önerilmektedir. Fuchs'un iddiasının tam da tersine Arendt, Marx'ı iş (*work*) ile emek arasında bir ayrım yapmadığı için eleştirmekte, kendisi ise kuramını emek, iş ve eylem arasında yaptığı ayrım üzerine inşa etmektedir. Arendt'in *animal laborens* (çalışan hayvan) ile *homo faber* (araç yapan insan) arasında yaptığı ayrıma karşı olarak ise öğrencisi Sennett "kendi imalatçısı olarak insan" anlamında "*homo faber*" kavramsallaştırmasını tercih etmektedir. Sennett'in zanaatkar ve bir vasıf olarak işbirliği üzerine yaptığı analizlerine de dijital emek kavramsallaştırması için işlevsellik kazandırılabilir. Bu bağlamda bu çalışma Fuchs'un geliştirdiği haliyle "dijital emek" kavramsallaştırmasına eleştirel bir gözle bakarak Marx, Arendt ve Sennett'ten izlenimlerle bu kavramsal tartışmayı geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Dijital emek, ICTs, Fuchs, Marx, Arendt, Sennett.

Giriş

Dijital emek kavramı, yakın zamana kadar, Dallas Symthe'in (1977) televizyon izleyicileri özelinde kullandığı "izleyici emeği" kavramının internet üzerinden tekrar düşünülerek sosyal medyada karşılığı ödenmeyen kullanıcı emeği anlamında kullanılmaktaydı (Saraçoğlu, 2015, ss. 13-15). Christian Fuchs'un çalışmalarıyla birlikte, özellikle Türkçeye de kazandırılan *Dijital Emek ve Karl Marx* (2014/2015) kitabında dijital emek kavramı daha geniş bir şekilde, dijital medya mecralarında kapitalist sömürü altında çalışan çeşitli emek biçimlerini ifade etmek için kullanılıyor. Bu noktada kavramın iletişimin ekonomi politiği alanında emek üzerine yoğunlaşan çalışmaların bir ürünü olmasını başlı başına değerli bulduğumu belirtmeliyim. 7-8 Mayıs 2012 tarihinde düzenlenen Laborcomm 2012: Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı'nda "*Gazetecilerin Emek Süreçleri Üzerine İlk Notlar*" (Yeşilyurt, 2012) başlıklı bildirimde başlarken Garnham'ın (1990, ss. 1-2) tespit ettiği üzere iletişim çalışmalarındaki üç eğilimi belirtmiştim; bunlar metinselci temsil ve ideoloji çalışmaları, liberal çoğulcu kuramlar ile akademik iş bölümü ve uzmanlaşmayı temel alan çalışmalardı. İletişimin ekonomi politiği alanında yapılan çalışmalar ise daha çok medya, mesajlar ve izleyiciler üzerine odaklanmaktadır (Mosco, 2011, s. 358). Bu sebeple zamanında Dallas Smythe'nin (1977) iletişim çalışmalarını Batı Marksizmi'nin kör noktası olarak nitelemesi gibi, Vincent Mosco da emeği, ekonomi politik geleneği de dahil olmak üzere batıdaki iletişim çalışmalarının kör noktası olarak nitelendirmeyi uygun bulmaktadır (2011, s. 358). Bu çerçevede Fuchs'un başını çektiği dijital emek kavramsallaştırmasını bu kör noktaya yapılmış yapıcı bir müdahale olarak gördüğümü ifade etmeliyim.

Bu noktada kavramın daha ayrıntılı olarak tanımlanması ve tartışılması gerekmektedir. Fuchs dijital emek kavramsallaştırmasını belli bir meslek grubunu tarif etmek için değil, bilgi ve iletişim teknolojileri¹ endüstrisi altında sermaye tarafından sömürülen çeşitli emek biçimlerini ifade etmek için kullanmaktadır (2014/2015, s. 22). Doğal olarak gerek ekonomik ve sosyal haklar gerekse de çalışma koşulları açısından çok çeşitli emek biçimlerinden bahsetmekteyiz. Fuchs da bu çalışmasında (2014/2015) Marksist emek-değer kuramına bağlı kalarak dijital kölelik olarak tanımladığı, bilgi ve iletişim teknolojileri için gerekli madenleri çıkaran maden işçilerinden tutun Apple'ın Foxconn'da çalışan montaj işçilerine, yeni emperyalizmin işbölümü kapsamında Hint yazılım endüstrisinden, Google örneği üzerinden Silikon vadisindeki çalışma koşullarına, Taylorist bir hal almış çağrı merkezlerinden tüketirken üreten (*prosumer* – üretketici) sosyal medya kullanıcılarına kadar çok çeşitli dijital emek biçimlerini analiz etmektedir.

Kendisinin de belirttiği üzere, Fuchs *Dijital Emek ve Karl Marx* kitabında temel kuramsal çerçeve olarak Marksist ekonomi politiği kullanmaktadır (2014/2015, ss. 45-46). Yaptığı Marx okuması

¹ Fuchs'un kitabının Türkçe çevirisinde *ICT (Information and Communications Technology)* kavramı yerine EİT (Enformasyon ve İletişim Teknolojileri) kavramı tercih edilmiştir. Kavramın bu şekilde çevrilmesini yanlış bulmasak da bu çalışmada genel kabul görmüş olan BİT (Bilgi ve İletişim Teknolojileri) kavramına sadık kalınacaktır.

üzerinden Marx'ın emek ve iş/çalışma kavramları² arasında ayırt edici bir özellik belirlemekte ve dijital emek kuramını bu özellik üzerine inşa etmektedir. Aşağıda ayrıntılı olarak tartışılacak olan bu ayrıma göre antropolojik bir kavram olarak çalışma daha genel olarak toplumların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanım değerleri yaratılmasına işaret ederken, emek ise çalışmanın yabancılaştırılmış ve sınıflı toplumlara özgü tarihsel bir biçimdir (Fuchs, 2014/2015, ss. 48-52). Bu noktadan yola çıkarak çalışmamızda Fuchs'un Marx okumasını eleştirel bir çerçevede değerlendirerek dijital emek kavramını kuramsal olarak geliştirmeye çalışacağız. Marx'ın emek ve iş/çalışma arasında bu şekilde keskin bir ayrım yapmadığını vurgulayarak, emek ile emek-gücü arasındaki ayrıma dikkat çekeceğiz. Fuchs'un bu iddiasının tam tersine Arendt'in Marx'ı emek ile iş arasında bir ayrım yapmadığı gerekçesiyle eleştirdiği *İnsanlık Durumu* (1958/2008) metnine dönüp Arendt'in emek, iş ve eylem kategorilerine dijital emek kavramsallaştırması için işlevsellik kazandırmaya çalışacağız. Sonrasında ise Sennett'in *homo faber* projesi olarak adlandırdığı devam eden üçlemesinin (2012, s. 9) ilk iki kitabı olan *Zanaatkar* (2008/2009) ve *Beraber* (2012) isimli çalışmalarındaki zanaatkar ve bir vasıf olarak işbirliği tartışmalarından yararlanarak dijital emek kavramını emeğin son dönemde geçirdiği dönüşümler üzerinden geliştirmeye çabalayacağız. Bu noktada belirtmemiz gereken husus bu bildirinin amacının dijital emek kavramının açık bir tartışma süreci içerisinde zenginleştirilmesi yönünde bir çaba olduğudur. Bu anlamıyla varacağımız muhtemel sonuçların da tartışmaya açık olduğunu en başından belirtmeliyiz.

Dijital Emek Kavramı ve Marksist Kuram

Fuchs'un dijital emeği kavramsallaştırırken Marksist kuram içerisinden bir analiz yaptığını belirtmiştik. Bu noktada öncelikle Marx'ın emek-değer kuramına dair kısa hatırlatmalar yaptıktan sonra Fuchs'un dijital emek kavramsallaştırması için yaptığı Marx yorumunu değerlendireceğiz.

Marx'ta emek süreci ilk olarak insan ile doğa arasındaki bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan, “Çalışma, her şeyden önce, insanla doğa arasındaki bir süreçtir; bu süreçte, insan, doğa ile kendisi arasındaki madde alışverişini kendi çabasıyla yürütür, düzenler ve denetler” (Marx, 1867/2011, s. 181). En genel ifadesiyle, emek süreci insanların bilinçli eylemler bütünüdür. Bu noktada temel amaç insanların ihtiyaçlarını gidermeye yönelik kullanım değerleri üretmektir. Öngen'in ifade ettiği gibi emek süreci insan etkinliğinin amaçlı olarak yol açtığı değişikliklerdir (Öngen, 1996, s. 77). Marx bu bilinçli ve amaçlı insan eylemini meşhur arı metaforu ile açıklamaktadır; “...bir arı, bal peteğini yaparken bazı mimarları utandırır. Ama en kötü mimarı en iyi arıdan daha en başından ayırt eden şey, mimarın, peteği balmumundan yapmadan önce kafasında kurmuş olmasıdır” (Marx, 1867/2011, s. 182). Bu sürecin üç temel ögesi ise “belli bir amaca yönelmiş faaliyet ya da emeğin kendisi, emeğin nesnesi ve onun araçlarıdır” (Marx, 1867/2011, s. 182). Yani emek, işin konusu ve üretim araçlarıdır. Diğer bir ifadeyle, Marx'a göre emek sürecinin üç bileşeni vardır; bilinçli insan aktivitesi olarak işin kendisi (*work itself*), üzerinde çalışılan nesne – genel olarak ürün – (*the object*), ve üretim araçları

² İngilizce'de *labour* ve *work* olarak geçen kavramlar Türkçe kullanımda karışıklığa sebep olabilmektedir. *Labour* kavramının “emek” olarak çevrilmesinde genel olarak bir sorun görülmesi de *work* kavramı için farklı çeviriler mevcuttur. Bizim çalışmamızda yararlanacağımız *Dijital Emek ve Karl Marx* kitabının çevirmenleri *work* kavramı için genelde “çalışma” sözcüğünü tercih ederken kimi yerlerde ise kavramı “iş” olarak kullandıklarını belirtmişlerdir (2014/2015, s. 50). Öte yandan Arendt'in *İnsanlık Durumu* (1958/2008) kitabının çevirisinde İngilizce'de *labour*, *work* ve *action* olarak geçen kategoriler “emek, iş ve eylem” olarak çevrilmiştir. Çevirmenlerin tercihlerine sadık kalarak Fuchs ile ilgili tartışmalarda genelde “çalışma”, Arendt tartışmalarında ise “iş” sözcüklerini kullanmayı tercih edeceğiz. Yine de çalışma veya iş dediğimizde *work* kavramını kastettiğimiz akılda tutulmalıdır.

(means of production). Bunlardan ilki emek sürecinin öznel faktörü olarak emek-gücüne işaret ederken, diğer ikisi ise emek sürecinin nesnel bileşenlerini oluşturmaktadır.

Burada önemli olan nokta emek sürecinin ne zaman kapitalist olduğudur. Marx'ın özgünlüğü emek ve emek-gücü arasında yaptığı ayrım üzerinden artı-değeri kavramsallaştırmasıdır. Emeğin piyasada meta olarak dolaşıma soktuğu kendi emek kapasitesi, yani emek-gücüdür (Marx, 1867/2011, s. 170). Bu çerçevede Marx emek sürecini kapitalist değerlendirme süreciyle birlikte düşünür. Kapitalist emek sürecinde emek-gücünün sömürülmesiyle artı-değer oluşturulmaktadır. Bu noktada kapitalist emek sürecinin ayırt edici farkı³ artı-değer üretme sürecidir (Marx, 1867/2011, s. 598). İhtiyaçlar için üretilen kullanım değerleri yerine piyasada dolaşım için mübadele değerleri üretilmektedir. Diğer bir ifadeyle, üretimin temel güdüsü değişmiştir. Bu değişimle, artı-değer üretimi hem sermayedarların karının kaynağını, hem de acımasız egemenlik mantığını içermektedir. Bu da Marx için emek sürecinin kapitalizmin çözülmesinin ve sınıf mücadelesinin başlangıç noktası olarak görülmesinin temel sebebidir (Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2008, s. 25).

Fuchs da dijital emek kavramsallaştırması için Marx'ın temel olarak bu görüşlerine başvurmaktadır. Bu noktaya kadar herhangi bir problem veya tartışmalı bir husus olduğu söylenemez. Marx'ın emek-değer kuramı kapitalist düzende sömürü ilişkilerini anlamamız açısından son derece açıklayıcıdır ve bu bilgi ve iletişim teknolojilerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı dijital medya ortamları için de geçerlidir. Asıl tartışılması gereken ise Fuchs'un Marx'a dayanarak emek ve çalışma arasında yaptığı antropolojik ve tarihsel ayrımdır (Fuchs, 2014/2015, ss. 48-51, 91). Fuchs, Marx'ın çeşitli metnlerindeki emek ve çalışma üzerine olan bölümleri inceleyerek işe başlar. *Alman İdeolojisi*'nde Marx ve Engels çalışmanın doğayı değiştiren ve düzenleyen bilinçli bir üretim faaliyeti olduğunu belirtmektedirler (Marx ve Engels 1845/1846'dan aktaran Fuchs, 2014/2015, s. 48). 1861-1863 *İktisat El Yazmaları*'na göre ise "Gerçek emek, doğa materyalinin belirli ihtiyaçları karşılayacak şekilde tahsis edilmesinde bir kullanım değeri yaratılmasını hedefleyen kasıtlı bir faaliyetir" (Marx 1861-1863'ten aktaran Fuchs, 2014/2015, s. 48). Fuchs'a göre *Kapital I*'de Marx çalışmanın antropolojik ve tarihsel karakterleri olduğunu savunmaktadır. Fuchs, *Kapital I*'in "Metalarda biçimlendirilmiş emeğin çift yapılı karakteri" üzerine 1. bölümün 2. kısmına dair şu yorumu yapmaktadır;

"Bu bölümde Marx, çalışmanın hem antropolojik hem de tarihsel karakteri olduğunu savunur: Tüm toplumlarda, çalışma insani ihtiyaçları karşılayan mallar üreten bir faaliyetir. Gerçekte var olan toplumlarda ise, çalışma; köle işi, ev işi, ücretli iş, vb. gibi özgül tarihsel özellikler kazanır" (Fuchs, 2014/2015, s. 48).

Öte yandan, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'da ise Marx emek ve emeğin özgül toplumsal biçimine dair şu ifadelerle yer vermektedir;

"Doğal faktörlerin bir şekilde ya da başka bir şekilde tahsisinde yönelmiş faydalı bir faaliyet olarak emek, insan varoluşunun doğal bir durumu, insan ve doğa arasında, toplumun şeklinden oldukça bağımsız, materyal bir mübadeledir. Öte yandan mübadele değerini yerine getiren emek, emeğin özgül bir toplumsal biçimidir" (Marx 1859'dan aktaran Fuchs, 2014/2015, s. 48).

Bu alıntılar üzerinden Fuchs'un sorduğu temel soru, "çalışmanın/emeğin insan toplumunun bir özü mü, yoksa iktisadi tahakkümün bir ifadesi mi olduğudur" (Fuchs, 2014/2015, s. 48). Bu soruya yanıt vermek için Marx'ın emek üzerine iki alıntısına başvurur;

³ Marx'ın ifadesiyle "*differentia specifica*" (Marx, 1867/2011, s. 598).

“Emek, bu durumda, kullanım değerinin yaratıcısı olarak, faydalı emektir, toplumun bütün şekillerinden bağımsız olan insan varoluşunun bir koşuludur; insan ve doğa arasındaki metabolizmaya aracılık eden ve bu sebeple de insan yaşamının kendisinin sonsuz doğal bir gerekliliğidir” (Marx 1867/1990, s. 133’ten aktaran Fuchs, 2014/2015, s. 49).

“Özgürlüğün alanı gerçek anlamda sadece emeğin gereklilik tarafından belirlenmesi ve dışsal menfaatlerin sona ermesi ile başlar; doğası gereği, maddesel üretim alanının ötesinde yer alır” (Marx 1894, s. 958-959’dan aktaran Fuchs, 2014/2015, s. 49).

Fuchs’un yukarıda *Kapital I*’den yaptığı ilk alıntıya göre Marx emeği insan varoluşunun bir koşulu olarak tüm toplumlarda gerekli görmektedir. *Kapital III*’ten yaptığı daha muğlak olan ikinci alıntı ise farklı anlamlara yol açabilmektedir. Bir taraftan komünist bir toplumda yabancılaşmanın ve çalışmanın sona ereceği anlamı çıkartılabilirken, diğer taraftan “çalışmanın yabancılaştırılmış bir biçimi olan emeğin sona ereceği ve çalışmanın insancıl bir karaktere bürüneceği” anlamı da çıkartılabilir (Fuchs, 2014/2015, s. 49). Sonuç olarak Fuchs, Marx’ın çeşitli metinlerine referansla komünist bir toplumda emeğin/çalışmanın var olmaya devam edip etmeyeceği yönünde kesin bir düşüncesi olmadığını iddia etmektedir (Fuchs, 2014/2015, s. 49). Bu noktada Marx’ın Almanca yazmasının durumu daha çetrefilli bir hale getirdiğini de belirtmektedir. Burada yaptığı çeşitli alıntılarda ve başka yerlerde Marx, Almanca olarak emek ve çalışma anlamlarına gelen “*Arbeit*” sözcüğünü kullanmaktadır. (Fuchs, 2014/2015, s. 49). Fuchs bu karışıklığı aşmak için Engels’in Marx’ın ölümünden sonra 1890’da *Kapital I*’in Almanca 4. basımı için eklediği bir dipnottan yararlanmaktadır. Bu dipnot Türkçe çeviride şu şekilde yer almıştır;

“4. basım için: İngilizce’nin, *arbeit*’ın (emek, iş) bu iki farklı yönü için iki farklı sözcüğe sahip olma üstünlüğü bulunuyor. Kullanım değerleri yaratan ve nitelikçe belli olan işe *labour*’dan farklı olarak *work*; değer yaratan ve nicel olarak ölçülen emeğe *work*’ten farklı olarak *labour* deniyor. – F.E.” (1867/2011: 60).

Burada Engels İngilizce kullanımda Almanca *Arbeit*’ın karşılığı olarak *work* ve *labour* olmak üzere iki kelime olduğunu belirtmekte; niteliksel olan, kullanım değerleri üreten emek anlamında *work*; niceliksel olan ve değer yaratan emek anlamında ise *labour* kullanıldığını söylüyor. Fakat İngilizce çeviride bu dipnotun hemen altında çevirmenin başka bir dipnotuyla İngilizcede böyle bir ayrımın her zaman için geçerli olmadığı, bu yüzden bu ayrımın sadece uygun düştüğü yerlerde kullanıldığı belirtilmektedir (1867/1990, s. 138).⁴ Fuchs’un da belirttiği üzere Almanca orijinalinde *Arbeit* olarak kullanılan bu kelime için İngilizce çeviride yer yer *labour*, yer yer *work* tercih edilmiştir (2014/2015, s. 50). Bu tercihler ise çevirmenin uygun bulduğu şekilde yapılmıştır. Dolayısıyla Marx’ta emek (*labour*) ile çalışma (*work*) arasında sınırları belirlenmiş, keskin bir ayrım olduğunu iddia etmek oldukça güçtür. Bu noktada antropolojik ve tarihsel olarak yapılan bir ayrım üzerinden çalışma ve emeğin ayrılmasının Fuchs’un kendi Marx okumasından çıkardığı bir yorum olduğu söylenebilir. Fakat Fuchs’un emek ile çalışma arasında yaptığı bu işlevsel ayrımın kuramını inşa etmek ve dijital emek ile dijital çalışmayı ayırması açısından oldukça faydalı ve yapıcı olduğunu da eklemeliyiz. Yine de böylesi bir ayrım kullanılacaksa Arendt’in emek, iş ve eylem kategorilerinden de yararlanmamız gerektiğini düşünmekteyiz.

⁴ Referans olması açısından çevirmenin bu dipnotunu İngilizce haliyle vermenin faydalı olacağı kanaatindeyim; “Unfortunately, English usage does not always correspond to Engels’ distinction. We have tried to adopt it where possible” (1867/1990, s. 138).

Sonuç olarak Fuchs, dijital emek kavramsallaştırmasını yaparken Engels'in dipnotunda belirttiği emek ve çalışma arasındaki ayırmadan yola çıktığını söylüyor. Bu ayırım üzerinden de dijital emek ile dijital çalışma arasında bir farklılaştırmaya gidiyor. Emeği insanların üretim araçlarına sahip olmadığı, üretim üzerinde denetim yetkileri olmadığı, kapitalist sömürü altında yabancılaşmış emek olarak kullanırken; çalışmayı bütün zamanlarda ve toplumlarda insanların ihtiyaçlarını karşılamak için doğayla aralarındaki bir ilişki biçimi olarak alıyor. Bu anlamıyla dijital çalışmayı da ortak mülkiyete yönelik bir toplumda insanların üretimleri üzerinde denetim hakkı olan, dijital medya üzerinden birbirleriyle deneyimlerini paylaştıkları ve bir üretimde bulundukları bir örgütlenme olarak tanımlıyor (Fuchs, 2014/2015, ss. 364, 428). Bu çerçevede Facebook, Twitter, Youtube, Google gibi sosyal medya platformlarında tüketicilerin aslında üretici tüketiciler olduğunu ve bu anlamda yaratıcı ve aktif dijital işçiler (*digital worker*) olduğunu belirtiyor. Fakat bu üretimde emek yine sermaye tarafından kullanılarak artı-değer üretimi için sömürüldüğü için dijital emek haline gelmektedir.

Kısacası, Marx'ın kendi metinlerinde *work* ile *labour* arasında, yani iş/çalışma ile emek arasında keskin bir ayırım olduğunu söyleyemeyiz. Bu ayırımı sonradan Engels dipnotunda belirtse de yukarıda referans verilen İngilizce çevirideki dipnotta çevirmenler İngiliz dilinde de böyle net bir ayırmadan bahsetmenin mümkün olmadığını altını çizmektedirler. Dolayısıyla, Fuchs'un kendi tercihi olmakla birlikte, Marx'ı dayanak göstererek *work* ve *labour* arasında böyle bir ayırımın ortaya konmasını oldukça problemlili buluyorum. Zaten eğer Marx böyle bir ayırım öngörseydi, yani emek derken kapitalist sömürü altında çalışan emeği, iş/çalışma derken ise olumlu bir anlamda kendi ihtiyaçları için kullanım değerleri üreten işçiyi kastetseydi, emek süreci ile kapitalist emek süreci arasında da bir ayırım gözetmesi gerekmezdi. Bu bildiride özellikle Arendt'ten yararlanmak istememin temel sebebi de budur. Çünkü Arendt'in Marx'ı eleştirdiği temel nokta tam da budur aslında – Marx'ın emek ile iş arasında bir ayırım gözetmemesi.

Burada Arendt ve Sennett üzerinden dijital emek üzerine kuramsal bir tartışmaya geçmeden belki şu notu düşmek gerekir; Ne Hannah Arendt, ne de Richard Sennett Marksist'tirler, hatta kendi çalışmalarında farklı açılardan Marx'ı eleştirmektedirler. Örneğin Marx ve Arendt üzerine olan çalışmasında Gambetti'nin (2007, s. 46) gösterdiği üzere, Arendt artı-değer üretimi yoluyla ekonomik sömürüye duyarsız kalmaktadır, sınıf temelli siyasete bakışı sorunludur, kapitalizmi üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerinden değil, birikim ve tüketim mantıkları üzerinden analiz etmektedir. Amerikan pragmatizmine bağlı olarak yazdığını belirten Sennett ise (2008/2009, s. 25), “çok sağlam bir şekilde solda” yer aldığını belirtmesine rağmen (2012, s. 166), Marksizm'e olan mesafesini de muhtelif yerlerde dile getirmektedir (2008/2009, s. 45). Dolayısıyla burada Arendt ve Sennett'in Marksist bir okumasını/eleştirisini yapmaya çalışmayacağım. Ve fakat geliştirdikleri kuramların çağımız koşullarında genel olarak emeğin geçirdiği dönüşümü, özel olarak ise dijital emeği anlamlandırmak açısından faydalı olabileceklerini, bizlere yeni ufuklar açabileceklerini düşündüğüm için Marksist bir temele dayanan dijital emek kavramsallaştırması tartışmasına eklenilebilecekleri kanaatindeyim.

Dijital Emeği Arendt ile Yeniden Düşünmek

H. Arendt 1958 yılında *İnsanlık Durumu* (1958/1998) adlı eserini yayınlar. Bu kitapta insanlık durumunu *vita activa* üzerinden tartışmaktadır. İnsani etkinliklerin tamamını temsil eden *vita activa* teriminin kökeni Aristoteles'in “kamusal-siyasal sorunlara adanmış bir yaşam” olarak *bios*

politikos'una dayanmaktadır (Zabcı, 2012, s. 115). Arendt *vita activa*'nın bileşenleri olarak emek, iş ve eylem üzerinden yaptığı ayrımı üç temel insani aktiviteyi tartışmaya açmaktadır.

Kitabın emek başlıklı üçüncü bölümünün ilk cümlesine bu bölümde Marx'ı eleştireceğini söyleyerek başlar Arendt (1958/1998, s. 79). Az önce belirttiğim üzere, Marx'ı eleştirmesinin temel sebebi ise Marx'ın emek ile iş arasında bir ayrım yapmamış olmasıdır. Gambetti'ye göre (2007, s. 46);

“Emek, iş ve eylemi birbirinden ayırmak suretiyle Arendt üç farklı siyaset biçimi tanımlamaktadır: tüketim toplumu ve neoliberal düzenin mantığıyla ilişkilenen emek paradigması, egemen devlete içkin olan araçsal mantığı anlatan iş paradigması, ve farklılıkların bir arada varolabilmesi mantığına tekabül eden eylem paradigması”.⁵

Arendt'e göre emek insanın biyolojik yaşam süreciyle ilgilidir, bu süreçte insanın gereklilikler tarafından köleleştirilmesi anlamına gelmektedir (Arendt, 1998, s. 83). Bu anlamıyla Arendt toplumsal bir konumdan değil, hayatı devam ettirmek için harcanması gerekli bir enerjiden bahsetmektedir. İnsanın yaşamı, büyümesi, gelişmesi, metabolizması, ve doğal olarak yaşlanıp ölmesi emeğiyle ilgilidir. Bu anlamıyla emeğin insanlık durumu yaşamın ta kendisidir. Emek doğayla bütünleşmeyi gerektiren tüm faaliyetlerin toplu adıdır. Burada Arendt yaşamın devamını sağlayan tüketim nesnelerinin üretimini, kullanım nesnelerinin üretiminden ayırarak emek ile iş arasında bir ayrım yapmaktadır. Tüketim nesnelerinin üretimi emeğe, kullanım nesnelerinin üretimi ise işe tekabül etmektedir. İnsanın yaşamaya devam edebilmesi, kendisini yeniden üretebilmesi için ürettikleri anında tüketilir. Kalıcılıktan yoksun olan ve tüketim için harcanan emek tam da noktada Marx'taki yeniden üretim sürecine benzemektedir (Gambetti, 2007, ss. 46-49).

Arendt'in iş kavramı ise insan varlığının doğal olmayan yanlarına işaret etmektedir. İnsanlığın kendi üretimi yoluyla kendi dünyasını yapay olarak kurma sürecidir (Arendt, 1998, ss. 136-139). İş kategorisi dolayısıyla kullanım değerleri ve nesneler üretilir. Bu üretim sürecinde insan üretimin sahici öznesidir. Gambetti'nin deyişiyle (2007, s. 48), “Yaşamsal-biyolojik zorunluluk yüzünden harcanan emeğin aksine iş, insanı doğadan özgürleştirir ve ‘özneleştirir’”. Belli bir amaç uğrunda önceden planlanıp yapılan her faaliyet Arendt'in iş kategorisi içerisinde düşünülebilir. Arendt'in *animal laborens*'a (çalışan hayvan) karşı, *homo faber* (imalatçı insan, araç yapan insan) olarak tarif ettiği “zanaatkar, doğayı güç uygulayarak dönüştüren ve araçsallaştıran işçidir” (Gambetti, 2007, s. 49).

Eylem paradigması ise basitçe direniş alanına işaret etmez, insanlar arası ilişkilerde kendiliğinden bir yaratıcılığa dayanan söz ve edimleri içerir (Arendt, 1998, ss. 175-181). *Vita activa*'nın en yüce etkinliği olarak eylem, “siyasetin olmazsa olmaz koşuludur, siyasal etkinliğin kendisidir” (Zabcı, 2012, s. 115). Yine Gambetti'nin belirttiği üzere (2007, s. 51);

“Eylem, zorunluluk yüzünden sürekli tekrarlanan (emek paradigması) ya da önceden tasarlanmış kalıp ve kurallara uygun olarak girilen davranış (iş paradigması) değildir. Zanaat, insanın nesneler dünyasındaki daha çok teknik anlamda yaratıcılığına tekabül ediyorsa; eylem, insanlar arası ilişkilerdeki yaratıcılığı anlatır.”

Burada bizim anladığımız şekliyle eylem paradigması kendi çıkarına hizmet eden, bencil bir hareket tarzına değil, *altruistic* (diğerkam) bir tavra işaret etmektedir. Bu çerçevede özgürlüğün kolektif olarak inşa edilebileceğini öngörür. Bunun örneğini de Paris Komünü'nde görür Arendt. Zorunluluklar

⁵ İlgili alıntının yer aldığı Z. Gambetti'nin Marx ve Arendt'i beraber okuduğu “Marx ve Arendt: Emek, iş, eylem üzerinden üç siyaset biçimi” (2007) başlıklı makalesi bu çalışmaya da ilham kaynağı olmuştur.

ve öngörüler dışında bir eylem alanıdır bahsettiği (Gambetti, 2007, ss. 51-53). Özgürleşmenin anahtarı da buradadır.

Kısaca bir özetini sunduğumuz Arendt'in emek, iş ve eylem paradigmaları dijital emek kavramsallaştırması için nasıl bir anlam ifade edebilir? Bu noktada Arendt'in Marx'ı eleştirirken çıkış noktası emek ile iş arasında bir ayrım yapmamış olmasıydı. Diğer bir ifadeyle, aslında Marx'ta tam olarak olmayan emek-iş ayrışması Arendt'te mevcuttur. Dijital emek kavramını düşünürken de Arendt'in bu ayrımından yararlanabiliriz. Sürekli bir rutine bağlı şekilde çalışan ama aslında yeni bir şey üret(e)meyen, yine de hayatın yeniden üretimi için o döngüye bağlı kalmak zorunda olan emek Arendt'in emek paradigması içinde; daha pozitif anlamda üretken, yaratıcı, kendine yeni bir dünya yaratma yolunda bir şeyler üretmek üzere çabalamak ise Arendt'in iş paradigması içinde değerlendirilebilir. İş ile emek arasında yapılacak bu şekilde bir ayrım ise tam da Fuchs'un işaret ettiğine benzer antropolojik ve tarihsel bir ayrıma denk düşer. Dolayısıyla Fuchs'un dijital emek ve dijital çalışma arasında yaptığı ayrımı Arendt'in kategorileri üzerinden anlamlandırabiliriz. Hatta birazdan Sennett üzerinden bahsedeceğimiz üzere zorunluluk ve öngörüler alanı dışında, örneğin online dayanışma pratikleri üzerinden inşa edilen bir eylemlilik hali de Arendt'in eylem paradigması üzerinden pekala değerlendirilebilir.

Sennett'in Vasıf ve İşbirliği Tartışmaları Işığında Dijital Emek

R. Sennett önceki çalışmalarında ve özellikle *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (1998/2002) kitabında kapitalist dönemde çalışmanın insanlar üzerindeki olumsuz etkilerini incelemekteydi. Şimdilerde ise “somut pratikler aracılığıyla yaşamını ve kendi kendini kuran kadim insan düşüncesinden yola çıkarak” *homo faber* projesi (Sennett, 2012, s. 9) adını verdiği bir üçleme üzerinde çalışmalarını sürdürüyor. Maddi kültürü araştıran bu üçlemde emeğin daha olumlu/yaratıcı/üretken özelliklerini incelemeye alıyor. Şu ana kadar proje kapsamında ilk iki kitap yayınlandı ve Türkçeye çevrildi. Bunlardan birincisi insanların makinelerle ilişkisini tartıştığı *Zanaatkar* (2008/2009) başlıklı kitap, diğeri ise bir vasıf olarak işbirliğinin olanaklarını tartıştığı kitabı *Berber* (2012). Sennett'in kendi web sitesinde ifade edildiğine göre üçüncü kitabı *The Open City* ise 2016'da yayınlanacak.⁶ Son kitap daha çok sürdürülebilir ve ekolojik bir kent yaşamı üzerine olduğu için emeğin günümüzdeki formlarını anlamak açısından ilk iki kitap bizi daha çok ilgilendirmektedir.

Arendt'in öğrencisi olan Sennett, hocasının “çalışan hayvan” (*animal laborens*) ile “araç yapan/imalatçı insan” (*homo faber*) arasında yaptığı ayrıma sıradan rutin işlerde çalışan insanları küçümsediği ve onların yaratıcı ve üretken kapasitelerini görmezden geldiği gerekçesiyle karşıdır (Sennett, 2008/2009, ss. 16-17). Diğer bir deyişle, Sennett Arendt'in yeniden üretim için gerekli koşulları yaratan emeğe olumsuz bakışına karşıdır. Sennett'e göre *animal laborens* olarak insan-hayvan da düşünme becerisine sahiptir. Diğer insanlarla konuşma şansı olmasa bile, zihinsel olarak kullandığı malzemelerle tartışır. Bu noktada Sennett, *animal laborens*'in duygular ve düşünceler yoluyla *homo faber*'e kılavuzluk edebileceğini düşünür (Sennett, 2008/2009, ss. 17-18). Bu çerçevede Sennett *homo faber* projesinde 21. yüzyılın maddi kültürünü tartışmaya açmaktadır. Sennett'e göre maddi kültürün bir anlamı vardır; çünkü “insanlar kendi yaptıkları şeyler sayesinde kendileri hakkında da fikir sahibi olabilirler” (Sennett, 2008/2009, s. 19). Bu bağlamda Sennett'in kendi iyiliği için bir

⁶ <http://www.richardsennett.com/site/senn/templates/general.aspx?pageid=8&cc=gb> Erişim tarihi: 25.03.2015.

şeyleri “güzelce yapabilme becerisi” olarak zanaatkarlık (2008/2009, s. 19) ve bir vasıf olarak işbirliği üzerine yaptığı tartışmaları dijital emek kavramsallaştırması için işlevsel olabilir.

İlk kitap olan *Zanaatkar*’da (2008/2009), Sennett “aklın ve ellerin birbiriyle nasıl iletişime geçtiğini ve dahası insanların gelişimine olanak sağlayan, ister el becerisi gerektiren işlerde, ister zihinsel etkinlikte kullanılan teknikleri” tartışır (2012, ss. 7-8). Sennett’e göre modern toplumda insanlar “kendi iyiliği için bir işi güzelce yapma” (2012, s. 8) becerisinden/arzusundan uzaklaştırılmaktadırlar. Aslında herkeste potansiyel olarak bulunan bu zanaatkarlık modern toplumda değersizleştirilmektedir. Günümüzde atalarımızdan çok daha fazla makineye sahip olduğumuz halde, onları daha iyi amaçlar için nasıl kullanacağımız hakkında bir fikrimiz yoktur. Devamında ikinci kitabı *Beraber*’de (2012) tam da buradan yola çıkarak bir vasıf olarak işbirliğinin aslında genlerimizde olduğunu iddia eder Sennett. Fakat günümüz kapitalizminde dayanışma ve işbirliği duygularımız o kadar bastırılmıştır ki, gelişen modern iletişim teknikleri sayesinde iletişim olanaklarımız çok daha artsa da daha iyi, üretken ve yaratıcı bir iletişim için ne yapabileceğimize dair de bir fikrimiz yoktur (Sennett, 2012, ss. 8-9).

Sennett için zanaatkarlık basitçe sanayileşme süreciyle unutulmuş bir hayat tarzına romantik bir bakış değildir. Onun için zanaatkarlık “temel insan dürtüsüne, kendi iyiliği için bir görevi güzel yapma arzusuna işaret eder” (Sennett, 2008/2009, ss. 19-20). Bu açıdan zanaatkarlığın bilgisayar programcıları, doktorlar, ressamalar, ve hatta ebeveynler ve vatandaşlar için bile anlamlı olabileceğini söyler (Sennett, 2008/2009, s. 20). Örneğin Linux programcıları gibi açık kodlu bilgisayar programcılarının birer zanaatkar olduğunu iddia eder Sennett (2008/2009, s. 38). Harcadıkları emek basitçe kendi bencil amaçlarına hizmet etmez, genel olarak kamunun çıkarıdır. Bu noktada araçsal olmayan bir şekilde kendini adamayı ifade eder. Sennett burada Arendt’e benzer şekilde bencilliğin aksine *altruistic* (diğerkam) bir durumdan bahsetmektedir. Tam da burada insanların makinelerle kurdukları ilişkilerde radikal anlamda özgürleştirici bir potansiyel görür Sennett. En tartışmalı önerisini ise en sonda öner sürer Sennett; her çocuk güzel oyun oynayabildiği gibi herhangi bir kimse de iyi bir zanaatkar olabilir, burada gerekli olan ise motivasyon ve çalışmadır (Sennett, 2008/2009, ss. 349-351).

Bir vasıf olarak işbirliğinin yollarını aradığı ikinci kitabı *Beraber*’de (2012) ise Sennett, işbirliğini şu şekilde tanımlar;

“İşbirliği, kuru kuru, katılımcıların karşılaşmadan yararlandığı bir değişim olarak tanımlanabilir. Bu davranış, birbirini temizleyen şempanzelerde, kumdan kale yapan çocuklarda ya da yaklaşan bir sele karşı kum torbalarını yerleştiren kadın ve adamda anında tanınabilir. Anında tanınır; çünkü karşılıklı destek bütün sosyal hayvanların genlerinde vardır, tek başlarına yapamadıklarını başarabilmek için işbirliği yaparlar” (Sennett, 2012, s. 16).

Sennett işbirliğiyle kendi başımıza yapamadığımız şeyleri birlikte yapabilme kapasitemize vurgu yapar. Bir zanaat olarak dayanışma karşıdakiyle kurulan ilişki açısından diyalojik vasıflar gerektirir Dayanışma, tek taraflı, tek dilli, egoist bir bakış açısının aksine karşılıklı bir etkileşimi içerir (Sennett, 2012, ss. 30-32). Fakat modern kapitalist toplum insanların dayanışma pratiklerini vasıfsızlaştırmakta, değersizleştirmektedir (Sennett, 2012, s. 19). Maddi/ekonomik eşitsizlikler insanları yalnızlaştırır, kısa dönem için yapılan belirli iş sözleşmeleri gibi esnek ve güvencesiz çalışma koşulları toplumsal ilişkileri yapay bir hale sokar ve “diğerine/başkasına” olan kızgınlığımızı artırır. Çocukluktan itibaren hissedilen ekonomik eşitsizlikler ve iş yerlerindeki güven ve otorite sorunları nedeniyle dayanışma kapasitemiz azaltılır. Genel olarak yapısal eşitsizlikler, emek gücünün yeni formları ve dayanışmacı olmayan bir kendilik yüzünden dayanışma kapasitemiz iğdiş edilir (Sennett, 2012, ss. 18-20, 170-173,

235-237). Kapitalizmin dayanışmaya karşı bu baskılarına rağmen insanlığın dayanışmacı gücünü, işbirliği kapasitesini kıramadığını iddia eder Sennett ve işbirliği vasfımızı geliştirebilmemizin bizim elimizde olduğunu vurgular (2012, s. 339). Örneğin, Tunus ve Mısır'daki 2011 ayaklanmalarında gördüğümüz üzere, iletişim teknolojilerinin en önemli siyasi etkisi “insanları, ekranda yaşamalarındansa, off-line olarak harekete geçirmek için” ortaya çıkmıştır (2012, s. 37). Burada yine bir yorum yapacak olursak, sadece kendi bencil amaçları, çıkarları etrafında hareket etmeyen, aksine genel olarak kamunun çıkarları doğrultusunda bir işbirliği anlamında *altruistic* (diğerkam) olmak ön plana çıkmaktadır. Bunun için de bir amaç-araç rasyonalitesinin ötesine geçebilmek gerekir.

Dijital emeği incelerken de dijital emeğin vasıf ve işbirliği üzerinden başka pencereler açabilme kapasitesine potansiyel olarak sahip olduğunu görmeliyiz. Sennett'in *animal laborens*'in *homo faber*'e kılavuzluk edebileceği yönündeki görüşü, sürekli bir rutine bağlı olarak çalışmak zorunda olan yabancılaşmış dijital emeğin de zihninde kimi tartışmalar yürütebildiğini ve işbirliğine potansiyel olarak açık olduğunu gösterir. Bu önermenin dijital emeğin veya genel olarak dijital çalışmanın nitelikleri açısından nasıl sonuçları olacağı ise açık uçlu bir sorudur. Bu noktada en azından şu kadarını ifade edelim; dijital emeğin vasıf ve işbirliği potansiyeli gerek örgütlenme açısından geleneksel sendikal örgütlenmeden farklı tip örgütlenmelere olanak sağlaması, gerekse de Arendt'in eylem paradigmasında öne sürdüğü üzere farklı eylem biçimlerinin online işbirliği yoluyla ortaya konabilmesi noktasında kritik bir öneme sahiptir. Fuchs'un kitabının sonunda dijital çalışma baz alınarak başka türlü bir internet kullanımının mümkün olup olmadığını ve *Occupy* hareketini yeni bir işçi sınıfı hareketi olarak tartışmayı sorguladığı gibi (2014/2015, ss. 411-493), *RedHack*, *Anonymous* ve *Wikileaks* gibi hareketleri bu çerçevede yeniden düşünebiliriz.

Sonuç

Marx'ın emek-değer kuramı neredeyse iki yüzyıl sonra tüm geçerliliğini korumaktadır. Fakat emek-sermaye arasındaki temel eğilim aynı şekilde olsa da 21. yüzyılda emeğin aldığı farklı formları incelememiz için yeni kavramsal çerçevelere ihtiyaç duymaktayız. Bu açıdan son zamanlarda gittikçe gelişen dijital mecraları ve genel olarak iletişim endüstrilerini ele aldığımızda, dijital emek kavramsallaştırması oldukça yerinde bir müdahaledir. Fakat dijital emekten bahsederek emeğin özgün bir formundan bahsediyorsak eğer Marx'ın emek-değer kuramının üzerine yeni bir şeyler de eklememiz gerekir. İşte tam da bu noktada öncelikle emek ve iş/çalışma arasındaki ayrıma dair Arendt'in kategorileri aslında tam da Fuchs'un dikkat çekmek istediği noktaya işaret etmektedir. Marx'ta net olarak olmayan bu ayrımın Arendt'in kategorilerinde Fuchs'un arzuladığına çok yakın bir şekilde yer aldığını söyleyebiliriz. Bu yüzden Arendt'in bu kategorileri dijital emeği kavramsallaştırırken yararlanabileceğimiz temel bir kaynak olabilir. Öte yandan emeğin son dönemde geçirdiği dönüşümleri anlamlandırmak açısından Sennett'in *homo faber* projesinin ilk iki kitabındaki vasıf ve işbirliği tartışmaları oldukça ufuk açıcıdır. Emeğin son dönemde aldığı formları ve izini sürmemiz gereken ince noktaları aslında tam da Sennett'in formülasyonlarında bulmamız mümkün. Sonuç olarak, Fuchs'un dijital emek kavramının - Marx'a dayanarak emek ile iş/çalışma arasında yaptığı ayrımı kabul etmesem de - günümüz kapitalizminde emeğin dijital formlarını incelemesi açısından işlevsel olduğunu, fakat böyle yeni bir kavramsallaştırma için Arendt ve Sennett gibi kuramcılardan da faydalanabileceğimizi düşünüyorum.

Kaynakça

- Arendt, H. (1998). *The Human Condition*. 2nd ed., Chicago: The University of Chicago Press [*İnsanlık Durumu*, Çev., B. S. Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008] (Özgün eser 1958 tarihlidir).
- Fuchs, C. (2015). *Dijital Emek ve Karl Marx*. Çev., T. E. Kalaycı ve S. Oğuz. Ankara: NotaBene (Özgün eser 2014 tarihlidir).
- Gambetti, Z. (2007). Marx ve Arendt: Emek, iş, eylem üzerinden üç siyaset biçimi. *Birikim*, Sayı: 217, 46-54.
- Garnham, N. (1990). *Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information*, London, Newbury Park ve New Delhi: Sage Publications.
- Marx, K. (1990). *Capital*, vol. I. Çev., B. Fowkes, London: Penguin Classics (Özgün eser 1867 tarihlidir).
- Marx, K. (2011). *Kapital*, cilt: I. Çev., N. Satlıgan ve M. Selik, İstanbul: Yordam Kitap (Özgün eser 1867 tarihlidir).
- Mosco, V. (2009). *The Political Economy of Communication*. 2nd ed., London: Sage.
- Mosco, V. (2011). The Political Economy of Labor: The Labor Blind Spot. *The Handbook of Political Economy of Communications*. Wasko, J., Murdock, G., ve Sousa, H. (der.) içinde. Oxford: Wiley-Blackwell. 358-380.
- Öngen, T. (1996). *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı*, 2nd ed., İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Saraçoğlu, D. (2015). Türkçe Yayına Önsöz - Sömürünün Yeni ve 'Sevimli' Yüzü: Dijital Emek. *Dijital Emek ve Karl Marx*, Fuchs, C. içinde. Ankara: NotaBene. 11-16.
- Sennett, R. (2002). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. Çev., B. Yıldırım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Özgün eser 1998 tarihlidir).
- Sennett, R. (2009). *Zanaatkar*. Çev., M. Pekdemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Özgün eser 2008 tarihlidir).
- Sennett, R. (2012). *Beraber*. Çev., İ. Özküralpli. İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Özgün eser 2012 tarihlidir).
- Smythe, D. W. (1977). Communications: Blindspot of Western Marxism. *Canadian Journal of Political and Society Theory*, 1 (3), 1-28.
- Yeşilyurt, A. (2012). *Gazetecilerin Emek Süreçleri Üzerine İlk Notlar*. LaborComm 2012: Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı'nda sunulan bildiri, İMO, Ankara, 7-8 Mayıs, 2012.
- Yücesan-Özdemir, G. ve Özdemir, A. M. (2008). *Sermayenin Adaleti: Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Zabcı, F. (2012). Kamusal Alan. *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. Atılğan, G. ve Aytekin, E. A. (der.) içinde. İstanbul: Yordam Kitap. 109-12

Sonuç Bildirgesi

Kriz ve şiddetin hâkim olduğu bir dönemden geçiyoruz. Kapitalizmin 2008’de olanca açıklığıyla ortaya çıkan krizi aşabildiğini söylemek mümkün olmadığı gibi kemer sıkma paketleriyle krizin bedeli emekçi kitlelerin üstüne yıkılmaya devam ediyor. Arap Baharı’yla yeşeren Ortadoğu coğrafyasıysa bugün milyonlarca insanı canından ve yurdundan eden iç savaşlarla boğuşuyor. İç açıcı olmaktan uzak toplumsal ve ekonomik verilere, iç savaşın yeniden başlamasına bakarak Türkiye’nin de durumunun parlak olmadığını belirtebiliriz. Bu gidişata karşı koymak sadece emekten yana olanların değil, daha iyi bir dünya isteyen herkesin görevi olmalıdır. Nitekim farklı coğrafyalarda farklı direniş odakları belirlediği gibi bunlar önemli kazanımlar da edinmektedir. Batı dünyasında – özellikle Yunanistan, İspanya ve Britanya’da – emek ve adaletten yana vurgu yapan partiler ve siyasetçiler daha öne çıkarken, Ortadoğu’da – en net biçimde Kobani’de görüldüğü üzere – ilerici güçler karanlığa karşı uluslararası dayanışmayla galip gelebilmektedir. Türkiye’deyse iktidarın uyguladığı şiddetin artmasını toplumsal muhalefetin gelişimiyle ve 7 Haziran 2015 seçimlerinde elde edilen kazanımlarla ilişkilendirmek de zor değildir.

LaborComm 2015 bu karmaşa içinde toplanarak, kapitalizm-teknoloji-iletişim ilişkisini emek perspektifinden eleştirel bir biçimde çözümleme amacını yerine getirmeye çalıştı. Yüzeydeki karmaşa fark etmeyi zorlaştırsa da *LaborComm*’un odaklandığı alanlar tüm dünyadaki gelişmeler açısından büyük önem taşıyor. Bugünün krize giren küresel kapitalizmi enformasyon ve iletişim teknolojileri üzerinde yükseldiği gibi sermaye sürekliliğini sağlayabilmek için İnternet’in çok daha büyük bir kesimini çitlemeye çalışıyor. Farklı coğrafyalarda direnen insanlar İnternet aracılığıyla örgütlenirken ve mesajlarını yayarken, iktidarlar İnternet’teki özgürlüğü frenlemeye, gözetim ve denetim mekanizmaları kurmaya çalışıyorlar. Kısacası *LaborComm*’un odağında yer alan teknoloji ve iletişim, mücadelenin amacı ve konusu olarak öne çıkıyor.

Tüm bunların ışığında *LaborComm 2015*’teki tartışmalardan sonra ulaşılan bazı sonuçları şu şekilde aktarmak mümkün;

1) Sermayenin hâkimiyetini meşrulaştıran genelgeçer düşünce kalıpları baskınken sömürü ve tahakkümün aşılmasını sağlayacak eylemlerin gelişimi sorunlu olacaktır. Toplumsal planda geniş kapsamlı dönüşümler yaşanırken, medya düzeni değişirken, emekten yana olanlar yeni koşulların kapsamlı bir çözümlemesini yapmalı ve kapitalist meşrulaştırmanın dayanaklarını ortadan kaldıran görüşleri yaygınlaştırmalıdır.

2) Teknolojinin sınıf mücadelesinin bir alanı olduğu özellikle vurgulanmalıdır. En açık biçimiyle yazılım ve İnternet alanlarında görüldüğü üzere sermaye teknolojinin gelişimini kendi çıkarları doğrultusunda sınırlandırmaya ve getirilerini tekeline almaya çalışmaktadır. Emekten yana olanların teknolojinin kendi başına doğal bir gelişim çizgisinin olmadığını bilincinde hareket etmeleri, mevcut teknolojilerin şirketlerden ziyade kitlelerin yararına daha farklı biçimlerde kullanılabileceğinin farkında olmaları ve bu yönde hareket etmeleri gerekmektedir. Şirketlerin teknoloji üzerindeki hâkimiyetlerini garantilemek için hukuksal planda yaptıkları düzenlemelerin adil olmaktan uzak anti-demokratik niteliği ortaya konulmalıdır.

3) Her ne kadar sermaye aksini iddia etse de herkesin gelişmiş teknolojiler kullanarak bilgi işlenen yaratıcı işler yaparak yaşamını kazandığını öne sürmek mümkün değil. Emek yoğun hizmet sektörlerinde, sanayi ve madencilikte, tarımda ağır şartlar altında çalışmak zorunda kalan milyonlarca

insan bulunuyor. Emekten yana olanların gelişen teknolojiyle birlikte toplumsal düzenin ve çalışma yaşamının daha adil bir yönde değişimi için mücadele yürütürken, dikkatlerini emek yoğun sektörlerle de yöneltmeleri gerekmektedir.

Son olarak bir kez daha belirtmek isteriz ki, *LaborComm* altıncısı düzenlenen ve kolektif çabalar sayesinde ilk yıllarına oranla önemli gelişme kaydeden bir organizasyon. Ancak katılımcıların ilgisi ve katkısı olmasaydı *LaborComm*'un varolmayacağı da bir gerçek. Bu yüzden tüm katılımcılarımıza bir kez daha içtenlikle teşekkür ederiz.

Birlik ve dayanışmayla.

LaborComm 2015 Bildiriler Kitabı

ISBN: 978-605-64782-3-9